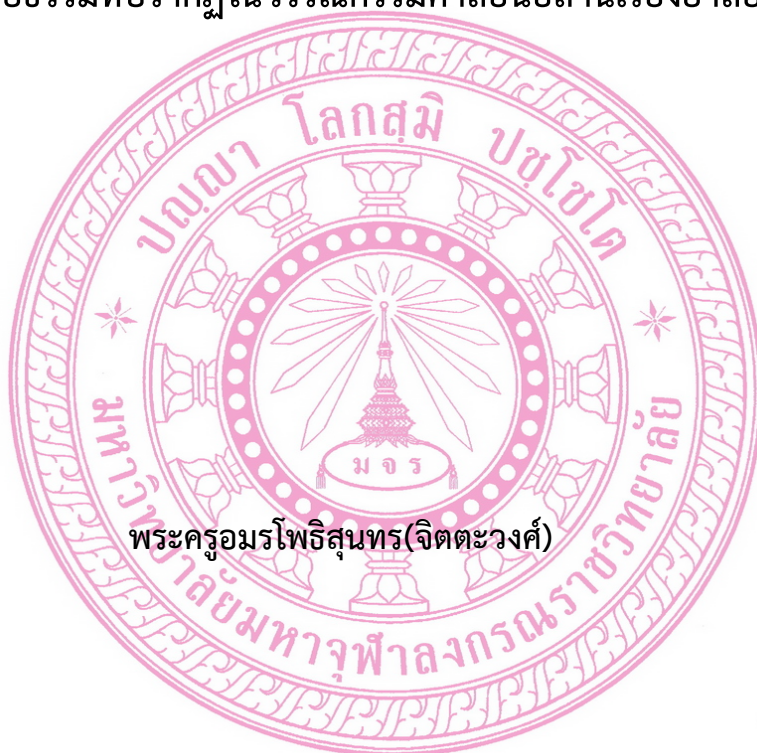

ศึกษาพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา พุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

ศึกษาพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน

A STUDY OF BUDDHIST ETHIC AS APPEARING IN ESARN

LITERATURE; A CASE STUDY: YASORN LARN

พระครูอมรโพธิสุนทร (จิตตะวงค์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชา พุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๗

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A STUDY OF BUDDHIST ETHIC AS APPEARING
IN ESARN LITERATURE; A CASE STUDY: YASORNLARN

Phrakru Amornpothisuntorn (Chittawong)

A Thesis Submitted in Partial Fulfilment of
The Requirement for the Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E. 2014

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง
“ศึกษาพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสาน เรื่อง ยาสอนหลาน” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระมหาทวี มหาปัญญา, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระครูสมุห์เจริญ กตปัญญา, ดร.)

กรรมการ

(พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวฑฒโน, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร. บุญเลิศ ราโชติ)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ๑. พระครูสมุห์เจริญ กตปัญญา, ดร ประธานกรรมการ

๒. พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวฑฒโน, ผศ.ดร. กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

พระครูอมรโพธิสุนทร

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน
ผู้วิจัย : พระครูอมรโพธิสุนทร (จิตตะวงศ์)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระครูสมุห์เฉวียน กตปุณฺโญ ดร.พธ.บ. ,M.A., Ph.D.(Sociology)
: พระครูธรรมธรศิริวัฒน์สิริวิฑฒโน ผศ.,ดร. M.B.A., Ph.D.(Pali)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๘ เมษายน ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์๓ประการคือ๑)เพื่อศึกษาความเป็นมาของวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน ๒)เพื่อศึกษาหลักจริยธรรมทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานและ ๓) เพื่อศึกษาอิทธิพลของวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานที่มีต่อสังคมชาวอีสาน

ผลการวิจัยพบว่า วรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานมีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนานโดยการสืบทอดด้วยระบบมุขปาฐะจากรุ่นสู่รุ่นอย่างไม่ขาดสายของการสืบทอด มีลักษณะการประพันธ์ที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะตน ที่ชาวอีสานใช้เป็นแนวทางในการครองตน ครองคน ครองงาน และครองสุข ปฏิบัติตนในการอยู่ร่วมกันในสังคมชาวอีสานโดยแท้

ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลานนี้มีหลักจริยธรรมทางพุทธศาสนาปรากฏในวรรณกรรมคือ ๑.)สอนให้ศึกษาเล่าเรียน ๒.) สอนคนให้เป็นคน ๓.)สอนให้รู้จักทำบุญ ๔.) สอนให้รู้จักกินอยู่ ๕.) สอนให้รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ ๖.)สอนไม่ให้ลืมตัว ๗.) สอนให้รู้จักการทำงาน ๘.) สอนเกี่ยวกับการพูดจา ๙.) สอนให้ละบาปสร้างบุญ หลักจริยธรรมทั้งหมดที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานตรงกับหลักจริยธรรมในพุทธศาสนา ๓ ระดับ คือ ๑.) ระดับต้น หมายถึง เบญจศีล-เบญจธรรม ๒.) ระดับกลาง คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และ ๓.) ระดับสูง ได้แก่ อริยมรรค ๘ ประการและมีหลักจริยธรรมอื่นๆโดยมีสังคหะวัตถุ พรหมวิหารธรรม และสมชิวีธรรม

นอกจากนี้ วรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลานมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน ๗ ด้าน คือ ๑) ด้านการศึกษา ๒) ด้านคติความเชื่อ ๓) ด้านหลักธรรม ๔) ด้านการทำความดี ๕) ด้านความกตัญญูกตเวที ๖) ด้านความสามัคคี ๗) ความไม่ประมาท และอิทธิพลที่มีต่อประเพณีอีสานใน ๓ ลักษณะ คือ ๑) จารีตประเพณีอีสาน ๒) ขนบธรรมเนียมประเพณีอีสาน๓) ธรรมเนียมประเพณีอีสานทั้งหมดเป็นหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานที่ชาวอีสานได้ยึดถือปฏิบัติมาจนถึงทุกวันนี้

Thesis Title : A Study of Buddhist Ethic as Appearing in Esarn Literature; A Case Study: Yasonlarn

Researcher : Phrakru Amonpothisuntorn (Chittawong)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: PhrakrusamuhaChwearn Katapanno, Ph.D.

: Phrakrudhammathornsiriwat Siriwatthano, Ph.D.

Date of Graduation : April 18, 2014

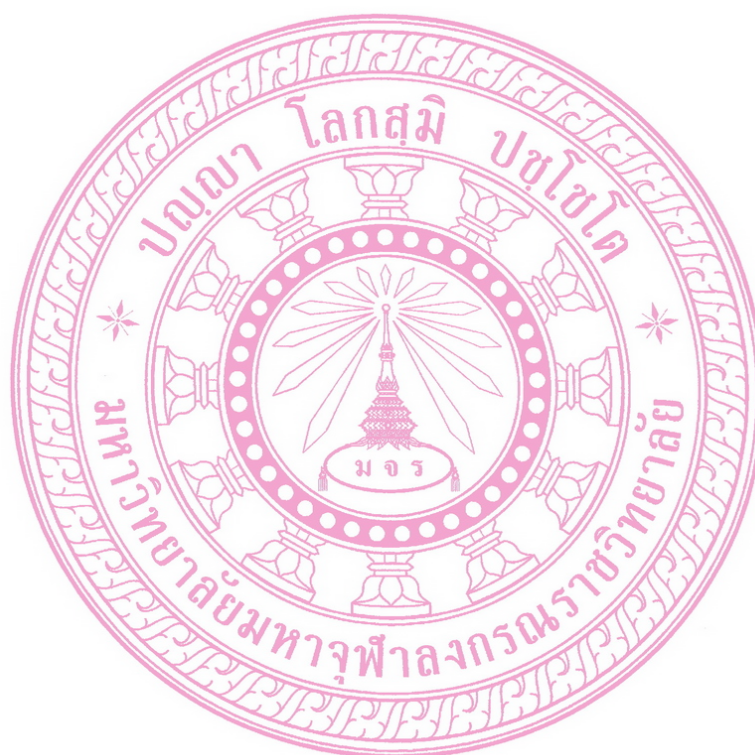
Abstract

This thesis has 3 objectives: 1) to study the background of the local teaching literature of Esarn named “Yasonlarn” 2) to study the principle of Buddhist Ethic as appearing on it 3) to study the influence of it to Esarn society.

The result of research was found that the local teaching literature of Esarn named “Yasonlarn” had the long story. It had been taught in oral tradition from generation to generation. It had own style writing. Esarn people used its teachings as guideline to train themselves, members, work and obtain happiness together.

It was found the Buddhist Ethic in Yasonlarn. There are: 1) teaching about education 2) the way to be value human 3) the way to gain merit 4) the way to eat properly 5) to know evil, merit, value and none value 6) the way to treat oneself properly 7) the way to work effectively 8) the way to speak for getting friendship 9) to avoid evil and do good. It can be divided in 3 levels: 1) Basic level is Five precepts and Five Dhammas 2) Middle level is Akusalakamma 10 and 3) High level is the path leading to end of suffering. And other Buddhist ethics are sangaha-vatthu (helpful integration),Brahmavihara (the Divine Abiding) and Samajivita (balanced life-style).

Besides; Yasonlarn has the influence to the ways of life to Esarn people in seven fronts: 1) Education 2) Belief 3) Dhamma 4) Doing good 5) Grateful 6)Harmony 7) Carefulness the identity of Esarn society and to Esarn tradition and custom. There are in three characters: 1) custom 2) Culture and 3) Tradition. That is all of Buddhist Ethic in Yasonlarn that Esarn people have practiced since the past until present-day.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ศึกษาพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน สำเร็จด้วยดีด้วยความเมตตาอนุเคราะห์จากพระสมุห์เฉวียน กตปุญโญ ดร.พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวฑฒโน ผศ.,ดร.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่คอยชี้แนะประเด็นในการวิจัย โดยให้คำแนะนำ พร้อมตรวจทาน แก้ไขเนื้อหา จนทำให้งานวิจัยนี้มีความประณีตและลุ่มลึกครอบคลุมชัดเจนยิ่งขึ้นมีความบกพร่องน้อยที่สุดและสำเร็จด้วยดีผู้วิจัยขอขอบพระคุณ พระมหาทวี มหาปญโญ,ผศ.ดร.ประธานการสอบวิทยานิพนธ์ และผศ.ดร.บุญเลิศราโชติกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก ที่ได้ให้คำแนะนำในการแก้ไข วิทยานิพนธ์ให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ คณะอุบาสกและอุบาสิกาวัดโพธิราชวรวิหารสามัคคีทุกท่านที่ให้ความอุปถัมภ์และการสนับสนุนด้วยปัจจัย ๔ และความสะดวกสบายแก่ผู้วิจัยทุกประการนับตั้งแต่ผู้วิจัยได้เข้ารับการศึกษาต่อในระดับมหาบัณฑิตเสมอมา

ผลบุญที่สำเร็จจากการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยขอน้อมบูชาพระรัตนตรัยและพระคุณของโยมมารดาและบิดาผู้ให้กำเนิดชีวิตและเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ทำให้มีโอกาสศึกษาต่อในระดับมหาบัณฑิตครั้งนี้จนสำเร็จ และขอผลบุญเหล่านั้นจงแผ่ไปให้ญาติพี่น้องและญาติธรรมที่ได้ถวายความอุปถัมภ์บำรุงให้มีความสะดวกสบายทั้งร่างกายและจิตใจในการศึกษาในครั้งนี้

ขอขอบพระคุณ สำหรับเจ้าของผลงานที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลานเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นมรดกทางปัญญาของชาวอีสาน ที่ได้สร้างแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลาน ซึ่งชาวอีสานได้ประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตราบนานทุกวันนี้ จนทำให้วิทยานิพนธ์เรื่องศึกษาพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานนี้สำเร็จด้วยดี และขอขอบคุณเพื่อนนิสิตทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ทุกท่านที่ให้ความช่วยเหลือในด้านเอกสารที่เป็นประโยชน์ต่อวิทยานิพนธ์เล่มนี้

พระครูอมรโพธิสุนทร (จิตตะวงค์)

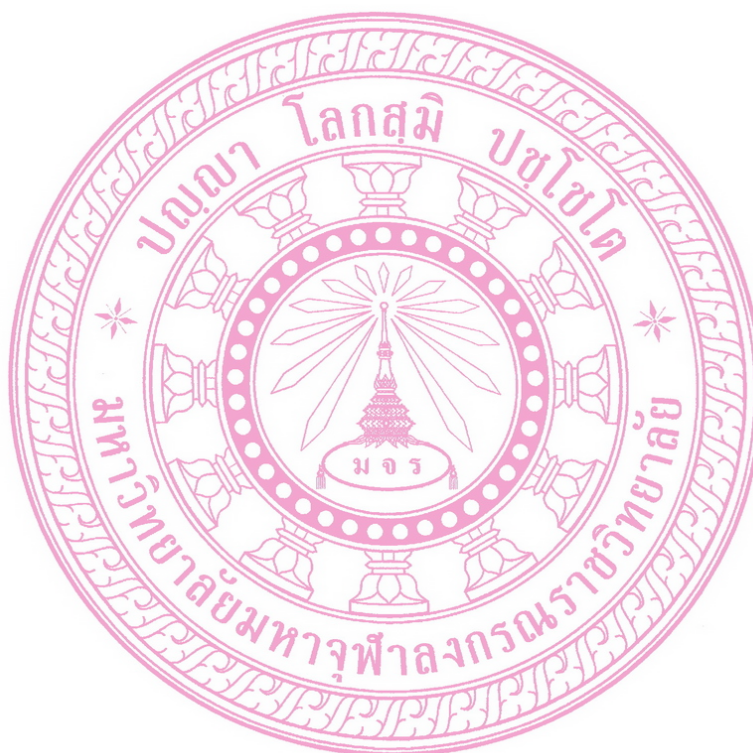
สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาในการวิจัย	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ ความเป็นมาของวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน	๙
๒.๑ ความเป็นมาของวรรณกรรมอีสาน	๙
๒.๒ ความเป็นมาของวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลาน	๑๒
๒.๓ ลักษณะคำประพันธ์วรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลาน	๑๒
๒.๔ เนื้อหาที่สำคัญที่ปรากฏในเรื่องย่าสอนหลาน	๑๗
บทที่ ๓ หลักพุทธจริยธรรมในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน	๓๕
๓.๑หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในพระพุทธานุศาสน์	๓๕
๓.๒หลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องย่าสอนหลาน	๔๙
๓.๓ หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องย่าสอนหลาน	๕๔
บทที่ ๔อิทธิพลวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลานที่ต่อสังคมชาวอีสาน	๘๘
๔.๑อิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของสังคมชาวอีสาน	๘๘
๔.๒อิทธิพลต่อประเพณีของสังคมชาวอีสาน	๑๐๐
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๑๓
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๒๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๓

บรรณานุกรม
ประวัติผู้วิจัย

๑๒๓

๑๒๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

(๑) การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีและพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามคัมภีร์ได้ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ป. (ไทย)	=	วินัยปิฎก ปาฬิวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสกั	(ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อูปริปิณฑาสกั	(ภาษาไทย)
สั.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปณจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง. อฎฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรม

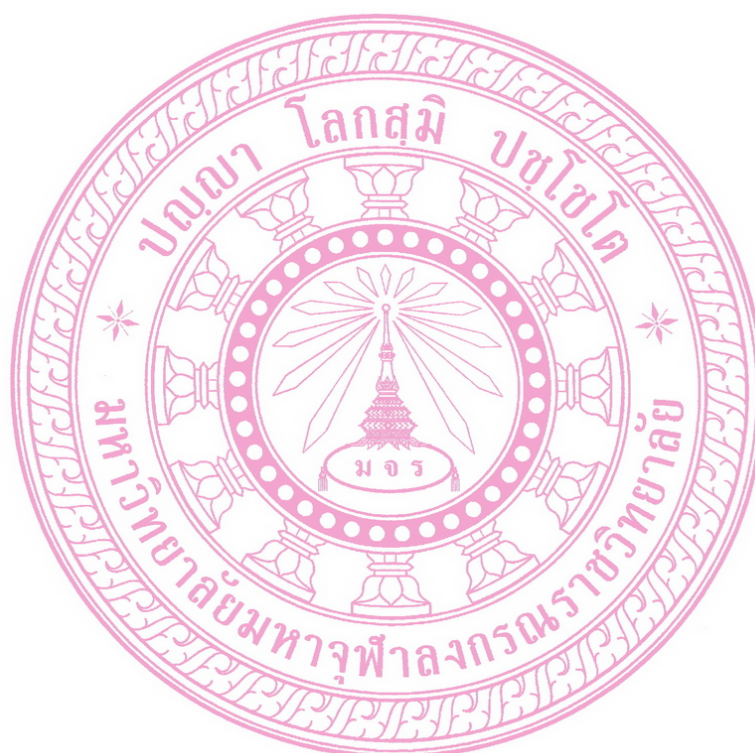
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.ก. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

พระอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก อฎฐสาธินิอรรถกถา	(ภาษาไทย)
-----------------	---	------------------------------	-----------

(๒) การระบุหมายเลขย่อ

การอ้างพระไตรปิฎกภาษาบาลี และพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ และ
ระบุถึง เล่ม / ชื่อ / หน้า ตามลำดับเช่น ที่. ม. (ไทย) ๑๐ / ๕๐ / ๖๐. หมายถึงการอ้างอิงนั้นระบุถึง
คัมภีร์สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๐ ชื่อที่ ๕๐ หน้า ๖๐

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาในการวิจัย	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ ความเป็นมาของวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน	๙
๒.๑ ความเป็นมาของวรรณกรรมอีสาน	๙
๒.๒ ความเป็นมาของวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลาน	๑๒
๒.๓ ลักษณะคำประพันธ์วรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลาน	๑๒
๒.๔ เนื้อหาที่สำคัญที่ปรากฏในเรื่องย่าสอนหลาน	๑๗
บทที่ ๓ หลักพุทธจริยธรรมในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน	๓๕
๓.๑ หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในพระพุทศศาสนา	๓๕
๓.๒ หลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องย่าสอนหลาน	๔๙
๓.๓ หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องย่าสอนหลาน	๕๔
บทที่ ๔ อิทธิพลวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลานที่ต่อสังคมชาวอีสาน	๘๘
๔.๑ อิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของสังคมชาวอีสาน	๘๘
๔.๒ อิทธิพลต่อประเพณีของสังคมชาวอีสาน	๑๐๐
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๑๓
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๒๓

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

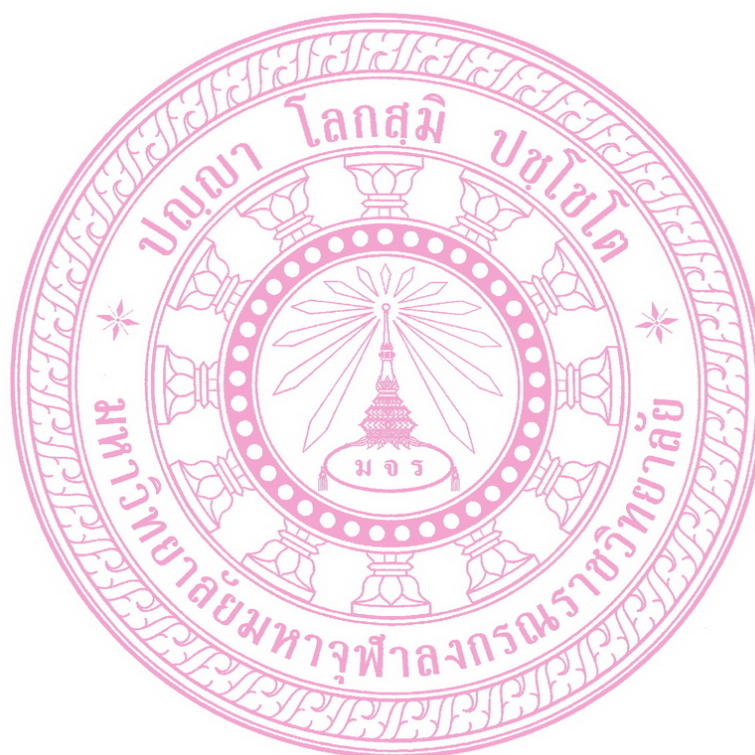
๑๒๓

 บรรณานุกรม

๑๒๓

 ประวัติผู้วิจัย

๑๒๔

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานมีความสำคัญต่อสังคมชาวอีสานโดยมีความเป็นมานับตั้งแต่แผ่นดินล้านช้างอันรวมเอาส่วนหนึ่งของภาคอีสานของไทยกับฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงคือประเทศลาวในปัจจุบัน (ซึ่งเคยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายหลังถูกแยกออกจากกันตามอำนาจการเมืองการปกครองของรัฐสมัยใหม่) เป็นแผ่นดินที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน ดังปรากฏหลักฐานที่เห็นได้จากแหล่งโบราณคดีบ้านเชียงที่ปรากฏเป็นบ้านเมืองสังคมกลุ่มอารยธรรมตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์^๑ ดังนั้น จึงเป็นแผ่นดินที่อุดมไปด้วยสมบัติทางภูมิปัญญาจนไม่อาจประเมินค่าได้ดังที่เห็นได้เด่นชัดในปัจจุบันจน ไม่สามารถปฏิเสธได้ถึงความสำเร็จรุ่งเรืองนั้น คือ ประเพณี ศิลปะ และวัฒนธรรม ที่มีอยู่มากมายหลากหลายประเภท รวมทั้งวรรณกรรมก็เป็นหนึ่งในมรดกที่บ่งแสดงบอกได้ถึงความสำเร็จรุ่งเรืองของชาวอีสาน วรรณกรรมคำสอน เป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่มีเนื้อหา มุ่งเน้นแก่นความคิดในเรื่องความดีความงาม วิธีปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคม ศีลธรรมและจริยธรรมโดยตรงซึ่งปรากฏอยู่มากมายหลายเรื่องในสังคมชาวอีสาน เช่น ปู่สอนหลาน หลานสอนปู่ พญาคำทองสอนไพร่ ท้าวคำสอน ธรรมสร้อยสายคำ โลกนิติ เป็นต้น ซึ่งวรรณกรรมเหล่านี้ล้วนแต่ถือได้ว่าเป็นแก่นความคิดที่เป็นปรัชญาชีวิตของชาวอีสาน ที่ทำให้เกิดจริยธรรมในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างถูกต้องดีงามเหมาะสมตามธรรม

ย่าสอนหลาน เป็นวรรณกรรมคำสอนอีกเรื่องหนึ่งที่เป็นวรรณกรรมที่เป็นแบบโครงงานร้อยกรอง เป็นบทพยานันมีความสละสลวย^๒ ในการสืบค้นข้อมูลพบว่าไม่ปรากฏสมัยที่แต่งขึ้นและชื่อของผู้แต่ง แต่ได้มีการชำระและจัดทำเป็นรูปแบบของหนังสือที่จัดพิมพ์เป็นรูปเล่มขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๕๒๙ โดยท่านปรีชา พิณทอง โดยวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลานนี้มีวัตถุประสงค์และจุดมุ่งหมายเพื่อใช้ในการอบรมสั่งสอนลูกหลานในสมัยโบราณ ด้วยการแบ่งหน้าที่ต่างๆ ตามฐานะในการดูแลคนในครอบครัวด้วยหลักการแต่งตั้งหน้าที่ในการอบรมนี้ให้แก่ย่าในในการอบรมสั่งสอนจริยธรรมนี้ให้แก่ลูกหลาน ดังปรากฏข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานที่ย่าทำหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนลูกหลานว่า

^๑ ธวัช ปุณโณทก, **วรรณกรรมท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร ; สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๓.

^๒ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, **ของดีอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร : กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๐), หน้า ๕๘.

การอบรม สั่งสอนลูกหลานในสมัยโบราณ เป็นหน้าที่ของย่า เพราะย่านั้นทำงานหนัก ไม่ได้ งานที่ย่าถนัดคืองานอบรมสั่งสอนลูกหลาน ปกติลูกหลานมีความเคารพยำเกรงย่า อยู่แล้วเมื่อย่าอบรมสั่งสอนอะไรก็มักเชื่อถือ แล้วนำไปปฏิบัติตาม ดังนั้น ลูกหลานใน สมัยโบราณจึงเป็นคนสุภาพ เรียบร้อย มีศีลสัตย์วัฒนธรรม เป็นคนขยันหมั่นเพียร^๓

ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลานข้างต้น จะเห็นว่างผลสะท้อนความ เป็นจริงของสังคมในสมัยก่อนนั้น ถึงเหตุผลที่ทำให้ลูกหลานในสมัยนั้นมีความเคารพนบนอบต่อ บุพการี เชื่อฟังผู้ใหญ่ ทำให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เพราะการมอบหน้าที่ในการอบรมให้แก่ย่า ที่มีฐานะเหมาะสมในการสั่งสอนลูกหลานให้เกิดเป็นคนที่มีคุณธรรม จริยธรรมในการอยู่ร่วมกันใน สังคมได้อย่างมีสุข ก่อเกิดการวิธีปฏิบัติที่ดีต่อผู้อื่นนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองของลูกหลาน ดังตัวอย่าง การสอนที่ปรากฏใน ย่าสอนหลาน ตอนหนึ่งว่า

อย่าได้ แสนแพนหน้า วาจาเว้าอ่อง
 ย้ำว่า ผูกพี่น้อง พงศ์เชื้อ สีนายซัง

ความหมาย : อย่าพูดจาหึงยะโส ญาติพี่น้องจะเกลียดชังเอาได้
 คั้นได้ นิ่งต้งอ้อ อย่าฟ้าวเปิบใจหลาย
 บาดว่า เพพังตก สังกันบ่ทันแล้ว
 ย้ำว่า มรณังเมี้ยน ตกตายคอบตัง
 ลำหาก สูงลิ้นไม้ ลมฮ้ายสิโค่นลงฯ^๔

ความหมาย: ถ้าได้ติ่มยศบรรดาศักดิ์ ก็อย่าทำตัวเหลิงอำนาจเพื่อสักวันหมดอำนาจาจาสนา อาจจะสร้างภัยให้แก่ตัว ยิ่งสูง ยิ่งตกลงมาเจ็บ เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานที่เป็น วรรณกรรมที่ชาวอีสานได้ใช้เป็นคู่มือในการอบรมพร่ำสอนกุลบุตรและกุลธิดามาตลอดประวัติศาสตร์ ของชาวอีสาน ซึ่งวรรณกรรมเรื่องนี้ มีประวัติและความเป็นมาอย่างไร ศึกษาหลักจริยธรรมทางพุทธ ศาสนาและหลักธรรมทางพุทธศาสนาใดบ้าง ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมคำสอนนี้ ตลอดจนอิทธิพล ของวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานนี้ มีอิทธิพลหรือคุณค่าต่อสังคมชาวอีสานอย่างไรอัน จะนำไปสู่การประยุกต์ใช้ต่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามหลักจริยธรรมซึ่งเป็นแนวทางที่ปรากฏใน วรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานในการ “ครองตน ครองคน ครองงาน และครองสุข”ต่อไป

^๓ ปรีชา พิณทอง, ย่าสอนหลาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม ออฟเซ็ท, ๒๕๓๔), หน้า ๕.

^๔ อ้างแล้ว หน้า ๑๒.

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความเป็นมาของวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลาน
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลาน
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาอิทธิพลวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานที่มีต่อสังคมชาวอีสาน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ความเป็นมาของวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลาน
- ๑.๓.๒ หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลาน
- ๑.๓.๓ อิทธิพลของวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานที่มีต่อสังคมชาวอีสาน

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและค้นคว้าจากเอกสารต่างๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการวิจัยโดยมีขอบเขตการวิจัย ๒ ส่วนคือ

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยในลักษณะเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้จำแนกขอบเขตด้านเนื้อหาในการวิจัยตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย มี ๓ อย่าง คือ

- ตอนที่ ๑ ศึกษาความเป็นมาของวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลาน
- ตอนที่ ๒ ศึกษาหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลาน
- ตอนที่ ๓ ศึกษาอิทธิพลของวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานที่มีต่อสังคมชาวอีสาน

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยในลักษณะเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งผู้วิจัยได้ขมวดความสำคัญลงที่การศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนที่เป็นเอกสาร (Document Research) เป็นหลักสำคัญโดยรวบรวมข้อมูลประกอบการวิจัยครั้งนี้ ๒ ชั้นคือ

๑. ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙
๒. ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) หมายถึง หนังสือ เอกสาร ตำรา วารสารงานวิจัย และวิทยานิพนธ์ที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องการศึกษาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลาน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

พุทธจริยธรรม หมายถึง หลักจริยธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาที่ใช้เป็นแนวทางในการควบคุมความประพฤติของมนุษย์มี ๓ อย่าง คือ กาย วาจา และใจ

วรรณกรรมคำสอน หมายถึง วรรณกรรมท้องถิ่นที่ปราชญ์อีสานผู้ทรงความรู้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาประพันธ์ขึ้น โดยมีมีจุดมุ่งหมายในการเขียนเพื่ออบรมสั่งสอนและเสนอแนะแนวทางในการปฏิบัติตน

ย่าสอนหลาน หมายถึง การทำหน้าที่ของย่าโดยทำหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนกุลบุตรและกุลธิดาและหลานให้เป็นคนดีของสังคม

อิทธิพลต่อสังคมอีสาน หมายถึง อิทธิพลของวรรณกรรมอีสานเรื่องย่าสอนหลานที่มีต่อสังคมชาวอีสาน ซึ่งชาวอีสานใช้เป็นคู่มือในการอบรมสั่งสอนกุลบุตรและกุลธิดาและหลานให้เป็นคนดีของสังคมตลอดจนมีอิทธิพลต่อประเพณีและวิถีชีวิตของชาวอีสาน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

ประกาศรี สี่ห้าไฟ ได้กล่าวเขียนหลักจริยธรรมไว้ในหนังสือ **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม** พบว่า หลักจริยธรรมนั้นเป็นเรื่องของความประพฤติที่อบรมกิริยาและปลูกฝังลักษณะนิสัย ให้อยู่ในครรลองของคุณธรรมหรือศีลธรรม คุณค่าทางจริยธรรมชี้ให้เห็นความเจริญงอกงามในการดำรงชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผนตามวัฒนธรรมของบุคคลที่มีลักษณะทางจิตใจที่ดีงาม มีแนวทางความประพฤติอยู่ในเรื่องของความดี ความถูกต้อง ในการปฏิบัติตนเพื่ออยู่ในสังคมได้อย่างสงบเรียบร้อย และเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น^๔

ปรีชา พิณทอง ได้แสดงมุมมองเกี่ยวกับหลักจริยธรรมไว้ในหนังสือ **ไขภษิตโบราณอีสาน** หลักจริยธรรมที่ปรากฏในภษิตโบราณนั้นมีลักษณะเป็นคำพูดของนักปราชญ์โบราณอีสานเฉพาะที่เป็นภษิตล้วนๆ ไม่มีในหนังสือผูกหนังสือมัดของอีสาน จะมีก็แต่ที่ปากคำของครูบาอาจารย์หรือผู้เฒ่าผู้แก่ เมื่อเวลาท่านอบรมสั่งสอนลูกหลานของท่าน ท่านมักจะยกคำพูดชนิดนั้นขึ้นมาตั้งแล้วสาธกยกนิทานมาประกอบ ผู้เป็นลูกหลานของท่านก็จดจำเอาภษิตนั้นนำมาเล่าสืบทอดกันมา ท่านได้จัดหมวดหมู่ไว้ทั้งสิ้น ๑๑ หมวด^๕

อุดม บัวศรี ได้แสดงมุมมองเกี่ยวกับหลักจริยธรรมไว้ในหนังสือ **ผูก้อมปรัชญาชีวิตชาวอีสาน**ว่า การจะเข้าใจผูก้อมของอีสานได้ถูกต้องนั้น ไม่ใช่เรื่องง่ายเท่าใดนัก แต่ก็ไม่ยากเกินไป

^๔ ประกาศรี สี่ห้าไฟ, **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและวัฒนธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘

^๕ ปรีชา พิณทอง, **ไขภษิตโบราณอีสาน**, (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๘), หน้า

ขนาดต้องเกิดเป็นชาวอีสาน เพียงแต่ศึกษาวัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิตเขาอย่างยุติธรรมและให้เกียรติก็พอจะเข้าใจได้ การตีความหมายตามคำพูด อาจได้ความสนุกสนานหรือซ้ำซ้อน แต่จะไม่ได้เนื้อหาของความคิด หากไม่แปลความหมายออกมาให้ตรงกับความหมายที่แท้จริงของผลา^๗

ลำดวน ศรีมณี ได้แสดงมุมมองเกี่ยวกับหลักจริยธรรมไว้ในหนังสือ **จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก** โดยมีใจความว่า เป็นวิชาที่เกี่ยวกับหลักปฏิบัติ อันได้แก่ศีลธรรม จริยธรรมและกฎเกณฑ์ความถูกต้องหรือหลักธรรมคำสั่งสอนในทางศาสนาต่างๆ ดังนั้น สิ่งที่จะเป็นจริยธรรมได้จะต้องมีองค์ประกอบหลายอย่าง แต่ที่สำคัญที่สุดคือต้องเป็นคำสอนของศาสนาด้วย เพราะผู้ที่นับถือศาสนาย่อมถือว่าเป็นคนดีของสังคม เพราะศีลธรรมของศาสนาต่างๆ มีมาตรการของความประพฤติดีเป็นสากล และสามารถทำให้บุคคล และสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข^๘

วศิน อินทสระ ได้แสดงมุมมองเกี่ยวกับหลักจริยธรรมไว้ในหนังสือ **พุทธจริยศาสตร์** สรุปความได้ว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับธรรมที่ควรประพฤติปฏิบัติ หรือ ความถูกต้อง จริยธรรมหรือศีลธรรมจะมีความหมายคล้ายคลึงกันโดยทั่วไป ศีล หมายถึง การเว้นสิ่งที่ควรเว้น ธรรม หมายถึง การประพฤติสิ่งที่ควรประพฤติ การที่คนเรารู้แล้วเว้นสิ่งที่ควรเว้นและทำสิ่งที่ควรทำได้นั้นนับว่าเป็นประโยชน์ต่อตนเองและต่อสังคมอย่างใหญ่หลวง เพราะฉะนั้นจริยธรรมจึงเป็นรากฐานอันสำคัญแห่งความเจริญรุ่งเรืองความมั่นคง และความสงบสุขของสังคมประเทศชาติ^๙

พระครูสุเทพสาครคุณ ได้แสดงมุมมองเกี่ยวกับตัวอักษรไทยอีสานไว้ในหนังสือ **มรดกไทยอีสาน** ไว้ว่า ภาษา คือ เครื่องบ่งบอกถึงความเป็นชาติ หรือเป็นเผ่าพันธุ์เดียวกัน ดังนั้นคนที่พูดหรือเขียนตัวหนังสือด้วยตัวอักษรชนิดเดียวกันจึงมีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน หรือ “เป็นชาติและเผ่าพันธุ์เดียวกัน” ผู้ที่อาศัยในภาคอีสานของประเทศไทยเคยมีตัวอักษรใช้มาก่อน เรียกว่า “อักษรโบราณอีสาน” และปัจจุบันก็มีหลงเหลืออยู่ ทั้งที่เป็น “อักษรศิลาเลข” หรือ “ศิลาจารึก” และ “อักษรจารไว้ในใบลาน” ส่วนมากแล้วอักษรที่จารลงในใบลานนั้นจะเป็นอักษรธรรม และอักษรไทยน้อยที่ปรากฏอยู่ใน “หนังสือผูก” อันเป็นวรรณกรรมอีสานทั้งที่เป็นชาดกและนิทานต่างๆ^{๑๐}

^๗ อุดม บัวศรี, **ผลาก้อมปรัชญาของชีวิตอีสาน**, (ขอนแก่น : พระธรรมจันทร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙

^๘ ลำดวน ศรีมณี, **จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕

^๙ วศิน อินทสระ, **พุทธจริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙), หน้า ๒๖

^{๑๐} พระครูสุเทพสาครคุณ, **มรดกไทยอีสาน**, (ขอนแก่น : คลังนาธรรมชาติ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕

๑.๖.๒. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สาคร ศรีดี ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง **วิเคราะห์หลักจริยธรรมที่ปรากฏในเพลงพื้นบ้านจังหวัดสุพรรณบุรี: ศึกษาเฉพาะกรณีเพลงอีแซว** ผลการศึกษาวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาที่มีทั้งบทเพลงที่สัมพันธ์ด้วยโลกียธรรม อันหมายถึงบทเพลงธรรมอันเป็นวิสัยของปุถุชนผู้ครองเรือนเป็นบทเพลงที่ไม่ได้มุ่งเน้นเพื่อการบรรลุธรรมแต่แฝงไปด้วยข้อปฏิบัติสำหรับปุถุชนให้ถูกต้องตั้งตามหลักศีลธรรม ส่งเสริมชีวิตให้เกิดความผาสุกแห่งตนและสังคม ส่วนการแสดงบทเพลงสัมพันธ์ด้วยโลกุตระธรรม หมายถึงการแสดงบทเพลงที่ประกอบด้วยธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติของพระอริยะอันเป็นพุทธจริยธรรมในขั้นสูงของพระอริยบุคคลผู้พัฒนาจิตใจ ความผูกพันระหว่างพุทธศาสนากับการสื่อแสดงดนตรีโดยมีการแทรกหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นการผสมผสานกับวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านส่งผลต่อการสร้างจริยธรรมให้เกิดขึ้น ต่างฝ่ายต่างเอื้อต่อกันทั้งวัฒนธรรมประเพณีและพุทธศาสนา โดยวัฒนธรรม และประเพณีไม่ขัดต่อหลักธรรมในพุทธศาสนา แต่กลับส่งเสริมเกื้อกูลสู่เป้าหมายในการสร้างความสามัคคี ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม และสร้างความ สุขความสนุก สนาน เพลิดเพลิน^{๑๑}

พระมหาสมชาย สิริวิฑฒโน ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง **การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทเพลงลูกทุ่งไทย** ผลการศึกษาวิจัยพบว่า คติคำสอนและจริยธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในบทเพลงลูกทุ่งเหล่านี้ ได้รับอิทธิพลทางคำสอนจากพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ แม้ว่าจะมีบางอย่างที่ยังแสดงให้เห็นถึงความเชื่อดั้งเดิม แต่ก็เป็นการประยุกต์ประสมประสานให้สอดคล้องกับคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้นเอง และคำสอนจากเพลงลูกทุ่งเหล่านี้ มีอิทธิพลต่อชีวิตของชาวบ้านธรรมดาทั่วไปมากทั้งในด้านการยอมรับผลของบุญและบาป ทั้งในด้านการเชื่อมั่นในการกระทำ ทั้งในด้านการเชื่อถือเรื่องบุญนำกรรมแต่ง เชื่อว่าทำดีย่อมได้รับผลดี เป็นความสุขความเจริญ ส่วนการทำชั่วหรือบาปย่อมได้รับผลชั่วเป็นความทุกข์ความเดือดร้อน^{๑๒}

พระมหาประหยัด ปญญาวโร (สุนนท์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง **ศึกษาจริยธรรมที่ปรากฏในลำกลอน** ผลการศึกษาวิจัยพบว่า จริยธรรมที่ปรากฏในลำกลอนมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ จริยธรรมด้านจารีต และจริยธรรมด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา หลักจริยธรรมด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจะเป็นคำสอนในเรื่อง บุญ-บาปการเวียนว่ายตายเกิด นรก สวรรค์ สีล ทาน พระศรีอริยเมตไตรย อบายมุข ความกตัญญู และกฎไตรลักษณ์ที่เป็นเรื่องอนิจจตา จริยธรรมด้านจารีตจะเน้นจริยธรรมของบุคคลใน

^{๑๑} สาคร ศรีดี, “วิเคราะห์หลักจริยธรรมที่ปรากฏในเพลงพื้นบ้านจังหวัดสุพรรณบุรี: ศึกษาเฉพาะกรณีเพลงอีแซว”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕), บทคัดย่อ.

^{๑๒} พระมหาสมชาย สิริวิฑฒโน, “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทเพลงลูกทุ่งไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๗), บทคัดย่อ.

กลุ่มครอบครัวและเครือญาติ หลักธรรมเป็นเรื่องบุญกรรม วิธีการสอนจริยธรรมที่ปรากฏในลำกลอนพบว่าลำกลอนมีวิธีสอนจริยธรรม ๖ วิธี คือ สอนอย่างตรงไปตรงมา สอนโดยยกนิทานหรืออุทาหรณ์ ประกอบสอนโดยการใช้โวหารเปรียบเทียบ สอนโดยอ้างสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อศรัทธา สอนโดยวิธีกล่าวประชดประชันและสอนโดยใช้ผญาภาษิต

โชติวุฒิ พลวิเศษ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง **การศึกษาตีความผญาเชิงจริยศาสตร์ที่ประยุกต์ใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน** ผลการศึกษาพบว่า ผญาเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลอย่างมาก ต่อแนวทางอันควรประพฤติของชาวอีสาน มีพื้นฐานอันเนื่องมาจากระบบจารีต ชาวอีสานมิได้ต้องการความสุขเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในชีวิต ชาวอีสานยอมลำบากตรากตรำอาจเรียกว่ายอมเป็นทุกข์ เพื่อให้ได้มาซึ่งปัญญาให้แก่ตนเอง ถือได้ว่าปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชาวอีสานต้องแสวงหาความรู้แก่ตนเองตามแนวคิดอันเนื่องมาจากปัญญา โดยการปลูกฝังและจดจำ เพราะผญา คือ “ปัญญา” เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปสู่ความหลุดพ้น โดยพยายามให้ตนเองมีชีวิตที่ดีขึ้น ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา^{๑๓}

บุญส่ง สิ้นธนูอก ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง **การเปรียบเทียบจริยธรรมชาวบ้านที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมท้องถิ่นชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ** ผลการศึกษาวิจัยพบว่า หลักจริยธรรมชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับคำสอนเรื่อง บุญ – บาป ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานนั้น ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา คือ มีความเชื่อว่าผลบุญและบาปในอดีตส่งผลกระทบต่อปัจจุบัน และปัจจุบันก็เป็นสถานที่ ที่คนเราจะต้องสะสมเสบียง คือ บุญเพื่อจะได้ส่งผลกระทบต่ออนาคต ความเชื่อดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า อนาคตของเราจะดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับการกระทำของเราเอง กวีได้พยายามนำเอาความเชื่อเรื่องบุญ – บาป มาใช้ประโยชน์ในแง่ของสังคม เช่น ความสงบเรียบร้อย การอนุรักษ์ธรรมชาติ เป็นต้น^{๑๔}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจำนวน ๑๑ เล่มข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่า เอกสารและรายงานการวิจัยดังกล่าว ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับหลักจริยธรรมในพุทธศาสนาเพียงแค่ว่าต่างมุมหรือเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น แต่ยังไม่มีการศึกษาหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาวสอนหลาน โดยตรงแต่ประการใด งานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน คือ การศึกษาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาวสอนหลานโดยมีประวัติและความเป็นมาอย่างไร ศึกษาหลักจริยธรรมทางพุทธศาสนาและหลักธรรมทางพุทธศาสนาใดบ้างที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาวสอนหลาน ตลอดจนอิทธิพลของวรรณกรรมคำ

^{๑๓} โชติวุฒิ พลวิเศษ, “การศึกษาตีความผญาเชิงจริยศาสตร์ที่ประยุกต์ใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

^{๑๔} บุญส่ง สิ้นธนูอก, “การศึกษาเปรียบเทียบจริยธรรมชาวบ้านที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นของชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๒), บทคัดย่อ.

สอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานนี้มีอิทธิพลต่อสังคมชาวอีสานด้านใดบ้าง ซึ่งวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานมีหลักจริยธรรมทางพุทธศาสนาที่ควรแก่การนำไปประยุกต์ใช้ต่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามหลักจริยธรรมตามหลักพุทธศาสนาต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการศึกษาวิจัยในลักษณะเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้ขมวดความสำคัญลงที่การศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนที่เป็นเอกสาร (Document Research) เป็นหลักสำคัญโดยที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและค้นคว้าจากเอกสารสำคัญต่างๆโดยมีลำดับขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ๓ ระดับ คือ

๑. รวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙.

๒. รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) หมายถึง หนังสือ เอกสาร ตำรา วารสารงานวิจัย และวิทยานิพนธ์อันเป็นผลงานด้านวิชาการของนักวิชาการและนักวิจัยอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับหัวข้อการวิจัยเรื่องการศึกษาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานอันจะทำให้งานวิจัยครั้งนี้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

๓. นำข้อมูลที่ได้จากการประมวล รวบรวม สังเคราะห์ และทำการวิเคราะห์เอกสาร ข้อมูลชั้นปฐมภูมิและ ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ เขียนงานการวิจัยพร้อมนำเสนอความเห็นผู้วิจัย เพื่อตอบโจทย์ประเด็นปัญหาสำคัญในการวิจัยเรื่องการศึกษาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้รู้ความเป็นมาของวรรณกรรมคำสอนของชาวอีสานเรื่องย่าสอนหลาน

๑.๘.๒ ทำให้รู้หลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน

๑.๘.๓ เพื่อทราบถึงอิทธิพลของวรรณกรรมคำสอนอีสาน เรื่อง ย่าสอนหลาน ที่มีต่อสังคมชาวอีสาน

บทที่ ๒

ความเป็นมาของวรรณกรรมเรื่องยาสอนหลาน

วรรณกรรมคำสอนอีสานมีมากมายหลายเรื่อง ในบรรดาวรรณกรรมคำสอนอีสานดังกล่าว วรรณกรรมเรื่องยาสอนหลานนับว่าเป็นมรดกทางปัญญาหรือเป็นเพชรเม็ดหนึ่งของปรัชญาอีสานโดยมีเนื้อหาสาระสำคัญว่าด้วยดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคม ของชนชาวอีสานที่ได้รับการสืบทอดทรงจำจากรุ่นสู่รุ่นผ่านการสืบทอดมาอย่างยาวนานเรียกว่า “มุขปาฐะ” จนกลายเป็นวรรณกรรมสำคัญของชาวอีสาน โดยภายในวรรณกรรมยาสอนหลานนั้น มีเรื่องของความดีความงาม วิธีปฏิบัติ ตามกฎระเบียบของสังคม ตลอดจนศีลธรรมและจริยธรรมที่กลายเป็นแนวทางในการปฏิบัติของชนชาวอีสานตราบจนถึงวันนี้ ในบทที่ ๒ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึง ความเป็นมาของวรรณกรรมอีสาน ความเป็นมาของวรรณกรรมอีสานเรื่องยาสอนหลาน ลักษณะคำประพันธ์เรื่องยาสอนหลาน และเนื้อหาสำคัญที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องยาสอนหลานตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ ความเป็นมาของวรรณกรรมอีสาน

วรรณกรรมอีสานเริ่มในสมัยที่พุทธศาสนาแพร่หลายสู่ดินแดนสุวรรณภูมิวรรณคดีชิ้นเอกของชาวอีสานเรื่องหนึ่งคือ เซตตะพน หรือ เสถพน ซึ่งบรรยายการที่มีพระมหากษัตริย์องค์หนึ่งได้จัดส่งคณะธรรมทูตไปสืบพระศาสนาจากวัดพระเชตุพนที่อยู่ใกล้เมืองสาวัตถีประเทศอินเดียโดยตรง หัวหน้าคณะชื่อ ชุนโท เป็นหลานพระเจ้าแผ่นดิน พร้อมด้วยขุนคลังล้ำขุนพล และขุนพาย และไพร่พลชาย ๔๐๐ คน และหญิงสาว ๑๐๐ คน มีม้าช้างเป็นพาหนะ เดินทางผ่านดินแดนทวารวดี เมืองหงสาวดี และเมืองย่างกุ้ง จนถึงจุดหมายปลายทางไต้หวันนำเอาวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมต่างๆของอินเดียมาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎก ตำรับตำราต่างๆโดยเฉพาะตำนานนิทานชาดกกลับมา มีการแต่งกาพย์กลอนบทกวีเป็นภาษาอีสานลงในใบลาน เป็นหนังสือผูกต่างๆ ให้ครบกับนิทานชาดกทุกชาติของพระพุทธองค์แบบฉันทลักษณ์จนปรากฏวรรณคดีในภาคอีสานมากมาย วรรณคดีเรื่องเสถพนมี ๗ ผูก อาจถือเป็นหลักฐานอ้างอิงชิ้นหนึ่งถึงประวัติความเป็นมาของวรรณคดีอีสานได้^๑

วรรณกรรมอีสานส่วนใหญ่เป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาเป็นวรรณกรรมประยุกต์มากกว่าวรรณกรรมบริสุทธิ์ โดยทั่วไปมักเกิดขึ้นจากวัดโดยที่กวีผู้ประพันธ์ส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุหรือ

^๑ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, “วรรณกรรมพื้นบ้านภาคอีสาน” ที่ระลึกงานเชิดชูเกียรติคุณพระอริยานุวัตร นักปราชญ์อีสาน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๒๔), หน้า ๒๔๔.

ผู้ที่มีความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์คือการผ่านการบวชมาแล้ว และบางส่วนเป็นชาวบ้านที่ศึกษาจากวัด วัดจึงเป็นแหล่งรวบรวมต้นฉบับวรรณกรรมต่างๆ ตู้อพระธรรมหรือหอไตรจึงเป็นประจักษ์ของสมุดที่รวบรวมต้นฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาต่อมา เพราะในอดีตที่ผ่านมาวัดเป็นสถานที่ชุมนุมและประชุมของชาวบ้านในการร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน และเป็นที่ยี่สร้างสรรคงานวรรณกรรมจนก่อให้เกิดวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสาระแตกต่างกันออกไป หากจะนำวรรณกรรมอีสานมาจัดเป็นประเภทอาจแบ่งได้ ดังนี้^๒

๑. การแบ่งวรรณกรรมตามลักษณะหลักฐานที่ปรากฏ

การแบ่งวรรณกรรมอีสานตามลักษณะที่มีหลักฐานปรากฏนั้น สามารถจำแนกวรรณกรรมอีสานออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑.๑ วรรณกรรมมุขปาฐะ ได้แก่ วรรณกรรมที่มีเรื่องราวที่ใช้วิธีจำสืบทอดกันมา ส่วนใหญ่ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้านเป็นผู้ถ่ายทอดให้กับลูกหลาน ลูกหลานก็จะนำไปเล่าสืบทอดกันไปอีก เรียกลักษณะเช่นนี้ว่า “การต่อหนังสือ” วรรณกรรมประเภทนี้มีนิทาน ประเพณีต่างๆ การแห่ขวัญ ภาษีต ฝนยา เพลงพื้นเมือง เพลงกล่อมเด็ก ตลอดจนเพลงประกอบการละเล่นของเด็ก

๑.๒ วรรณกรรมที่จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร แบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑.๒.๑ วรรณกรรมร้อยแก้ว ได้แก่ วรรณกรรมที่แต่งเป็นความเรียง ธรรมดา เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการบันทึกเหตุการณ์ พงศาวดาร ตำนาน ประเพณีต่างๆ เช่น ตำนานเมืองอุบลราชธานี ตำนานเมืองร้อยเอ็ด ประเพณีทำบุญมหาชาติ ประเพณีเถราภิเสก

๑.๒.๒ วรรณกรรมร้อยกรอง ได้แก่ วรรณกรรมที่ผูกเป็นถ้อยคำขึ้นตามลักษณะของฉันทลักษณ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น “โคก กาบ กอนลำ ฮ้าย” เนื้อเรื่องจะยาว ใช้เทศน์และแสดงหมอลำ เช่น สังข์ศิลป์ชัย กาละเกด ขุนนางอ้าว ผาแดงนางไอ่ เป็นต้น

๒. การแบ่งวรรณกรรมอีสานตามลักษณะเนื้อเรื่อง

๒.๑ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ วรรณกรรมที่มีเนื้อหาสำคัญที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานสำคัญในการประพันธ์ โดยส่วนมากจะมีเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติของพระพุทธเจ้าและประวัติของพระสาวก ชาดก ระเบียบประเพณี พิธีการต่างๆ เช่น มหาชาติคำเดียว แสงมณีแยงโลก อุปคต เสถพนหรือเซตพน นรชีวะชาดก เป็นต้น

๒.๒ วรรณกรรมประวัติศาสตร์ คือ วรรณกรรมที่เขียนหรือประพันธ์ โดยมีอาศัยเรื่องที่ได้มาจากเกร็ดพงศาวดาร หรือตำนานต่างๆ เช่น ทำวอสูงหรือขุนเจือง ขุนทิง ฟันขุนบรม ราชอิริราช ตำนานฟ้าแดดสูงยาง เป็นต้น

^๒ พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), สิบสุณ, (มหาสารคาม: ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๒๘) หน้า ก.

๒.๓ วรรณกรรมนิทาน คือ วรรณกรรมที่เรียบเรียงหรือผูกขึ้นจากนิทานพื้นเมืองที่ได้รับการทรงจำด้วยการเล่าสืบต่อกันมาหรืออาจจะเป็นนิยายที่ผูกขึ้นตามคติแนวความคิดของคนถิ่นนั้น เช่น กาละเกด แต่งอ่อน ท้าวคันคาก นางผมหอม เชียงเมี่ยง เป็นต้น

๒.๔ วรรณกรรมคำสอน หมายถึง วรรณกรรมที่เรียบเรียง แต่งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์หรือจุดหมายในการแต่ง เพื่ออบรม สั่งสอนสอดแทรกคติธรรมเป็นการให้องค์ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตได้นำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตแก่ผู้อ่าน เช่น ท้าวคำสอน สีเสลียวเสียวสวาด กาพย์พระมุณี อินทนิญาณสอนลูก พญาคำกองสอนไพร่ เป็นต้น

๒.๕ วรรณกรรมนิราศ หมายถึง เป็นวรรณกรรมที่ปรากฏอยู่ในเรื่องหนึ่งคือ สารลือปสุรย์ หรือลือปสุญ โดยมัลักษณะคล้ายกับจดหมายที่สะท้อนหรือระบายความในใจของชายคนหนึ่งที่มีต่อหญิงที่ตนรัก ชาวอีสานเรียกจดหมายลักษณะนี้ว่า “สายฮัก” หรือ “สาร” บางท่านเขียนเป็น “สาสน์” ตามแบบโบราณ เรื่องนี้พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี) กล่าวว่า ท้าวปางคำผู้ครองเมืองหนองบัวลำภู ได้แต่งเรื่องนี้ขึ้นเมื่อ ๖๐๐ กว่าปีมาแล้ว แสดงความรักความคิดถึงที่มีต่อนางเอานางแพง

จะเห็นว่า วรรณกรรมข้างต้นดังกล่าวล้วนเป็นวรรณกรรมอีสานมีเอกลักษณ์หรือมีรูปแบบเฉพาะตน โดยมีลักษณะที่มีความแตกต่างไปจากวรรณกรรมภาคอื่นๆ ในประเทศไทยซึ่งเกิดจากภูมิปัญญาของปรัชญาชาวบ้านอีสานโดยแท้ เป็นวรรณกรรมชาวบ้านซึ่งเป็นผลงานของชาวบ้านเป็นเจ้าของ ผู้สร้าง ผู้ใช้ ผู้ศึกษา ผู้อ่าน วรรณกรรมอีสานส่วนมากมักจะมีพื้นฐานในการประพันธ์มาจากหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ โดยมีวัดเป็นสถาบันกลางหรือศูนย์การเรียนรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมอีสาน เก็บ เผยแพร่ รักษาและอนุรักษ์ ส่วนวรรณกรรมภาคกลางนั้นเจริญรุ่งเรืองอยู่ในราชสำนัก บางครั้งมีข้อจำกัดมิให้ชาวบ้านนำมาเล่นละครต่างๆ ถึงแม้วรรณกรรมบางเรื่องเช่น เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน จะมีกำเนิดมาจากนิทานชาวบ้านก็ตาม

แม้ในปัจจุบัน ความสำคัญของวรรณกรรมอีสานยังคงมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตคนอีสาน โดยภายในเนื้อหาของวรรณกรรมอีสานนั้นจะมีคติธรรมคำสอนสอดแทรกในเนื้อหาของวรรณกรรมเป็นสิ่งสำคัญ ทำให้วรรณกรรมอีสานนั้นทรงคุณค่าและมีอิทธิพลแก่ชาวบ้านในการดำเนินชีวิต เพราะประชาชนชาวอีสานเป็นพวกที่มีวัฒนธรรมเก่าแก่มาช้านาน มีขนบธรรมเนียมประเพณีภาษาและศิลปะ ซึ่งแสดงออกถึงลักษณะและวิถีชีวิตของตนเองโดยพร้อมมูล สร้างสมวรรณกรรมต่างๆ เพื่อให้คติธรรม ยึดเหนี่ยวจิตใจให้เป็นพลเมืองที่ดีของสังคม ทำให้ผู้ศึกษาสามารถมองเห็นสภาพของสังคมตลอดจนค่านิยม ความเชื่อ แนวคิดของผู้คนในสังคมในยุคสมัยนั้นอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาระวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา มีความเข้าใจในเรื่องของศาสนาและความด้านอื่นๆ มากมาย

๒.๒ ความเป็นมาของวรรณกรรมเรื่องย่าสอนหลาน

วรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลานภาคอีสานเป็นแผ่นดินที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน ดังปรากฏหลักฐานที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียงที่ปรากฏเป็นบ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังนั้นจึงอุดมไปด้วยสมบัติทางภูมิปัญญาจนไม่อาจประเมินค่าได้รวมถึงศิลปวัฒนธรรมก็เป็นที่ประจักษ์มานานแล้วว่ามีมากมาย วรรณกรรมก็เป็นหนึ่งในมรดกด้านศิลปวัฒนธรรม และมีหลายหลากมากมาย คนอีสานรุ่นอายุสัก ๔๐ ปีขึ้นไปย่อมคุ้นเคยกับวรรณกรรมพื้นบ้านที่ได้รับการบอกเล่าจากปากต่อปาก เรื่องที่เป็นมหากาพย์อันยิ่งใหญ่กว่าด้วยเรื่องกำเนิดมนุษยชาติและพัฒนาการทางสังคม การเมือง การปกครองของคน

ส่วนที่เป็นเรื่องราวที่เน้นแก่นความคิดเรื่องความดีความงามวิธีปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคม ศีลธรรมและจริยธรรมโดยตรงก็มี อย่างเช่น วรรณกรรมเรื่อง ย่าสอนหลาน ซึ่งเป็นเพชรเม็ดหนึ่งของปรีชา อีสานว่าด้วยดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคม ซึ่ง ปรีชา พินทอง ปราชญ์ใหญ่อีสานผู้ล่วงลับไปแล้วได้กล่าวถึงที่มาไว้ว่ามาจากการแบ่งหน้าที่ของคนสมัยโบราณซึ่ง “...การอบรมสั่งสอนลูกหลานในสมัยโบราณ เป็นหน้าที่ของย่า เพราะย่านั้นทำงานหนักไม่ได้ งานที่ย่าถนัดคืองานอบรมสั่งสอนลูกหลาน ปกติลูกหลานมีความเคารพยำเกรงย่าอยู่แล้ว เมื่อย่าอบรมสั่งสอนอะไรก็มักเชื่อถือ แล้วนำไปปฏิบัติตาม ดังนั้น ลูกหลานในสมัยโบราณจึงเป็นคนสุภาพ เรียบร้อย มีศีลสัตย์ วัฒนธรรม เป็นคนขยันหมั่นเพียร...”^๓ ซึ่งข้อวิเคราะห์ของ ปรีชา พินทอง นี้ได้สะท้อนความเป็นจริงของสังคมในสมัยก่อน ที่ลูกหลานเคารพขนบอบบพบุพการี เชื่อฟังผู้ใหญ่ ทำให้คงความเป็นระเบียบเรียบร้อยเอาไว้ได้ ในสมัยปัจจุบันนี้ ผู้น้อยไม่เคารพผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ไม่เมตตาเอ็นดูผู้น้อย

บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล และ นภาพร พิมพัวร์เมธากุล กล่าวว่า “เรื่องย่าสอนหลานนี้ เป็นวรรณกรรมคำสอนที่มีค่ายิ่งเล่มหนึ่ง ที่คนอีสานและคนลาวที่มีอายุตั้งแต่ ๕๐ ปีขึ้นไป (นับจาก พ.ศ. ๒๕๔๕) เคยได้ยินได้ฟังพ่อแม่หรือปู่ ย่า ตา ยาย นำมาพร่ำสอน...เดิมเรื่องย่าสอนหลานนี้ นอกจากจะเล่าสืบกันมาเป็น “มุขปาฐะ” แล้ว วรรณกรรมเรื่องนี้ยังมีปราชญ์ชาวอีสานจารไว้ในใบลานเป็นหนังสือผูกโดยเขียนเป็นอักษรไทน้อย

๒.๓ ลักษณะคำประพันธ์วรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลาน

วรรณกรรมเรื่องย่าสอนหลานสำนวนภาคอีสานมีลักษณะของการประพันธ์ซึ่งเป็นคำประพันธ์ประเภทโคลงสาร เป็นฉันทลักษณ์ที่นิยมใช้ประพันธ์ในวรรณกรรมนิทาน โดยเฉพาะ

^๓ ปรีชา พินทอง, ย่าสอนหลาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม ออฟเซ็ท, ๒๕๓๔), หน้า ๕.

^๔ บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล และ นภาพร พิมพัวร์เมธากุล, ย่าสอนหลาน

วรรณกรรมมีหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จึงปรากฏว่าวรรณกรรมสำคัญ ๆ ของอีสาน ประพันธ์ด้วยโคลงสารเป็นส่วนใหญ่^๕ ลักษณะบังคับของโคลงสาร มี ๒ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑. คณะ บทหนึ่งมี ๒ บาท บาทหนึ่งมี ๗ คำ(บางครั้งแบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคหน้า ๓ คำ วรรคหลัง ๔ คำ) อาจมีคำสร้อยเพิ่มได้อีก ๒-๔ คำ ทั้งหน้าวรรคและหลังวรรค ส่วนเอกโทไม่ได้เคร่งครัดเหมือนโคลงภาคกลางในปัจจุบัน

๒. สัมผัสในภาษาถิ่นอีสานเรียกว่า “คำพืด” หรือ “คำก่าย” โคลงสารนิยมสัมผัสทั้งสระและอักษร โดยคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับที่ ๓ ของวรรคที่ ๔ กำหนดสัมผัสตามแผนผัง ดังนี้

บทเอก	[๐๐] ๐๐๐	๐๐๐๐[๐๐]	บาท ๑
	[๐๐] ๐๐๐	๐๐๐๐[๐๐]	บาท ๒
บทโท	[๐๐] ๐๐๐	๐๐๐๐[๐๐]	บาท ๑
	[๐๐] ๐๐๐	๐๐๐๐[๐๐]	บาท ๒

๒.๒.๑ ตัวอย่างวรรณกรรมย่ำสอนหลาน

วรรณกรรมย่ำสอนหลานมีลักษณะของการประพันธ์โดยเป็นการประพันธ์ตัวอย่างโคลงสารที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน เรื่อง ย่ำสอนหลานของ ปรีชา พินทอง

ให้อีบพากันเข้า	โรงเรียนเขียนอ่าน หลานเอ๋ย
อย่าได้คิดซื้อคร้าน	ความรู้ให้หมั่นหาฯ
ให้พากันศึกษา	วิชาการกิจชอบ
อีบประกอบไว้	ไปหน้าซึ้งเฮื่องฯ

ความหมาย: ให้หลาน ๆ รีบพากันเข้าไปศึกษาหาความรู้ในโรงเรียน อย่าได้เกียจคร้านในการหาความรู้ สิ่งไหนที่เป็นวิชาความรู้ให้รีบศึกษาไว้เพื่ออนาคตที่ดีในวันข้างหน้า

ยามเมื่อเจ้าหนุ่มน้อย	ให้อีบอำเฮียนคุณ
ยามเมื่อบุญเฮามี	ซีใหญ่สูงเพียงฟ้า
ไปภายหน้า	ซิทาเงินได้ง่าย
ใฝ่ผู้ความซู้ตั้น	เงินล้านบ่แก้วนงฯ

ความหมาย: ในวัยเยาว์ให้หมั่นศึกษาหาความรู้อันเป็นคุณประโยชน์ โอกาสดีมีมาจะเป็นผู้มียศฐานบันดาศักดิ์ ในวันข้างหน้าจะหาเงินได้ไม่ยาก หากใครมีความรู้น้อย เงินอาจจะไม่พอใช้

^๕ ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๗๑

^๖ อ้างแล้ว เล่มเดียวกัน

๒.๒.๒ วิธีการดำเนินเรื่องของวรรณกรรมเรื่องย่อสนหลาน

ในการแต่งวรรณกรรมต่างๆผู้แต่งย่อมมีวิธีการนำเสนอวรรณกรรมของตนเองแตกต่างกันไปตามความถนัดความชำนาญและเป็นเอกลักษณ์ของผู้แต่งแต่ละท่านกลวิธีในการแต่งจึงเป็นเรื่องของความสามารถในการแต่งที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกต่าง ๆ จากเรื่องที่อ่าน วิธีการดำเนินเรื่องเป็นวิธีการเล่าเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ ซึ่งผู้แต่งอาจใช้ได้หลาย เช่น เล่าเรื่องตามลำดับเหตุการณ์ หรือเล่าเรื่องย้อนไปมาระหว่างอดีตกับปัจจุบันเป็น ส่วนกลวิธีการดำเนินเรื่องของสุภาวชิตร้อยแปด และย่อสนหลาน สำนักอีสาน จะกล่าวถึงด้านธรรมเนียมนิยมในการแต่งเป็นเบื้องต้น

๒.๒.๓ ธรรมเนียมนิยมในการแต่งวรรณกรรมเรื่องย่อสนหลาน

ธรรมเนียมนิยมในการแต่ง คือ กลวิธีการประพันธ์ที่นิยมกันว่าดีงาม และถือปฏิบัติสืบต่อกันมา บทประพันธ์ที่ไม่สอดคล้องกับธรรมเนียมนิยมไม่ถือว่าผิด หากแต่จะเป็นคำประพันธ์ที่ไม่งามสมบูรณ์ ในความนิยมของผู้อ่านและธรรมเนียมในการแต่งจะบอกความแตกต่างและข้อเปรียบเทียบของวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ได้ ฉะนั้นการพิจารณาวรรณกรรมร้อยกรองจึงจำเป็นต้องพิจารณาธรรมเนียมในการแต่งเป็นสำคัญด้วย^๗ การวิเคราะห์กลวิธีการดำเนินเรื่องนั้น นักอ่านต้องพยายามเข้าใจเกี่ยวกับธรรมเนียมในการแต่งหนังสือ นักอ่านต้องพยายามเข้าใจประเพณีและระบบชีวิต เช่น ศาสนา ระบบการปกครอง ระบบสังคม^๘

๒.๒.๔ ลักษณะที่สำคัญของธรรมเนียมนิยมในการแต่ง

ลักษณะที่สำคัญของธรรมเนียมนิยมในการแต่งวรรณกรรมนั้น ผู้แต่งจะมีความนิยมปฏิบัติสืบต่อมาแต่โบราณ คือ

๑. การขึ้นต้นเรื่อง หมายถึง การเริ่มต้นของเรื่องโดยส่วนมากมักเป็นการกล่าวบทไหว้ครูหรือเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ สดุดีพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ กล่าวชมบ้านเมือง เป็นต้น
๒. การดำเนินเรื่องแต่ละตอน คือ การพรรณนาเรื่องในแต่ละตอนซึ่งมักมีการพรรณนาสิ่งต่าง ๆ เช่น การเดินทาง การชมธรรมชาติ
๓. การลงท้ายหรือการจบเรื่อง ผู้แต่งบอกจุดมุ่งหมายหรือจุดประสงค์สำคัญในการแต่ง บอกชื่อผู้แต่ง หรือกล่าวออกตัว แสดงถึงการถ่อมตัวของผู้แต่งธรรมเนียมในการแต่งนี้ เป็นสิ่งสำคัญที่กวียึดถือปฏิบัติต่อกันมา เป็นสิ่งที่แสดงถึงเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของการแต่งวรรณกรรมไทย^๙

ในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่อง “ย่อสนหลาน” ฉบับของ ปรีชา พิณทอง เรียบเรียงเริ่มต้นด้วยบทไหว้ครูที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ ดังนี้

^๗ รัญจวน อินทรกำแหง, สมพันธ์ เลขะพันธ์ และประทีป วาทิกทินกร, ๒๕๒๑, หน้า ๑๘.

^๘ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ๒๕๒๒ หน้า ๓๕.

^๙ ประสิทธิ์ กาพย์กลอน, ๒๕๑๘ หน้า ๑๓๖-๑๔๑

สาธุเนาข้าขอกัมกราบไหว้	ประณมนอบนาโถ
บูชาพุทธโรธรรม	พร้าสงฆ์องค์แก้ว
ขอให้เป็นแถวถ้าน	ผญาญาณตรัสสอน
ขอให้เห็นปล่องทำง	ทางแก้กล่าวคดีฯ

ความหมาย: ข้าพเจ้าขอกัมกราบและบูชาพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ขอให้ข้าพเจ้าเกิดปัญญาในการแต่งวรรณกรรมคำสอนด้วยเถิด

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่าจะขึ้นด้วยคำว่า สาธุ จัดเป็นบทไหว้ครู ส่วนมากในวรรณกรรมอีสานจะเริ่มต้นในลักษณะเช่นนี้เสมอเป็นการยกย่องและสรรเสริญคุณความดีของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ โดยในวรรณกรรมคำสอนอีสานได้แสดงถึงความเคารพต่อรัตนตรัย แล้วจึงได้ขอพรต่าง ๆ เพื่อที่จะส่งผลให้ผู้แต่งสามารถแต่งวรรณกรรมให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ไม่มีสิ่งใดขัดข้อง

การดำเนินเรื่อง ผู้แต่งสมมติตนเองว่า เป็น “ย่า” ซึ่งกล่าวอบรมสั่งสอนลูกหลานให้คิดและกระทำในสิ่งที่ดีโดยยึดพระพุทธศาสนาเป็นที่ตั้งในการประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งยังแทรกจุดมุ่งหมายในการสั่งสอนไว้ในเนื้อหา ดังนี้

อันนี้ย่ากล่าวต๋าน	สอนสั่งผุงหลาน
ขอให้บาราญนาง	ฮ้ำคะนิงจำไว้
อย่าได้พากันคร้าน	ม้วนอนบ่ฮู้ตั้นหลานเอย
อย่าฮ้านเกลือบ่ค่าง	ไห้ลั้มลิเนาเฮือนฯ

ต่อไปนี้จะได้อบรมสั่งสอนหลาน ๆ ขอให้พวกเขาจำไว้ให้ดี คือ อย่าได้เกียดคร้าน นอนตื่นสาย ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว ย่ากลัวว่าพวกเขาจะไม่มีแม่เม็ดเกลือเกลือไว้ในบ้าน

อย่าซีได้ซี้คร้าน	มัวแต่นอนหลับ
ความกินซีเพ่งเสย	เวหนามีมัว
อย่าได้มัวเมาอ้าง	เอาเขามาเพ็งหลานเอย
ให้เจ้าคิดต่อตั่ง	ความฮู้แห่งเฮาฯ

ความหมาย: อย่าได้เกียดคร้านเอาแต่นอนหลับและเพลิดเพลินกินเที่ยวอันเป็นเห็นให้เกิดทุกข์ อีกอย่างหนึ่งก็อย่าได้มัวเมาอ้างเอาคนอื่นมาเป็นที่พึ่ง ให้มุ่งมั่นหาความรู้ให้กับตนเอง

บัดนี้ย่าสิพาพวกเจ้า	ตกแต่งกองบุญ
มือนี่เป็นวันศีล	เวียกเฮาเฮาไว้
อย่าซิพาไปไหว้	ยาครูสังฆราช
ไปตักบาตรแลหยาดน้ำ	ฟังเจ้าเทศนาฯ

ความหมาย: ย่าจะพาพวกเขาตกแต่งกองบุญ วันนี้เป็นวันพระงานทุกอย่างเราจะหยุดไว้ ยาจะพาไปไหว้พระทำบุญตักบาตร กรวดน้ำและฟังธรรม

ไปรักษาศีลสร้าง	ภาวนานำเพ็ญ
ให้พวกเจ้าพี่น้อง	จำไว้ยาชิสอนฯ
เห็นว่าวันศีลนั้น	ให้ทำบุญตักบาตร
คนผู้ใต้อยากขึ้น	เมื่อฟ้าให้หมั่นทานฯ

ความหมาย: ไปรักษาศีล เจริญภาวนา พวกเราจงจำไว้ให้ดี ยาจะสอน ท่านกล่าวว่าวันพระนั้น ให้ทำบุญตักบาตร ถ้าใครอยากขึ้นสวรรค์ให้ขยันทำทาน

ให้หมั่นทำชั่วข้าม	ยมนาให้หมั่นฝั่ง
หวังนิพพานใจใจ	ปานนั้นจึงเผื่อพอฯ
ให้เจ้าคิดต่อไว้	ฮึดฮ้อมทางเที่ยว
ทางไปนี้ระพาน	ยี้ดยาวยังกว้าง
อันว่าหนทางเข้า	นิระพานพันโคก
มีแต่บุญอ้อยต้อย	หลานน้อยให้ค่อยทำฯ

ความหมาย: ให้ขยันทำสะพานข้ามแม่น้ำใหญ่เพื่อพระนิพพานนั้นแหละจึงจะพอ ให้เจ้าคิดสร้างทางเดินไปพระนิพพานไว้เพราะมันยาวไกลมากและก็ต้องอาศัยบุญอย่างเดียวเท่านั้น ขอให้หลาน ๆ ค่อย ๆ สร้างค่อย ๆ ทำไป

การจบเรื่อง ผู้แต่งจบเรื่องโดยให้ยึดมั่นในศีลธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังนี้	
อันนี้ยาหากจตามเค้า	คลองธรรมพระเจ้ากล่าว
ขอให้เจ้าพี่น้อง	ฟังแล้วฮ้ำคะนิงแนถ้อนฯ
ฟังเยอฝูงหลานหล้อน	สหายเกลอเกิดใหม่เฮียมเอย
อย่าได้มัวแต่คร้าน	ให้เพียรสร้างสืบแปลงฯ

ความหมาย: อันนี้ยากกล่าวตามคำของพระพุทธเจ้าขอให้พวกเราฟังแล้วก็ให้เก็บไปคิด ฟังเถิดนะพวกหลาน ๆ มิตรสหายผู้เกิดใหม่ อย่าได้เกลียดคร้าน ให้เพียรสร้างสานต่อไป

อันว่าเงินค่าแก้ว	มันบ่แมนของไฟ
ไฟผู้มีเพียรทำ	หากชิวหนเห็นพ้อ
ไฟผู้มัวเมาคร้าน	กิจการบ่ตื้องต่อ
บ่ห่อนได้จวบพ้อ	เงินล้านค่าแพงฯ

ความหมาย: เงินทองมันไม่ใช่ของใคร หากผู้ใดมีความเพียรในการหา ก็จะพบเจอได้ แต่หากผู้ใดเกลียดคร้าน ไม่ทำงานก็เป็นเรื่องยากที่จะมีเงินล้าน

อันหนึ่งสินทรัพย์เชื้อ	แก้วแก่นภายใน
ศีลทานธรรม	แห่งองค์พุทธเจ้าฯ
คนเฝ้าเมามัวคร้าน	วันคืนปะปล่อย

บ่ได้ค้อยอ่าวไอ้	พระธรรมไว้แวนแวงฯ
ผู้นั้นซิทุกข์ยากแค้น	แสนแสนเสียศรี
ใจบ่มีศีลธรรม	แหกคลองโคมฮั่ว
ชื่อว่าเป็นคนไฮ้	อนาถาอีตออยาก
ก็จักทุกข์ยากล้ำ	พระธรรมเจ้าบ่มีฯ

ความหมาย: สิ้นทรัพย์ภายในคือศีลทานภาวนาของพระพุทธเจ้า หากผู้ใดเกลียดคร้านปล่อยวันคืนให้ผ่านไปโดยไม่ใส่ใจในพระธรรมเพื่อจะได้เป็นกระจกส่องใจ คนผู้นั้นถือว่าเป็นคนยากไร้ ไม่มีที่พึ่งทางใจและจะประสบทุกข์ยากลำบากเพราะใจไม่มีศีลธรรม

ใผผู้อดสาสร้าง	ศีลธรรมตั้งต่อ
บ่ได้คิดเกียดคร้าน	การสร้างฝ้ายบุญฯ
ผู้นั้นถึงซิทุกข์ท้อฟ้า	บ่เอี้ยกว่าคนจน
แสนซิดำปานกา	ก็ว่างมควรย่อง
อันว่าศีลธรรมนี้	ของดีพระเจ้ากล่าว
ใผผู้เพียรบ่คร้าน	ขยันสู้ซิชั่งเอื้องฯ

ความหมาย : ผู้ใดมีความอดทนในการรักษาศีลธรรมไม่เคยเกลียดคร้านในการสร้างบุญกุศล คนผู้นั้นถึงจะจนยากไร้ ก็ไม่ถ้อย่ายากเป็นคนจน แม้จะดำเหมือนกา ก็ถ้อย่างงาม เพราะวาศีลธรรมนี้เป็นของดีพระพุทธองค์กล่าว ถ้าผู้ใดขยันฝึกปฏิบัติคนนั้นจะรุ่งเรืองในอนาคต

๒.๔ เนื้อหาสำคัญที่ปรากฏในเรื่องย่อสอนหลาน

ในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่อสอนหลานนี้มีเนื้อหาสำคัญอยู่หลายชุดของคำสอนที่ปรากฏในวรรณกรรมกลายเป็นแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติตนของชาวอีสาน ทำให้ชาวอีสานนั้นอยู่ในสังคมอย่างมีปกติความสุข โดยหลักใหญ่สำคัญที่หลักการสอนและวิธีการสอนเรียกว่า “๙ กลยุทธ์ในการใช้ชีวิตอย่างมีความสุข” ทั้งหมดเป็นหลักการที่สามารถบันดาลหรือสร้างให้สังคมชาวอีสานมีความปกติสงบสุขได้ หลักการที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานนั้นถูกประพันธ์ขึ้นโดยอาศัยหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ โดยได้นำมาอธิบายให้ง่ายขึ้นพร้อมกับมีการเสนอแนวทางในการปฏิบัติอย่างชัดเจนเรียก “แก่นความคิด” หรือ “วิสัยทัศน์” แห่งบรรพบุรุษอีสาน นั้นมีความลึกซึ้งต่อโลกและชีวิตเป็นอันมาก

ภายในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่อสอนหลานนี้ มีเนื้อหาที่สำคัญที่ปรากฏในเรื่องย่อสอนหลาน ซึ่งมีแนวทางในการปฏิบัติตนในการอยู่ร่วมกันในสังคมไว้เป็นข้อๆ เรียกได้ว่าเป็นวิธีปฏิบัติของชาวอีสานโดยแท้ โดยแบ่งเนื้อหาสำคัญไว้ตามลำดับดังนี้

๒.๓.๑ การสอนให้ศึกษาเล่าเรียน

การปลูกฝังในเรื่องการศึกษาเป็นเรื่องสำคัญอีกเรื่องที่มีปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานอยู่หลายชุด โดยเฉพาะที่ปรากฏใน “ผญาอีสาน” ซึ่งเป็นภาษิต คำคมอีสาน^{๑๐} เป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้งกินใจ ปัญญา, ความรอบรู้, ความฉลาด^{๑๑} หรือปรัชญาความฉลาดคำพูดที่เป็นภาษิตมีความหมายลึกซึ้งในเชิงเปรียบเทียบ^{๑๒} ซึ่งผลเป็นมรดกทางสติปัญญาและวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาวอีสาน มีลักษณะเป็นบทร้อยกรอง ที่ใช้พูดโต้ตอบกันมีจังหวะทำนองเฉพาะตัว เป็นการพูดที่ต้องใช้ไหวพริบ สติปัญญา มีเขวามมีอารมณ์คมคายพูดสั้นแต่กินใจความมาก ภายในผญานั้นจะเนื้อหาเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวอีสานหลายเรื่อง แม้แต่เรื่องการปลูกฝังเรื่องการศึกษาเล่าเรียนเป็นความตั้งใจอย่างหนึ่งของปราชญ์ชาวอีสานพยายามจะสอดแทรกข้อคิด คติธรรมเกี่ยวกับการศึกษาไว้มากมายหลายชุด ทำให้ผญามีบทบาทและความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อวิถีดำเนินชีวิตของชาวอีสาน ในการใช้สำหรับสั่งสอนลูกหลาน ใช้สำหรับการเกี่ยวพาราสีกันระหว่างหนุ่มสาวกลายเป็นประเพณีพื้นบ้านที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน การปลูกฝังในเรื่องการศึกษาจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ปราชญ์ชาวอีสานได้ประพันธ์เป็นคติธรรมให้ชาวอีสานได้ปฏิบัติตนตามคติธรรมดังกล่าว การศึกษาเป็นพื้นฐานสำคัญในการดำเนินชีวิต เป็นแนวทางให้ได้มาซึ่งทรัพย์สมบัติต่างๆ ให้ขยันศึกษาเล่าเรียน ไม่ควรขี้เกียจแสวงหาความรู้ใส่ตัวเอง เมื่อยังอยู่ในวัยเด็ก วัยหนุ่มสาว อย่าปล่อยปละละเลย เพราะเมื่อหากวาสนาดี ก็จะได้งานทำในตำแหน่งที่สูงด้วยวิชาการหรือสิ่งที่ได้เรียนมานั้น^{๑๓} ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่ำสอนหลานที่สอนลูกหลานให้หมั่นหาความรู้ตั้งแต่เด็กๆ ในอนาคตจะเป็นผู้ใหญ่ได้ดีมีศรัทธาบรรดาศักดิ์ว่า^{๑๔}

ให้อีบกินเข้า	โรงเรียนเขียนอ่าน หลานเอย
อย่าได้คืดขี้คร้าน	ความฮู้ให้หมั่นหา
ให้พากันศึกษาฮู้	วิชาการกิจชอบ

^{๑๐} มหาวิทยาลัยขอนแก่น, พจนานุกรมภาษาถิ่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๙๗.

^{๑๑} ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน - ไทย - อังกฤษ, (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๓๒), หน้า ๕๒๘.

^{๑๒} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสสมหาเถร), พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๑๕), หน้า ๒๗๑.

^{๑๓} บุญเกิด พิมพ์วรรณธาตุ, ผญา: ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนล้านช้าง, หน้า ๑๒, ๙๕, ๘๗, ๒๒๑.

^{๑๔} บุญเกิด พิมพ์วรรณธาตุ และนภาพร พิมพ์วรรณธาตุ, ย่ำสอนหลาน, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาวัฒนธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒ - ๑๓.

ฮีบประกอบไว้	ไปหน้าซึ้งเฮื่องฯ
ยามเมื่อเจ้าหนุ่มน้อย	ให้ฮีบฮ้ำเฮียนคุณ
ยามเมื่อบุญเฮามี	ซิใหญ่สูงเพียงฟ้า
ไปภายหน้า	ซิหาเงินได้ง่าย
ใฝ่ผู้ความฮู้ตื่น	เงินล้านบ่แกว่นถฯ
ใฝ่ผู้มีความฮู้	เฮียนเห็นมามาก
บ่ห่อนทุกซ่ยากเย็น	ภายท่ายเมื่อลุนฯ
ซิได้เป็นขุนขึ้น	ครองเมืองต๋มไพร่
ซิได้เป็นใหญ่ชั้น	แนวเชื้อชาตินายแท้ตายฯ
อันว่าเงินคำแก้ว	ไหลมาเอ้าอั้ง
มีแต่มูลมั่งได้	สินสร้อยมั่งมีฯ
ทั้งเสื้อผ้า	แฮ่ออันใหม่คำ
ยูทางจำศีลทาน	อยู่สบายเบาเนื้อ
ใฝ่ผู้มีความฮู้	หาเงินได้ง่าย หลานเฮย
ใฝ่ผู้ฉลาดฮู้	เงินล้านแกว่นถฯ
อันนี้ยากกล่าวต่อน	สอนสั่งฝูงหลาน
ขอให้บาศราญนาง	ฮ้ำคะนิงจำไว้
อย่าได้พำกันคร้าน	ม้วนอนบฮู้ตื่นหลานเฮย
อย่าย่านเกลือบค้ำ	ไห้ส่มลิเนาเฮือนฯ
อย่าซิได้ซ้คร้าน	มัวแต่นอนหลับ
ความกินซิเพพังเสย	เวหนามีมัว
อย่าได้มัวเมาอั้ง	เอาเขามาเพ็งหลานเฮย
ให้เจ้าคิดต่อตั่ง	ความฮู้แห่งเฮาฯ

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่า การปลูกฝังและการให้การสนับสนุนในเรื่องของการศึกษาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานนั้น ช่วยสะท้อนให้เห็นคุณค่าของการศึกษาที่จะช่วยคนที่มีความรู้ มีความสามารถที่จะสร้างสรรค์อนาคตทั้งในด้านส่วนตัวและสังคม ตลอดจนชี้ให้โทษของการไม่มีความรู้และไม่มีความสามารถจะพบแต่ความยากลำบากในการดำรงชีวิตทั้งในด้านส่วนตัวและสังคมต่อไปการที่เป็นขุน เป็นเจ้านาย เป็นข้าราชการ เป็นนักการเมือง เป็นนายกรัฐมนตรีนายกรัฐมนตรี จะต้องมีความรู้หมั่นศึกษาวิชาให้มากยิ่งขึ้น อย่าให้เหมือนกับหนังแห้ง เมื่อถูกไฟเผาก็มี

สภาพไม่เหมือนเดิม แต่จะคงอยู่^{๑๕} ดังนั้น หากจะปกครองบ้านเมือง หรือเป็นผู้นำคนอื่น สอนคนอื่น ก็ต้องอาศัยวิชาการความรู้ที่ได้จากการศึกษาเท่านั้น ผู้คนในสังคมจึงจะยอมรับนับถือให้เป็นใหญ่และ เป็นผู้นำที่ก้าวหน้าได้ คนที่ศึกษามาก ต่อไปภาคหน้าย่อมเจริญก้าวหน้า จึงควรรีบศึกษาเล่าเรียนให้ มากเอาไว้ดีกว่า การศึกษาถือว่าเป็นเรื่องสำคัญประการหนึ่ง ต่อการดำรงชีวิต ตามหลักพุทธธรรมว่า ด้วยการศึกษ และส่งเสริมการศึกษาที่ปรากฏในพระสูตร เช่น กิจฉา วุตติ อธิปปัสส แปลว่า คนไม่มี ศิลปวิทยา เลี้ยงชีวิตอยู่ได้ยาก^{๑๖} ปุตเต วิชชาสุ ฐาปย แปลว่า จงให้บุตรเรียนรู้วิทยา^{๑๗} สาธุ โข นาม แปลว่า ขึ้นชื่อว่าศิลปวิทยา ไม่ว่าจะอย่างไร ก็ให้ประโยชน์ทั้งนั้น^{๑๘} ตามหลักคำสอนมุ่งให้เกิด ความชำนาญในการศึกษาอยู่ ๒ อย่าง คือ พาหุสัจจะ คือ ให้ชำรองในเชิงวิชาการ สิบปะ ให้มีความ ชำนาญในเชิงปฏิบัติ คือ เน้นทั้งวิชาการและมีการฝีมือ ถ้าทั้งสองอย่างนั้นมาเข้าคู่กันครบ ก็หวังได้ซึ่ง ความเป็นเลิศแห่งงาน^{๑๙}

๒.๓.๒ การสอนคนให้เป็นคน

การสอนให้เป็นคน หมายความว่า การสอนให้รู้จักวางตนในสังคม หรือการวางตน อย่างไรจึงจะดี สง่างาม หรือมีความรู้แล้วจะใช้ความรู้นั้นอย่างไร การสอนให้รู้จักตั้งตนอยู่ในความ เรียกว่า อัตตสัมมาปณิธิ เป็นการสอนเรื่องการวางตนให้เหมาะสม ให้วางตนถูกกาลเทศะ สอนให้รู้จัก อ่อนน้อมถ่อมตน ตามหลักพุทธธรรม ในมงคล ๓๘ ประการ ข้อที่ ๖ นี้กล่าวถึงเรื่อง การตั้งตนไว้ชอบ “อิตตสัมมาปณิธิ” คือ ตั้งตนไว้ในศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา และมงคลในข้อที่ ๒๓ ว่าด้วยความ ถ่อมตน “นิวาตะ” การถ่อมตน มีลักษณะ ๓ ประการคือ ๑.กิริยาอ่อน ๒.วาจาอ่อน และ ๓.ใจ อ่อนโยน^{๒๐} การตั้งตนไว้ชอบด้วยการรู้จักคิด คิดเป็น และคิดดี เป็นการสอนเรื่องการวางตน การ ตน อย่าโอ้อวดตนว่าตนเองเก่งที่สุดแล้ว คนอื่นที่เก่งกว่าเรายังมีอีกมากตลอดจนการรู้จักหลักการ ครอบครองในทางที่ดี ในวรรณกรรมอีสานเรื่องย่ำสอนหลานนั้น มีหลักการ วิธีการการ เป็นแนวทางใน การพำสอนว่าควรจะทำปฏิบัติตนอย่างไร ดังข้อความที่ปรากฏในในวรรณกรรมอีสานเรื่องย่ำสอน หลานสอนให้รู้จักกิริยามารยาทที่ดีไว้ว่า^{๒๑}

^{๑๕} บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, ฅญาภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนล้านช้าง, (ขอนแก่น : คลัง นานาธรรม,๒๕๔๔), หน้า ๑๒๓.

^{๑๖} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๕๑/๒๕๙

^{๑๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๕๘/๓๔๖

^{๑๘} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๒๖

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) , พุทธธรรม, หน้า ๗๙๐.

^{๒๐} พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ), มงคลธรรมนำชีวิต, (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์,๒๕๔๗), หน้า ๘๓.

^{๒๑} บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณธากุล,ย่ำสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนานาธรรม,๒๕๔๕), หน้า ๑๐๑.

อย่าได้เสียแสงได้	เป็นคนนำเฟิ่นหลานเอย
คนให้คนแท้แท้	เหนียวตุ้ยจ้งแมนคนา
เป็นชายให้เป็นชายแท้	อย่าแถมแกห็นแฮ่
ทรายให้ทรายแท้แท้	ตมนั่นอย่าให้มีา
อย่าได้เป็นคนฮ้าย	ชายชะเลลากกระเตี่ยว
คนให้ฮอดกัณฑ์หม้อ	เถิงกัณฑ์จ้งแมนคนา
เป็นญิงอย่าเป็นญิงหมั้น	แนวญิงม้ง่าย
ยิงให้ยิงแท้แท้	แนแล้วจ้งค้อยยิงา
อันนี้ย่าหากศิษฏีสอนให้	นำทางเส้นซื่อ หลานเอย
เจ้าอย่าตามเส้นเลี้ยว	มันซึหยุ่งเมื่อลุนา
อย่าสิหวังสุขย้อน	บุญคุณคนอื่น หลานเอย
สุขกะสุขเฟิ่นพัน	บ่มาคุ้มฮอดเฮา ดอกนา
คันสิลูกย่างย่าย	ให้เหลียวเบ็งปายตีน
ลางเทอไปตำตอ	สิว่าเวณมาต้อง
ลางเทอไปตำต้อง	เฮียวหนามปักปวด
มันบ่แมนฮิตแท้	ทำโทโตเอง
โตหากไปตำมัน	สิ้นสายดูฮ้าย

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่า การสอนคนให้เป็นคนคือ การสอนให้รู้จักการวางตน หากเป็นผู้หญิงให้มีความสงบเสงี่ยม วางตนให้สง่างาม หากเป็นผู้หญิง เป็นผู้หญิงให้ตั้งมั่นในขนบธรรมเนียม ประเพณี การไว้ทรงผมให้ดูเรียบร้อย การนุ่งห่มให้เรียบร้อย เวลารับประทานให้แต่งตัวสวยงาม ระมัดระวัง อย่ายปล่อยให้ชายผ้าถุงถูกเปิดออกมา ขณะเดินไปมาก็สงบเสงี่ยม ไม่เดินเท้ามีเสียงดังจนบิดามารดา นอนอยู่ได้ยินเสียงกระทบนั้น เพราะจะเป็นบาปกรรม การสอนคนให้เป็นคนมีวัตถุประสงค์สำคัญคือ การสอนให้รู้จักยึดมั่นในศักดิ์ศรีความเป็นคนที่มีจิตใจสูง ไม่มั่งง่าย ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้เกินไป โดยไม่เอาเปรียบคนอื่น และไม่หวังความสุขที่เกิดจากการช่วยเหลือคนอื่น ให้มีความพอใจความสุขที่เกิดจากความสามารถของตนเอง ด้วยการรู้จักคิดอย่างมีเหตุและผล การทำงานควรวางตนให้พอเหมาะแก่ฐานะวิชาความรู้ความสามารถของตน มีจิตใจซื่อตรง มีความซื่อสัตย์ มีความภาคภูมิใจในตนเองมากกว่าการอาศัยคนอื่น

๒.๓.๓ การสอนให้รู้จักทำบุญ

การสอนให้รู้จักการทำบุญนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานทุกประเภท เพราะชาวอีสานมีความเชื่อมั่นในหลักการทำความดีในพุทธศาสนาว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ความดีที่ตนทำนั้นจะตามคุ้มครองตามรักษาทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป ด้วยเหตุนี้วิถีชีวิตของชาว

อีสานนั้นจึงมีประเพณีนิยมการทำบุญตลอดปี เป็นการทำบุญในแต่ละเดือนเรียกว่า “ฮีตสิบสองคองสิบสี่” บุญ เป็นเครื่องชำระสันดาน เป็นเครื่องชำระล้างทำให้จิตใจสะอาด^{๒๒} หลักการทำบุญที่ชาวอีสานต่างได้ยึดถือปฏิบัติมานั้นตรงตามหลักการทำบุญในพุทธศาสนามี ๓ อย่าง คือ ทาน ศีล ภาวนา เรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ และพยายามหลีกเลี่ยงการทำ ความชั่ว เพราะความบาปหรือความชั่วนั้นเป็นสภาวะที่ทำให้ถึงทุกขคติ หรือทำให้ไปในที่ชั่ว หมายถึงสิ่งที่ทำให้จิตตกต่ำ สาเหตุของความบาป เรียกว่า อกุลศลมูล มี ๓ อย่าง คือ ความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) และ ความหลง (โมหะ)^{๒๓} การทำบาปทุกอย่าง ควรดเว้นเสีย และไม่ควรรนำตัวเองเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับบาป จะทำให้ตนเดือดร้อนลำบาก เพราะผลบาปนั้น และบาปมีผลติดตามผู้กระทำไปอีก เป็นการผูกเวรต่อไปไม่สิ้นสุด ไม่ควรจะไปเกลียดคนอื่น ดังข้อความที่ปรากฏในในวรรณกรรมอีสานเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักทำบุญว่า^{๒๔}

บัดนี้ยาสีพาพวกเจ้า	ตักแต่งกองบุญ
มือนี่เป็นวันศีล	เวียกเฮาเฮาไว้
ยาชีพาไปไหว้	ยาครูสังฆราช
ไปตักบาตรแลหยาดน้ำ	ฟังเจ้าเทศนา
ไปฮักษาศีลสร้าง	ภาวนานำหเพิน
ให้พวกเจ้าพี่น้อง	จำไว้ยาชีสอนฯ
เพิ่นว่าวันศีลนั้น	ให้ทำบุญตักบาตร
คันผู้ใดอยากขึ้น	เมื่อฟ้าให้หมั้นทานฯ
ให้หมั้นทำข้าวข้ม	ยมนาให้म्मฝัง
หวังนิพพานใจใจ	ปานนั้นจึงเผื่อพาฯ
ให้เจ้าคิดต่อไว้	ฮีตฮ่อมทางเทียว
ทางไปนัระพาน	ยิตยาวยังกว้าง
อันว่าหนทางเข้า	นัระพานพันโคก
มีแต่บุญอ้อยด้อย	หลานน้อยให้ค้อยทำฯ

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่า การทำบุญนั้นเป็นเรื่องสำคัญสำหรับชาวอีสานที่ได้รับอิทธิพลของหลักคำสอนในพุทธศาสนาชาวอีสานจึงนิยมทำความดีด้วยการรักษาศีล ทำบุญตักบาตร และเจริญภาวนา หมั่นทำบุญถวายทานเนื้อความตรงนี้สอนให้รู้จักวิธีการทำบุญที่เกิดจากทาน ศีล และภาวนา

^{๒๒} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๒๘/๒๓๐

^{๒๓} วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๙.

^{๒๔} บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล และนภาพร พิมพัวร์เมธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนารธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๘ - ๑๙.

รวมไปถึงบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ให้ตั้งอกตั้งใจต่อการทำบุญหรือทำความดี เพราะ บุญนั้น เป็นแก่นแท้ของชีวิต ย่อมสามารถพาขึ้นสู่สวรรค์ได้อันจะเป็นผลให้ผู้กระทำถึงความสุขที่แท้จริง^{๒๕} ส่วนบุคคลผู้ทำความดี หรือสั่งสมบุญกุศลไว้นี้เองๆ ก็ย่อมประสบกับความสุข ความเจริญในหน้าที่การงาน ประสบผลสำเร็จในชีวิต เนื่องจากทำความดี และมีความดีนั้นเองรักษาตนให้ดำรงชีพอยู่ได้ แม้ตายไปก็ยังมีความสุขสบายเช่นเดิม ไม่ลำบากทุกข์ร้อน เน้นสอนให้ผู้ฟังรู้จักหมั่นสร้างชีวิต อันได้แก่ บุญประเภทต่างๆ เพื่อจะได้เป็นแรงสนับสนุนให้ตนประสบความสำเร็จ ทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ มีความเพียรบากบั่น และลด ละ ออกไปทีละน้อยๆ แล้วในที่สุดก็จะสามารถละได้ขาด ที่เรียกว่านิสสรณวิมุตติ อันหมายถึง ดับด้วยสลัดออกได้ หรือด้วยปลดปล่อย คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นแล้ว ได้แก่มิจิตหลุดพ้นจากพันธนาการไม่ติดอยู่ในวัฏฏะนี้อีกต่อไป

๒.๓.๔ การสอนให้รู้จักกิน

การกินที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานหมายถึงการบริโภคอาหารซึ่งเป็นหนึ่งในปัจจัย ๔ คือ ๑.เครื่องนุ่งห่ม ๒.อาหาร ๓.ที่อาศัยอยู่อาศัย และ ๔.ยารักษาโรค^{๒๖} ถือเป็นปัจจัยพื้นฐานอันดับแรกตามหลักทางพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงยอมรับและยืนยันว่ามีความจำเป็น ดังพุทธพจน์ตรัสว่าสัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร แต่การบริโภคนั้นกล่าวไม่ใช่จุดมุ่งหมายอันสุดท้ายของการดำรงชีวิตมนุษย์ เพราะมนุษย์ยังมีการพัฒนาศักยภาพที่ยิ่งขึ้นไปอีกในด้านจิตใจ และสติปัญญา และอาหารประเภทนี้ เรียกว่า “กวมิงกรอาหาร” แปลว่า อาหาร คือ คำข้าวบริโภคเพื่อเลี้ยงชีวิตอัตภาพให้เป็นไป^{๒๗} ในการบริโภคและใช้สอยปัจจัย ๔ มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ได้พิจารณาหรือกำกับดูแลในการบริโภค ๓ ข้อ คือ ๑.ยถาสันโดษ ยินดีตามที่ได้มา ๒.ยถาพลสันโดษคือ ยินดีตามกำลังของตนเอง ๓.ยถาสารูปสันโดษ คือ ยินดีตามสมควรแก่ภาวะตนเอง เรียกว่าความสันโดษ^{๒๘} ใช้ควบคู่ไปกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ นั้นอย่างเหมาะสม ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องยาสอนหลาน ที่สอนให้รู้จักหลักการตรวจสอบพิจารณาให้รอบคอบก่อนกินรู้จักประมาณตนในการกินไว้ว่า^{๒๙}

กินแกงให้เจ้าชอมตุ๋ก้าง

คาคอชิมียาก

ห่ามันค่างหว่างแซ้ว

ไผ่ชิมช้อยอวนฯ

ของบ่เป็นต่าจิม

อย่าชะจุ่มลงตัก

^{๒๕} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, พระยา ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๑๕๑.

^{๒๖} (ที.ปา.อ. ๕๙/๒๑)

^{๒๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗.

^{๒๘} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒.

^{๒๙} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนันทวรรณ, ๒๕๔๕), หน้า ๖๔.

ของบ่เป็นตากัด	อย่ากินชิพวนท้อง
ของบ่เป็นตาส้ม	ยามมกกินชิเปรี่วปาก
มันชียากคอบท้อง	เทียวชี้ยั่งคีนฯ
ยามกินให้เจ้าคืดถี่แท้	คักแนในโมนอลานเอย
อย่าได้กินมำมำ	ลีนคลองคำดำน
กินให้พอประมาณด้าม	โดยคืดถ้วนถี่
จักได้อายุยัง	จิจริงเถ้าแก่ตายฯ
คั้นว่าโลกถี่นลัน	เกินกว่าพอดี
ก็บมีฮีนยาว	แก่วัยชิวังเมี่ยน
เหมือนดั่งตาพราหมณ์เถ้า	ชุยชะโกแต่ปางก่อน
เถ้าหากท้องแตกม้าง	ตายถึมคอบกิน นั้นแล้วฯ
อันว่าอาหารลัน	คนเฮาหลายอย่าง
ลางเทือกินบ่เว้น	เวรชิวองเมื่อลุนฯ
ลางเทือกาวต่อนได้	บายเบ็งชิเป็นบลิง
คืดว่าของกินดี	ชิวเกิดเป็นสารจ้วน
อันว่าความกินให้	จงใจตุถี่ หลานเอย
บาดเทือกินฮอดท้อง	ชิวคลายได้อ้อมไต่ฯ
เห็นว่าเปอเคอตั้ง	กลางพาวอย่าฟ้าวอยาก
ฮ้านแต่เป็นต่อนจ้วน	กินแล้วชิบฮีนฯ

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่า การกินที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องย่าสอนหลานนั้นคือการสอนให้รู้จักการพิจารณา ตรวจสอบให้รอบคอบก่อนกินหรือการใช้สอยปัจจัย ๔ ก่อนจะบริโภคอะไรก็ควรพิจารณาให้แยบคายเสียก่อน เพื่อไม่ให้เกิดโทษต่อร่างกายในภายหลังในหมวดว่าด้วยการบริโภคปัจจัย ๔ ถือว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานของชีวิตเป็นปัจจัยแรก การกินอย่างมาก อย่างเอร็ดอร่อย เกินความพอดี จะนำมาซึ่งโทษจากการกินมากกว่าคุณภาพที่ได้จากการกิน เพราะหากกินเกินความจำเป็น เกินความพอดี ทำให้เกิดการสิ้นทรัพย์และสุขภาพเพราะการกิน การกินเป็นปัจจัยสำคัญอย่างที่จะทำให้เกิดการทำความดีหรือเป็นแรงเกื้อหนุนให้ประกอบสิ่งดี ๆ อีกมากมาย ถ้าสมบูรณ์แล้วก็จะเกิดประโยชน์แก่ตนเองและกับสังคม หรือประโยชน์ตามที่มองเห็น เฉพาะหน้า เป็นฐานที่มั่นคงระดับแรกเป็นประโยชน์ในปัจจุบัน^{๓๐}

๒.๓.๕ การสอนให้รู้จัก บาป บุญ คุณ โทษ

^{๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๘), หน้า ๙.

เรื่อง บาป บุญ คุณ และโทษ ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน นั้นสอนให้ชาวอีสานรู้จักละการทำบาปทุกอย่าง ควรดเว้นเสีย และไม่ควรรนำตัวเองเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับบาป จะทำให้ตนเดือดร้อนลำบาก เพราะผลบาปนั้น และบาปมีผลติดตามผู้กระทำไปอีก เป็นการผูกเวรต่อไปไม่สิ้นสุด ไม่ควรจะไปเกลียดคนอื่น ให้ตั้งอกตั้งใจต่อการทำบุญหรือทำความดีเป็น แก่นแท้ของชีวิต กรรมดี กรรมชั่ว อยู่ที่บุญและบาป ใครทำเอาไว้ผลก็จะเกิดแก่บุคคลนั้น เข้าทำนอง ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว^{๓๑} อย่าประมาทในกองการกุศล อย่ามัวนั่งนอนรอคอยอยู่เฉยๆ ควรรีบรุกทำ กิจการงานต่างๆ ของตน^{๓๒} ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องย่าสอนหลานเกี่ยวกับเรื่อง ของบาป บุญ คุณ และโทษไว้ว่า^{๓๓}

ไฟผู้ทำการฮ้าย	ปาปังทางโทษ
มีแต่สาโหดฮ้าย	ชิม่าใหม่เมื่อลุนฯ
ซีได้ทุกขียากเยื่อน	ขอขอกรรมเวร
มีแต่เข็ญขัดขวาง	เคราะห์ค้อยตำต้อง
ขอให้บองใจเว้น	ปาปังหนีบาป
อย่าได้ขื่นเคราะห์ฮ้าย	มาเข้าใส่โตฯ
ขอให้เอาดีสู้	สมภารเพ็งพำ
ธรรมพระพุทเจ้า	ฟังแล้วฮ้ำคะนิงฯ
อย่าได้ประมาทม้าง	มัวนั่งนอนเฉยหลายเอย
ให้ฮีบป้อลือลือก	พึ่งนำการฮ้าว
ย่าย่านเสาเฮื่อนเจ้า	เพพึ่งแตกมุ่น
ย่านปมีเจ้าใจ	ซีโงป้อยดากันนั้นแล้วฯ

เนื้อหาตรงนี้ สอนให้บุคคลเว้นจากการทำชั่ว ทางกาย วาจาและใจ เน้นทำความดีด้วยกาย วาจา และใจเช่นกัน บุญ บาปนั้น สามารถที่จะติดตามผู้กระทำตลอดเวลา ทุกอิริยาบถ เหมือนล้อ เกรียนที่โคลงไป เป็นหลักความเชื่อที่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ตามหลักธรรมในพุทธศาสนาที่เชื่อว่า เมื่อบุคคลทำกรรมใดไว้ ไม่ว่าจะกรรมนั้นจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่ว ผลของกรรมนั้นย่อมตอบสนอง บุคคลไม่ยกเว้น ไม่มีทางหลีกเลี่ยงหรือลบล้างผลของกรรมนั้นได้ และไม่สามารถที่จะให้คนอื่นรับผล กรรมนั้นแทนด้วย ผู้ที่กระทำกรรมเท่านั้นที่ต้องได้รับผลกรรมนั้น

^{๓๑} บุญเกิด พิมพ์วรรณธาตุ, พระยา ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, หน้า ๑๕๑.

^{๓๒} บุญเกิด พิมพ์วรรณธาตุ, ย่าสอนหลาน, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๗๒.

^{๓๓} บุญเกิด พิมพ์วรรณธาตุ และนภาพร พิมพ์วรรณธาตุ, ย่าสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนานาธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔.

ฉะนั้น จึงควรงดเว้นการทำบาปทุกอย่างเสีย และไม่ควรมนำตัวเองเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับบาป จะทำให้ตนเดือดร้อนลำบาก เพราะผลบาปนั้น และบาปมีผลติดตามผู้กระทำไปอีก เป็นการผูกเวรต่อไปไม่สิ้นสุด ไม่ควรจะไปเกลียดคนอื่น^{๓๔} ความทุกข์ในสังสารวัฏนี้ ไม่มีวันสิ้นสุด คับแค้นอยู่ในจิตใจของสัตว์โลกที่จรมาเกิด เหมือนกันทุกคนทุกคนไป คนที่ทำความดีด้วยการทำบุญทำทาน ย่อมก่อประโยชน์ทั้งในโลกนี้ และเป็นการป้องกันโทษภัยได้อีกทางหนึ่งด้วย แม้อยู่ในแดนมนุษย์ก็มีความสุข ความเจริญทั้งโลกนี้และโลกหน้า^{๓๕}

๒.๓.๖ สอนไม่ให้ลืมหัด

หลักคำสอนไม่ให้ลืมหัด คือการสอนไม่ให้เป็นคนลืมหัด เพราะชีวิตนั้นมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น การดำเนินชีวิตจึงไม่ควรไม่ประมาท แม้หากมีเงินล้านเต็มถุงก็อย่าได้ทำตัวหยิ่งยะโส เพราะในอนาคตอาจจะทุกข์ยากไร้ก็ได้ ไม่มีใครที่จะทายหรือมองเห็นได้ เป็นการสอนในเชิงเป็นคติสอนใจว่า เมื่อเวลาถึงมีอย่าทำตัวใหญ่โตเย่อหยิ่ง ในเวลาต่อไปอาจจะตกทุกข์ได้ยากก็เป็นได้ แม้หากอยู่ดีมีความสุขแล้ว อย่าลืมหัดบวรา ผู้เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โจรภัยไม่เกิดขึ้นก็เพราะมีผู้ช่วยคอยเฝ้ารักษาความปลอดภัยให้^{๓๖} เป็นการการวางตน มีความอ่อนน้อมถ่อมตน อย่าโอ้อวดตนว่าตนเองเก่งที่สุดแล้ว คนอื่นที่เก่งกว่าเรายังมีอีกมาก^{๓๗} เพราะในโลกนี้ไม่มีใครสามารถอยู่คนเดียว ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องสอนไม่ให้ลืมหัดเป็นการสอนให้พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันไว้ว่า^{๓๘}

คนเจ้าได้ขี่ม้า	กึ่งฮ่มแพแถม
ย่ายายเพพังตก	ถึกต่อตำตอง
ย่านท่อดิตตาเถา	คลองเฮาฟ้าซิม่า
บาดว่าฟ้าฮ้อฮ้อง	สีหน้าซีหล่าเหลืองๆ
คนเจ้าได้นั่งบ้าน	เป็นเอกสูงศักดิ์
อย่าได้โวโวเสียง	สิ้นคนทั้งค้าย
แนวว่าป็นนายนี้	ให้หวังดีดอมไพร่

^{๓๔} บุญเกิด พิมพวรรเมธากุล, พระยา ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง, (ขอนแก่น : คลังนาณาวินทยา, ๒๕๔๔), หน้า ๗๑, ๑๐๙.

^{๓๕} คำดี อินทสอน, ฝน-ภาษาอีสาน, (ขอนแก่น :ม.ป.พ.), ๒๕๒๘, หน้า ๙ (พิมพ์ดีด).

^{๓๖} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายพญา ๑ ฉบับปรับปรุงแก้ไข, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๗.

^{๓๗} ปรีชา พิณทอง, ไชยชาติโบราณอีสาน, หน้า ๒๐.

^{๓๘} บุญเกิด พิมพวรรเมธากุล และนภาพร พิมพวรรเมธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาณาวินทยา, ๒๕๔๕), หน้า ๙๑.

คั้นแมนไพร่พร้อม

ซีเสียนหน้าบาดเดินฯ

ชาติที่บาทาทำ

เสียดินดินบ่คอง หลานเอย

ให้เจ้าหาเก็บก้อม

มาไว้ใส่ไปฯ

เนื้อความตรงนี้ สอนไม่ให้ตนเองเมื่อได้ยศตำแหน่งที่สูงศักดิ์จึ้นมองข้ามความสำคัญ
ของหมู่คณะและพวกพ้องบริวารที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จ ตรงตามข้อเปรียบเทียบที่ได้อุปมาไว้ว่า
เรือติดโขดหินใต้น้ำ ต้องใช้เกวียนลาก แต่ว่าไปถึงน้ำเรือจะได้บรรทุกเกวียน^{๓๙} โดยมีความหมายว่า
ต้องพึ่งพาอาศัยกัน โอกาสใด เป็นผู้มีโอกาสต้องช่วยเหลือผู้ขาดโอกาส ต่างคนต่างมีความโอบอ้อม
อารีต่อกัน เพราะทุกอย่างย่อมมีเหตุและผลต่อกัน จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้ ต้องพึ่งพาอาศัยกัน
ทำงานคนเดียวย่อมไม่เกิดผล ต้องทำงานเป็นทีมเป็นหมู่คณะ การมีความอ่อนน้อมถ่อมตน และการ
ไม่อวดตนจึงเป็นหลักการสำคัญในการดำเนินชีวิตร่วมกับคนอื่นในสังคมมนุษย์

๒.๓.๗ สอนให้รู้จักการทำงาน

มนุษย์ในสังคมทุกคนล้วนมีความปรารถนาในอันที่จะประสบกับความสำเร็จใน
หน้าที่การงานและความมั่นคงของครอบครัว ในทางพระพุทธศาสนาท่านได้มีหลักธรรมสำหรับ
ฆราวาสนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อสร้างฐานะและดำรงวงศ์สกุลให้มีความมั่นคงไม่คลอนแคลน
โดยไม่ประมาท รู้จักใช้สอยให้พอประมาณจึงทำให้ครอบครัวต้องประสบกับความทุกข์ยากในการทำ
มาหาเลี้ยงชีพ การทำงานของชาวอีสานส่วนมากจะเน้นอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก คำพญาภาษิตที่
ปรากฏให้เห็นจะเน้นที่เรื่องความขยันหมั่นเพียร ความอดทนต่อสู้ ผู้ชายมักจะต้องทำงานหนัก งานที่
จะต้องออกแรง เสี่ยง เช่น งานไถ เลื่อยไม้ ไสกบ สร้างบ้านเรือน เป็นต้น^{๔๐} การทำสอนให้รู้จักการ
ทำงานจึงมีลักษณะสอนให้เป็นคนเอาการเอางาน อดทน ขยันขันแข็ง สร้างฐานของตนให้เจริญ
ใหญ่โต เหมือนกับปลวกแม้จะตัวเล็ก แต่สามารถสร้างที่อยู่ใหญ่ได้^{๔๑} และสอนให้ขยันศึกษาเล่าเรียน
ไม่ควรขี้เกียจแสวงหาความรู้ใส่ตัวเอง เมื่อยังอยู่ในวัยเด็ก วัยหนุ่มสาว อย่าปล่อยปละละเลย เพราะ
เมื่อหากวาสนาดี ก็จะได้งานทำในตำแหน่งที่สูงด้วยวิชาการหรือสิ่งที่ได้เรียนมา^{๔๒} นั้น ดังข้อความที่
ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องย่ำสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องการสอนให้รู้จักการทำงานว่า^{๔๓}

คั้นเจ้าหวังอยากได้

เป็นใหญ่ครองเมือง

^{๓๙} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายผลญา ๑ ฉบับปรับปรุงแก้ไข, หน้า ๒๒.

^{๔๐} อุดม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, (ขอนแก่น : ม.ป.พ., ๒๕๔๐), หน้า ๔๐ - ๔๒.

^{๔๑} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายผลญา ๑ ฉบับปรับปรุงแก้ไข, หน้า ๑๕.

^{๔๒} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, หมายเหตุ: ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนล้านช้าง, หน้า ๑๒, ๙๕, ๑๘๗, ๒๒๑.

^{๔๓} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ย่ำสอนหลาน, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาวัฒนธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕.

หวังอยากเป็นครูคน	ให้อำเฮียนความสู้
หวังอยากทำการสร้าง	นาสวนปลูกหวาน
เจ้าอย่าได้ซื้อคร้าน	การสร้างไฮ่สวนฯ
คั่นแม่นหวังอยากขึ้น	สวรรค์พรหมเทวโลก
ให้เจ้าเพียรก่อสร้าง	บุญอยู่ช่อยชู
เจ้าอย่าได้โลบเลี้ยว	เป็นเกี่ยวหลายคม
ให้เจ้ามีคมเดียว	แต่สันกับด้าม
อย่าซิเห็นแก่ได้	ของเพื่อนมามี
มันซิเสียของโต	เมื่อลุนคูฮ้าย
เจ้าอย่าพากันดื้อ	มือไวล็กลอบ
อย่าซิเห็นแก่ได้	มันซิใหม่เมื่อลุนฯ
คั่นแม่นทุนเฮ้าน้อย	ให้ทำเพียรหาต้ม
มือสืบมือ	เพียรไวใส่ถงฯ
ให้เจ้าทำเพียรสร้าง	คือแตนเผ็งต่อ
ให้เจ้าเพียรก่อไว้	เสมอเผ็งต่อต่างฯ
อย่าได้คละคลาดฮ้าง	วางเวียกการงาน
อันว่าสมภารเฮา	ให้พร้าเพียรเอาไว้
ให้เจ้าทำเพียรสร้าง	สมภารเข้าค่า
ให้เจ้าทำใจใจ	ทำไว้อย่าเซาฯ
ให้เจ้าคิดต่อตั้ง	หวังก่อบารมี
อย่าได้เมามัวเก็บ	ใส่ถึงเลิงเรื่อย
ให้เจ้าเก็บเอาไว้	ทำทุนสมส่วน
อันว่านอกกว่านั้น	ป็นให้แจกไปฯ

เนื้อความตรงนี้ เน้นไปที่วิธีการทำงานเพื่อสร้างอนาคตโดยเน้นความเพียรพยายามของตนเองเป็นหลัก และรู้เหตุของความเจริญ ความเสื่อมและหนทางที่จะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและหน้าที่การงาน สอนให้รู้ว่า คนเราจะเป็นคนดี มีวิชาความรู้ มีความสามารถได้ คือ การแสวงหาวิชามาใส่ตนเพื่อให้ความสามารถในการทำงาน เมื่อวัยหนุ่มสาวเป็นวัยที่ต้องสร้างหลักปักฐานให้มั่นคง จะทำสิ่งใดงานใดก็ให้รีบทำ เพราะเมื่อวัยชรามาถึงแล้ว แม้คิดได้ก็ทำอย่างที่ตนคิดไม่ได้ จึงไม่ควรรีรอให้แก่เฒ่า^{๔๔} เกิดเป็นคนให้มีลักษณะเอาการเอางาน อดทน ขยันขันแข็ง สร้างฐานของ

^{๔๔} ปรีชา พิณทอง, ภาชิตโบราณอีสาน (ฉบับสมบูรณ์), (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๘), หน้า ๑๗.

ตนให้เจริญใหญ่โต เหมือนกับปลวกแม้จะตัวเล็ก แต่สามารถสร้างที่อยู่ใหญ่ได้^{๔๕} ด้วยเหตุนี้จึงอย่าประมาท นั่งนอนรออยู่เฉย ๆ ควรรีบลุกทำกิจการงานต่าง ๆ ของตนให้สำเร็จไปด้วยดี และสอนให้รู้จักประหยัด รู้จักการใช้สอยเท่าที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต และหากมีเหลือเก็บก็ให้ช่วยเหลือแบ่งปันช่วยเหลือสังคมในโอกาสต่อไป

๒.๓.๘ สอนเกี่ยวกับการรู้จักการพูด

การสอนเรื่องการรู้จักการพูด เป็นการสอนให้การพูดหรือแสดงความคิดเห็นใดๆ ต่อสาธารณะชนควรระวังรับความคิดเห็นที่คนอื่นพูดออกมาด้วย ไม่ใช่ฝ่ายของตนเองพูดถูก หรือ คิดถูกเพียงฝ่ายเดียว^{๔๖} การพูดจาจะต้องไม่ทำเป็นคนอวดดีหรืออวดฉลาดเพียงคนเดียว โดยไม่ดูหน้าดูตาคนอื่นว่าเขาทำงานได้เช่นเดียวกันตน^{๔๗} แต่ให้รู้จักพูดในเชิงสร้างสรรค์มากกว่าเสีย ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องการสอนให้รู้จักการพูดว่า^{๔๘}

คันลิปากกล่าวต้าน	ให้ตามฮีตครองขุน
ให้มันจริงมันจัง	จงนำมาเว้า
ให้มันเห็นกกเหง้า	เห็นแกนฮากแก่น
ให้มันแมนจึงต้าน	ประมาณแล้วจึงจาฯ
คันแมนเว้าถือข้อ	เขาสินน้ำกอลอนำ
เขาสีแถมสมภาร	ผ่านครองเมืองบ้าน
เขาสีเอาหลานขึ้น	คานหามแอะแอน
คันแมนเว้าแมนแล้ว	ซิดังขึ้นตั้งบั้งไฟฯ

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่า การสอนเรื่องการพูดจาที่ถูกกาลเทศะและเป็นความจริงที่เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น ๆ เน้นคำพูดที่สร้างสรรค์ นำมาซึ่งความสามัคคีอันจะเป็นผลดีต่อตนและสังคม การไม่กล่าววาจาประกอบด้วยคำเท็จ ไม่กล่าววาจาประกอบด้วยคำส่อเสียดทำให้แตกความสามัคคีไม่กล่าววาจาหมิ่นการชนะอันทำให้เกิดการแข่งดี แต่กล่าววาจาที่ประกอบด้วยปัญญาเหมาะสมตามกาลสมัยให้พูดคำที่อ่อนหวานประสานสามัคคีเกิดผลดีมีประโยชน์ต่อผู้อื่นพูดด้วยเมตตาจิตตรงกับ

^{๔๕} ประมวล พิมพ์เสน, อธิบายผญา ๑, หน้า ๑๕.

^{๔๖} รศ. อุดม บัวศรี, วัฒนธรรมอีสาน, (ขอนแก่น : ม.ป.พ., ๒๕๔๐), หน้า ๘๔.

^{๔๗} ปรีชา พิณทอง, ภาษิตโบราณอีสาน (ฉบับสมบูรณ์), (อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๘), หน้า ๒๐.

^{๔๘} บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาวัฒนธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙.

การรู้จักการเจรจาหรือพูดตามหลักพุทธศาสนาโดยมีลักษณะของการพูดที่ติงาม ควรหลีกเลี่ยงการพูด ดังนี้^{๔๙}

๑. คำเท็จ คือ การกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงทั้งที่รู้ความจริงนั้นอยู่คือพูดไม่ตรงตามในสิ่งที่ตนได้เห็นได้ยินได้ทราบและได้รู้มา

๒. คำส่อเสียด ได้แก่ คำพูดยุยงโดยการนำความข้างนี้ไปบอกข้างโน้นนำเอาความข้างโน้นไปบอกข้างนี้เพื่อให้เขาแตกกันหรือความหวังว่าตนจักเป็นที่รักของผู้นั้น

๓. คำหยาบ คือ คำด่า ได้แก่ การกดให้เขาต่ำกว่าที่เป็นจริง คำประชด คือ ยกให้เขาสูงกว่าที่เป็นจริง คำกระแทกแตกตั้น คือ เสียดสี คำกระทบ คือ พูดถึงสิ่งหนึ่งเพื่อกระทบบุคคลหนึ่ง

๔. คำเพ้อเจ้อ คือ คำพูดที่ไร้สาระ พูดเล่น สรวลเสเฮฮา เหลวไหล

นอกจากคำพูดที่ควรหลีกเลี่ยงในการเจรจาแล้ว พระพุทธเจ้าแสดงลักษณะของวาจาที่ควรพูดและไม่ควรพูดโดยมีหลักเกณฑ์เกี่ยวกับ การพูดไว้ ๕ ประการ จัดเป็นวาจาที่ควรพูดไว้ ๒ ประการ และไม่ควรพูดไว้ ๓ ประการ ดังนี้

๑. วาจาใดไม่จริงไม่แท้ไม่ประกอบด้วยประโยชน์และไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของคนอื่น วาจานั้นไม่ควรพูด

๒. วาจาใดจริงแท้ไม่ประกอบด้วยประโยชน์และไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของคนอื่นวาจานั้นไม่ควรพูด

๓. วาจาใดจริงแท้ประกอบด้วยประโยชน์และไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของคนอื่นวาจานั้นต้องรู้จักกาลเสียก่อนแล้วจึงกล่าววาจานั้น

๔. วาจาใดไม่จริงไม่แท้ไม่ประกอบด้วยประโยชน์และไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของคนอื่น วาจานั้นไม่ควรพูด

๕. วาจาใดจริงแท้ประกอบด้วยประโยชน์และเป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนอื่นวาจานั้นต้องรู้จักกาลเสียก่อนแล้วจึงกล่าววาจานั้น^{๕๐}

การรู้จักการพูดตามหลักพุทธศาสนาคือการพูดตามหลักของสัมมาวาจาตามนัยนี้มีองค์ประกอบ ๔ ประการคือจริงหรือแท้มีประโยชน์เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนอื่นเหมาะกับกาลและเวลาในองค์ประกอบของสัมมาวาจาทั้งหมดนี้ข้อมีประโยชน์มีความสำคัญมากที่สุด ส่วนข้ออื่น ๆ มีความสำคัญรองลงไปวาจาแม้จะเป็นคำจริงมีประโยชน์เป็นที่พอใจของคนอื่นควรคำนึงถึงเรื่องของกาลและเวลาซึ่งนับได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่ช่วยให้การพูดเกิดผลหรือประโยชน์ได้อย่างเต็มเปี่ยมสมบูรณ์

๒.๓.๙ สอนให้ละบาปและสร้างบุญ

^{๔๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/ ๓๗๕/๔๒๒.

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗-๘๘.

คำว่า บุญ หากว่าโดยเจตนาแล้ว หมายถึงเจตนาที่ไม่ประกอบด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง ว่าโดยหน้าที่ คือทำหน้าที่กำจัดกิเลสทั้งหลายให้เบาบางจากจิตใจ ว่าโดยผล หมายถึงความสุกกาย สุขใจที่เกิดขึ้นจากการได้ทำบุญนั้น^{๕๑} การสอนให้ละบาปและสร้างบุญนั้น มนุษย์ควรหมั่นรักษาศีลและทำบุญทำทาน เว้นการทำชั่วทำแต่ความดี อย่าประมาทในศีลทาน จึงจะ ได้ชื่อว่าเป็นชายสกุลกล้า เรื่องของบุญใครเป็นคนทำ คนนั้นได้รับผลเอง ไม่สามารถแบ่งปันได้เหมือน สิ่งของ เหมือนกินข้าวผู้ที่กินผู้นั้นก็อิ่มเอง^{๕๒} คนที่มักสร้างบุญรักษาศีลเป็นปกติ จะไม่มีโทษร้ายแรง เหมือนคนที่ไม่ปฏิบัติอย่างนั้น^{๕๓} บุคคลผู้กระทำความดี หรือสั่งสมบุญกุศลไว้เรื่อยๆ ก็ย่อมประสบกับ ความสุข ความเจริญในหน้าที่การงาน ประสบผลสำเร็จในชีวิต เนื่องจากทำความดี และมีความดี นั้นเองรักษาดตนให้ดำรงชีพอยู่ได้ แม้ตายไปก็ยังมีความสุขสบายเช่นเดิม ไม่ลำบากทุกข์ร้อน บุญจึง เปรียบเหมือนเงาที่ติดตามตัวของเราไปในที่ต่างๆ ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องยา สอนหลานเกี่ยวกับเรื่องการสอนการละบาปสร้างบุญว่า^{๕๔}

อันหนึ่งสินทรัพย์เชื่อ	แก้วแก่นภายใน
ศีลทานธรรม	แห่งองค์พุทธเจ้าฯ
คันไผ่เมามั่วคร้าน	วันคืนปะปล่อย
บได้คอยอ่าวไอ้	พระธรรมไว้แวงแยงฯ
ผู้นั้นชิตุกข์ยากแค้น	แสนเสบเสยศรี
ใจบมีศีลธรรม	แหกคดองโคมฮั่ว
ชื่อว่าเป็นคนไฮ้	อนาถาอีตอยาก
ก็จักทุกข์ยากกล้า	พระธรรมเจ้าบมีฯ
ไผ่ผู้อดสาสร้าง	ศีลธรรมตั้งต่อ
บได้คิดเกียดคร้าน	การสร้างฝ่ายบุญฯ
ผู้นั้นถึงชิตุกข์ท้อฟ้า	บ่เสียกว่าคนจน
แสนชิตำปานกา	ก็ว่างามควรย่อง
อันว่าศีลธรรมนี้	ของดีพระเจ้ากล่าว
ไผ่ผู้เพียรบ่คร้าน	ขยันสู้ชิงฮ้างฮ้าง

^{๕๑} พระราชาธรรมนิเทศ(ระแบบ ฐิตญาณโณ), **ธรรมปริทัศน์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิภวราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๕.

^{๕๒} ประมวล พิมพ์เสน, **อธิบายผลญา ๑**, หน้า ๓๕.

^{๕๓} บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, **ยาสอนหลาน**, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๔๓.

^{๕๔} บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณธากุล, **ยาสอนหลาน**, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนานาธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘ - ๑๙.

อันนี้ขอให้พวกพี่น้อง	คืออำคำควร
ย่าหากทวนคำสอน	กล่าวมาหลายครั้ง
เฮียมผู้เฒ่าหัวข้อ	แปลงธรรมเจาะปล่อง
หวังซิปิดปากทำง	ทางหม้อแผ่นแดงฯ
หวังจักแปลงทางขึ้น	สวรรค์พรหมเทวโลก
ให้พวกหลานอ่อนน้อย	คอยได้ไต่ตามฯ
จึงได้ตกแต่งตั้ง	กลอนกาพย์แกลงธรรม
เป็นเครื่องนำชูชัก	จ้องเมื่อเมืองฟ้า
เทียมตั้งตีทอยขึ้น	ยุ่งย่างไม้ใหญ่
หากะไค่กายไ้	หลานหล้าท่องเทียวฯ
ขอให้หลานเหลนหล่อน	พากันโอมอ่าน
ขอให้บ้านอย่าเศร้า	เหงาวังสว่างกะใจแน้อ้อนฯ

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่า การสอนให้รู้คุณค่าของการได้เกิดเป็นมนุษย์ การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ควรที่จะเร่งชวนช่วยในการกระทำคุณงามความดี เพิ่มพูนแห่งบุญกุศล เพื่อเป็นการมุ่งสู่ประโยชน์อันจะพึงมีในวันข้างหน้า โดยมีนิพพานเป็นที่หมาย ด้วยการละบาปมาสร้างบุญ เพราะการที่เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์ถือว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด ควรที่จะร่วมกันรักษาศีลธรรมไว้ เทวาอารักษ์ทั้งหลายที่อยู่บนสรวงสวรรค์ จะพยายามสอดส่องดูแลว่า บุคคลใดที่เป็นผู้มีศีลเชื่อฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าและปฏิบัติตามอย่างเคร่งคัดอันจะเป็นผลดีต่อตนเองและสังคมและยังจะเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนรุ่นหลังอีกด้วย หลักจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่ำสอนหลานนั้นเนื้อหาสำคัญว่าด้วยหลักของความประพฤติ หรือข้อที่ควรปฏิบัติและข้อที่ควรละเว้น ซึ่งถือว่าเป็นหลักการในการดำเนินชีวิตที่บุคคลทั่วไปควรถือปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของตนเองและผู้อื่น ตลอดถึงสังคมส่วนรวม ให้มีความเป็นอยู่ด้วยความสงบสุข จริยธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในสังคม เพราะสังคมจะมีความสุขและเจริญก้าวหน้าได้นั้น คนในสังคมจะต้องมีจริยธรรมที่ดีงาม ศีลธรรมจริยธรรมจึงเป็นปัจจัยทางสังคมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ที่จะทำให้สังคมมีความสุขสงบเรียบร้อยไม่มีปัญหา^{๕๕}

จะเห็นว่า วรรณกรรมคำสอนอีสานมีมากมายหลายเรื่องย่ำสอนหลานนับว่าเป็นมรดกทางปัญญาหรือเป็นเพชรเม็ดหนึ่งของปรัชญาอีสานโดยมีเนื้อหาสาระสำคัญว่าด้วยดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคม ของชนชาวอีสานที่ได้รับการสืบทอดตรงจากรุ่นสู่รุ่นผ่านการสืบทอดมาอย่างยาวนาน เรียกว่า “มุขปาฐะ” จนกลายเป็นวรรณกรรมสำคัญของชาวอีสาน โดยภายในวรรณกรรมย่ำสอนหลานนั้นมีเรื่องของความดีความงาม วิธีปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคม ตลอดจนศีลธรรมและจริยธรรมที่กลายเป็นแนวทางในการปฏิบัติของชนชาวอีสานตราบจนถึงวันนี้ ในวรรณกรรมคำสอน

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่, หน้า ๔๗.

อีสานเรื่องย่าสอนหลานพบว่ามีการปฏิบัติแนวทางของชาวอีสานสอดแทรกในวรรณกรรม คือ การสอนให้ศึกษาเล่าเรียน การสอนคนให้เป็นคน การสอนให้รู้จักทำบุญ สอนให้รู้จักกินอยู่ สอนให้รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ สอนไม่ให้ลืมหืมตา สอนให้รู้จักการทำงาน สอนเกี่ยวกับการพูดจา และสอนให้ ละบาปสร้างบุญ เป็นที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานให้ประพฤติปฏิบัติเพื่อให้ อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข

อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานนั้นนับว่าเป็นวรรณกรรมที่ได้รับ อิทธิพลจากพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม ที่ไม่สามารถ แยกออกจากกันได้ พระพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคม เศรษฐกิจและการเมือง แต่ พระพุทธศาสนาก็มีอิทธิพลและบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของบุคคลในสังคม^{๕๖} เพราะพุทธศาสนาใน ลักษณะที่เป็นระบบควบคุมสังคมให้สุขสงบ และเป็นสถาบันเบื้องต้นสำหรับการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และสวัสดิการของมนุษย์^{๕๗} การพัฒนาชีวิตของคนจำเป็นต้องมีการพัฒนาให้ครบพร้อมกัน ทั้ง ๓ ด้าน คือ พลดีกรรม จิตใจและปัญญา อันเป็นระบบของการพัฒนาคน ชุมชนและสังคมที่ ยั่งยืน^{๕๘} พอสรุปผลแห่งการนับถือศาสนาได้เป็น ๓ ประเด็นหลักคือ^{๕๙}

๑. ศาสนาทำให้ผู้นับถือปกครองตนเองได้

๒. ศาสนาทำให้ผู้นับถือเป็นคนดี เมื่อศึกษาอบรมตามหลักของศาสนาแล้ว ย่อมปรับปรุงกาย วาจาและใจของตนให้เป็นคนดี เช่น เป็นคนกตัญญูกตเวที มีความซื่อสัตย์สุจริตมีเมตตากรุณาและ ขยันหมั่นเพียร ลักษณะนี้รวมเรียกว่าความดี คือผลขั้นต่ำ ส่วนความบริสุทธิ์แห่งจิตใจเป็นผลเบื้องสูง

๓. ศาสนาทำให้สังคมดีขึ้น เมื่อแต่ละคนปฏิบัติตามศาสนา ย่อมไว้วางใจซึ่งกันและกันได้ ความไว้วางใจไม่มีทางได้มาจากวิธีการอื่นนอกจากศาสนา คือจากหลักธรรมของศาสนานั้นเอง เพราะ ศาสนาได้กล่อมเกลาจิตใจของผู้นับถือให้รู้จักความสำคัญในสิทธิของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และด้วยเหตุ นี้ ผลจึงปรากฏว่า สังคมของมนุษย์มีความสงบสุขอยู่ได้เป็นเครื่องดูแลควบคุมพุทธศาสนิกชนที่อยู่ใน

^{๕๖} ภารดี มหาขันธ์, **พื้นฐานอารยธรรมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๓๓ - ๕๐.

^{๕๗} สโมสรนักศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, **“การสัมมนาวิชาการ”, นิตานิพนธ์ 32**, (๘- ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒), หน้า ๘๗ -๑๐๐.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๒๔๔.

^{๕๙} พระมหาประสิทธิ์ อุตตมจิตโต (สุวรรณมณี), **ปุจฉาธรรม** (ฉบับรวมเล่มบริบูรณ์), (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๑), หน้า ๙๗.

สังคมให้ดำรงชีวิตอย่างปกติสุข ไม่สร้างความเดือดร้อนให้ตนเองและผู้อื่น ซึ่งเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา^{๖๐}

ด้วยเหตุนี้ วรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานจึงเป็นวรรณกรรมอีสานอีกเรื่องหนึ่งที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนที่ประพันธ์โดยปราชญ์อีสานเพื่อเป็นคู่มือในการพร่ำสอนลูกหลาน ซึ่งมีการสอดแทรกจริยธรรมหรือคตินิยมซึ่งเป็นธรรมที่เป็นหลักแนวทางหรือแบบอย่างในการดำเนินชีวิตเพื่อให้เกิดความมั่นคงในชีวิตไว้ในวรรณกรรมนี้ด้วย ฉะนั้น คตินิยมจึงมีความจำเป็นในฐานะที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เพื่อให้เกิดการยึดมั่นในการปฏิบัติที่ถูกต้องอันจะส่งผลต่อความสุขความเจริญในชีวิตไปในภายภาคหน้าคตินิยมหรือหลักจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องย่าสอนหลานจึงเป็นคู่มือสำหรับชาวอีสานที่ได้นำมาประยุกต์ใช้ในการพร่ำสอนลูกหลานตราบนานทุกวันนี้

^{๖๐} จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓ - ๑๔.

บทที่ ๓

หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่อสอนหลาน

วรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่อสอนหลานนับว่าเป็นวรรณกรรมที่ปราชญ์อีสานได้แต่งหรือประพันธ์ขึ้นโดยอาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ ทำให้เนื้อหาในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่อสอนหลานมีหลักจริยธรรมและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องย่อสอนหลานด้วย ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่อสอนหลานโดยมีลำดับของเนื้อคือ หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา หลักพุทธจริยธรรมปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่อสอนหลาน และหลักธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาโดยมีเนื้อสำคัญตามลำดับดังนี้

๓.๑ หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

๓.๑.๑ ความหมายของจริยธรรม

หลักพุทธจริยธรรมหรือหลักจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักคำสอนที่มีผู้ทรงคุณวุฒิด้านพุทธศาสนาและนักวิชาการให้ความสำคัญโดยให้ความหมายของจริยธรรมที่น่าสนใจตามลำดับดังนี้

จริยธรรม เป็นศัพท์สำเร็จรูปมาจากคำว่า จริย + ธรรม คำว่า จริยะ หมายถึง ความประพฤติหรือกริยาที่ควรประพฤติ ส่วนคำว่า ธรรม มีความหมายหลายอย่าง เช่น คุณความดี หลักคำสอนของศาสนา หลักปฏิบัติ เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกันเป็น จริยธรรม มีความหมายตามอักษรว่า หลักแห่งความประพฤติ, แนวทางแห่งความประพฤติ^๑

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายจริยธรรมไว้ว่า จริยธรรม ได้แก่ ธรรมที่ควรประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม^๒

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ได้ให้ความหมายจริยธรรมไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง หลักและหนทางในการดำเนินชีวิต^๓

^๑ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) , พุทธศาสนากับปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๘๑.

^๒ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๑๖.

^๓ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) , สัจธรรมกับจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

พระธรรมปิฎก (ประยุท ปยุตโต)^๔ ได้กล่าวถึงจริยธรรมไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง การดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ การยังชีวิตให้เป็นไปการครองชีวิต การให้ชีวิต การเคลื่อนไหวของชีวิตทุกแง่ทุกด้าน ทุกข์ระดับขั้นทั้งทางกาย วาจา และใจทั้งส่วนตัว ด้านสังคม อารมณ์ ด้านจิต ด้านปัญญา การดำเนินชีวิตหรือเป็นอยู่ทั้งระดับศีลที่เราเรียกว่า ศีลธรรม ทั้งระดับจิตใจคุณธรรมภายในหรือคุณภาพจิตใจสมรรถภาพทางจิตและสุขภาพจิตที่มีสมาธิเป็นแกนกลางและทั้งระดับปัญญาความคิด เหตุผลความรู้เท่าทันความจริงท่านเรียกว่าจริยธรรมทั้งสิ้น

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต)^๕ ได้ให้ความหมายของจริยธรรมไว้ว่า จริยธรรม คือ แนวทางของการประพฤติตนให้เป็นคนดีเพื่อประโยชน์สุขของตนเองและส่วนรวม

วศิน อินทสระ^๖ ได้ให้ความหมายของจริยธรรมว่า จริยธรรม ได้แก่ ความประพฤติการกระทำและความคิดที่ถูกต้องเหมาะสม การทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องสมบูรณ์เว้นสิ่งที่ควรเว้น กระทำในสิ่งที่ควรทำด้วยความฉลาดรอบคอบรู้เหตุรู้ผล ถูกต้องตามกาลเทศะและบุคคล

บุญมี แท่นแก้ว^๗ ได้ให้ความหมายจริยธรรมไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง ธรรมชาติหรือหลักธรรมที่บุคคลควรประพฤติ จัดว่าเป็นคุณธรรมที่แสดงออกทางร่างกายในลักษณะที่ดั่งงามถูกต้องอันเป็นสิ่งพึงประสงค์ของสังคม

พระยาอนุমানราชธน^๘ ได้ให้ความหมายของจริยธรรมว่า จริยธรรม คือ เรื่องของการค้นหาความจริงเกี่ยวกับคุณค่าของความประพฤติในสังคมซึ่งถือว่าถูกต้องหรือดีงาม และสิ่งที่ถือว่าผิดหรือชั่วไม่ควรประพฤติแล้ววางกำหนดเป็นมาตรฐาน

แสง จันทร์งาม^๙ ได้ให้ความหมายของจริยธรรมว่า จริยธรรม มาจากคำว่า จริยะ แปลว่า ความประพฤติ และ ธรรม แปลว่า คุณภาพของจิตใจของแต่ละบุคคล จริยธรรม หมายถึง คุณภาพจิตที่มีอิทธิพลต่อความประพฤติ

^๔ พระธรรมปิฎก (ประยุท ปยุตโต), **คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่**, กรุงเทพมหานคร :: ฝ่ายวิชาการคณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘, หน้า ๑๒-๑๓.

^๕ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), **พุทธปรัชญากับศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓) หน้า ๑.

^๖ วศิน อินทสระ, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๘) หน้า ๗.

^๗ บุญมี แท่นแก้ว, **จริยธรรมกับชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร :โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^๘ พระยาอนุमानราชธน, **ชาติ - ศาสนา - วัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๔๐๙.

^๙ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงานรัฐมนตรี, **รายงานการสัมมนา “จริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน”** (กรุงเทพมหานคร: ศรีสยามการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๙.

สาโรช บัวศรี^{๑๐} ได้ให้ความหมายของจริยธรรมไว้ว่า จริยธรรม หมายถึง หลักความประพฤติ ที่อบรมกิริยาและปลูกฝังลักษณะนิสัย ให้อยู่ในครรลองของคุณธรรมหรือศีลธรรมเป็นการโน้มนำให้ บุคคลมุ่งกระทำความดี ละเว้นความชั่ว เพื่อให้ตนอยู่ในสังคมได้อย่างสงบเรียบร้อย และเป็น ประโยชน์ต่อผู้อื่น มีคุณธรรมและมโนธรรมที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดี โดยมีสำนึกที่จะใช้สิทธิและ หน้าที่ของตนตามค่านิยมที่พึงประสงค์

ไสว มาลาทอง ได้ให้ความหมายจริยธรรมไว้ว่า คำว่าจริยธรรม มาจากคำ ๒ คำ คือ จริย + ธรรม ซึ่งแปลตามศัพท์ คือ จริยะ แปลว่า ความประพฤติ กิริยาที่ควรประพฤติ ธรรมแปลว่า คุณความ ดี คำสั่งสอนในศาสนาหลักปฏิบัติในทางศาสนา ความจริงความยุติธรรมความถูกต้อง กฎเกณฑ์ เมื่อนำเอาคำว่า จริยะ มาผสมกับคำว่า ธรรม สำเร็จรูปเป็น จริยธรรม โดยมีความหมายคือกฎเกณฑ์แห่ง ความประพฤติหรือหลักความจริงที่เป็นแนวทางแห่งความประพฤติปฏิบัติ^{๑๑}

จากคำนิยามของจริยธรรมข้างต้น สรุปความได้ว่า จริยธรรม หมายถึง ความประพฤติ การ กระทำ และความคิดที่ถูกต้องเหมาะสม การทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้อง สมบูรณ์เว้นสิ่งที่ควรเว้น กระทำในสิ่งที่ควรทำด้วยความฉลาดรอบคอบรู้เหตุรู้ผล ถูกต้องตามกาลเทศะและบุคคล โดยมีลักษณะ เป็นข้อที่ควรปฏิบัติ และข้อที่ควรละเว้น ด้วยชี้แนะว่า สิ่งใดดี ไม่ดี ควร ไม่ควร ถูก ไม่ถูก เป็นเรื่องของการประพฤติที่เกิดขึ้นมาจากภายในจิตใจและแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมที่ดีงาม เหมาะสมกับเวลา โอกาสและสถานที่ปรับปรุงตัวเองให้เข้ากับเหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างพอดี เรียกว่า จริยธรรมควบคุม พฤติกรรม เป็นมาตรฐานกลางของการปฏิบัติทางสังคมที่ใช้เป็นหลักการสำคัญในการดำเนินชีวิต สำหรับ บุคคลที่ได้ยึดถือและปฏิบัติตามหลักจริยธรรม โดยมีเป้าหมายสำคัญคือเพื่อประโยชน์สุขของตนและ ประโยชน์สุขทางสังคม ทำให้เกิดพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสุขทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว สังคมและ ประเทศชาติ

๓.๑.๒ หลักพุทธจริยธรรมในพระพุทธศาสนา

หลักพุทธจริยธรรมหรือหลักจริยธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาโดยมีหลักสังฆธรรม เป็นพื้นฐานสำคัญหรือเป็นที่มาอีกทอดหนึ่ง หลักพุทธจริยธรรมดังกล่าวปรากฏในวรรณกรรมสำคัญ ในพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก จำแนกที่มาของหลักพุทธจริยธรรมออกได้เป็น ๒ ส่วน คือ^{๑๒}

๑. ธรรมที่เป็นกฎเกณฑ์ข้อเท็จจริงทางธรรมชาติที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบว่ามีอยู่ใน ธรรมชาติของสรรพสิ่ง คือกฎแห่งความเป็นเหตุและผลที่เรียกว่า “หลักกฎจสุมุบบาท” ที่สรรพสิ่งล้วน เกิดจากสภาพที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้น

^{๑๐} สาโรจน์ บัวศรี, จริยธรรมศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๕๒๖) หน้า ๑๒.

^{๑๑} ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

^{๑๒} สมถาวร พรหมทา, พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐

๒. สัจธรรมที่เป็นกฎเกณฑ์ข้อเท็จจริงทางสังคม ที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาบัญญัติแล้ว แนะนำอบรมสั่งสอนอุบาสก อุบาสิกา ประชาชนในโลกนี้ เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างสุขสงบ ซึ่งหลักบัญญัตินี้เรียกว่า “หลักศีลธรรมหรือหลักจริยธรรม”

ส่วนหลักสัจธรรมข้อที่ ๒ นั้น มีความเกี่ยวข้องกับหลักจริยธรรมในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับหลักจริยธรรมของมนุษย์ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบหลักสัจธรรมตามความเป็นจริงในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติแล้วจึงบัญญัติกฎเกณฑ์ข้อเท็จจริงทางสังคมขึ้นมาเพื่อให้มนุษย์ได้ดำเนินชีวิตอยู่อย่างสงบสุขร่มเย็น ดังนั้น หลักสัจธรรมข้อที่ ๒ จึงเป็นการปรุงแต่งสรรค์สร้างขึ้นมาจากยึดหลักความสอดคล้องกับหลักธรรมซึ่งก็เรียกว่า ธรรมวินัยเช่นกัน แต่ก็มีมุ่งหมายถึง กฎระเบียบที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นตามกระบวนการธรรมที่สอดคล้องเกี่ยวเนื่องต่อสัจธรรมข้อเท็จจริงของธรรมชาติ เพื่อเป็นกฎเกณฑ์และประโยชน์สำหรับมนุษย์จะต้องปฏิบัติกันในสังคม^{๑๓} การที่พระพุทธเจ้าทรงนำเอาหลักธรรมในธรรมชาติมาวางเป็นกฎเกณฑ์อย่างมีระบบระเบียบในหมู่สังคมนมนุษย์อย่างนี้ กฎธรรมชาติจึงเรียกว่า “ธรรม” กฎของมนุษย์เรียกว่า “วินัย”^{๑๔}

อย่างไรก็ตาม หลักจริยธรรมที่ปรากฏในพุทธศาสนานั้น สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ จริยธรรมขั้นมูลฐาน ได้แก่ หลักของศีล ๕ จริยธรรมชั้นกลาง คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ และจริยธรรมขั้นสูง คือ อริยมรรค^{๑๕} มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้บุคคลมีชีวิตที่ดี ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สามารถอยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้เป็นอย่างดี มีความสุข และทำให้มีการดำเนินชีวิต

การครองชีพอย่างประเสริฐ ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสมัยที่ส่งพระอรหันตสาวกออกไปประกาศพุทธศาสนาครั้งแรกว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่คนเป็นจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงแสดงธรรมที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้ง อรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง”^{๑๖} เพราะ ฉะนั้นพุทธจริยธรรมจึงเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดีของชาวพุทธตามลำดับดังนี้

^{๑๓} มหาสุตินธร โชติธมโม, “การศึกษาอภิธรรมในฐานะที่เป็นพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, (บัณฑิตมหาวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๖, หน้า ๑๘.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๔.

^{๑๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๙๔-๙๗.

^{๑๖} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๒/๕๓.

๓.๒.๑ หลักจริยธรรมระดับต้น

จริยธรรมระดับต้น หมายถึง หลักจริยธรรมเบื้องต้น และเป็นพื้นฐานสำหรับคุณธรรมขั้นสูงๆขึ้นไป จริยธรรมในระดับนี้จะเป็นจริยธรรมขั้นพื้นฐานที่จำเป็นทั้งต่อตนเองและสังคม เป็นหลักมนุษยธรรมขั้นพื้นฐาน ได้แก่ เบญจศีล เป็นเรื่องของศีล ๕ และเบญจธรรม เป็นเรื่องของธรรม ๕ ประการ ทั้งสองอย่างต่างเป็นข้อปฏิบัติที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน ซึ่งผู้ปฏิบัติตามหลักเบญจศีลและเบญจธรรมในพระพุทธศาสนาต้องปฏิบัติควบคู่กัน โดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้

๓.๒.๑.๑ หลักเบญจศีล หมายถึง ศีล ๕^{๑๗} เป็นหลักจริยธรรมระดับต้นที่มีความสำคัญในการช่วยกำกับความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย การรักษากายและวาจาของตนให้เป็นปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ประกอบด้วย^{๑๘} โดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี หมายถึง การเว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ในทางปฏิบัติเน้นเป็นความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตของตนโดยไม่เบียดเบียนชีวิตร่างกายของผู้อื่นสัตว์อื่นแต่เป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วยหลักธรรมในเรื่องเมตตาและกรุณาคือความรักและความสงสาร โดยมีความรักความหวังดีต่อกันเป็นพื้นฐาน บุคคลที่จะล่วงหรือผิดศีลข้อที่ ๑ ที่ว่าศีลขานั้น ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ ๕ อย่างดังต่อไปนี้

๑. ปาโณ หมายถึง สัตว์มีชีวิต
๒. ปาณสณญิตา คือ การสำคัญว่าสัตว์มีชีวิต
๓. วรจิตต ได้แก่ การจิตคิดจะฆ่า
๔. อุปกุโม คือ ความพยายามจะฆ่า
๕. เตน มรณฺ หมายถึง สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

หากบุคคลได้ลงมือกระทำปาณาติบาตครบองค์ประกอบด้วยองค์ ๕ ข้างต้น ทำให้ศีลข้อที่ ๑ นี้ขาด แต่ถ้าไม่ครบองค์ จะส่งผลทำให้ศีลข้อที่ ๑ เพียงต่างพร้อย หรือทะลุเท่านั้น

๒. อทินนาทานา เวรมณี หมายถึง การเว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ เว้นจากการลักโกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทาหลายทรัพย์สิน เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการลักทรัพย์ ในทางปฏิบัติเป็นความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตของคนโดยไม่เบียดเบียนทรัพย์สินและไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น ด้วยการลักขโมย แต่ดำเนินชีวิตโดยมีอาชีพ สุจริต ยุติธรรมหาเลี้ยงชีพโดยชอบ

^{๑๗} ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๔/๑๘๗., ที.สี.อ.๑๙๐/๑๖๐-๑๖๒.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๕.

เรียกว่ามีสัมมาอาชีวะศีลข้อที่สองนี้จะขาดได้ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ ๕ อย่างดังต่อไปนี้

๑. ปรปรีคหิต หมายถึง สิ่งของนั้นมีเจ้าของหวงแหน
๒. ปรปรีคหิตสณญิตา คือ ตนก็รู้ว่าของมีเจ้าของหวงแหน
๓. เถยยจิตต ได้แก่ การมีจิตคิดจะลัก
๔. อุปุกโกโม หมายถึง ความพยายามเพื่อจะลักให้ได้
๕. เตน ทรณ คือ การได้ของนั้นมาด้วยความพยายามนั้น

๓. กาเมสุมิฉฉาจารา เวมณี หมายถึง การเว้นจากการประพฤตินอกใจคู่ครอง กาม เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่คุณอื่นรักใคร่หวงแหน เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการประพฤตินอกใจคู่ครอง หมายถึง ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตของตนโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางด้านคู่ครองและมิละเมิดกรรมสิทธิ์ในบุคคลผู้เป็นที่รักของผู้อื่น รวมทั้งไม่ผิดประเวณีทางเพศ ไม่ประพฤตินอกใจคู่ครองของตนเองแต่มีใจมั่นคงในคู่ครองของตน สามารถควบคุมอารมณ์ในเรื่องเพศได้ ศีลข้อนี้จะขาดได้ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ ๔ อย่างดังต่อไปนี้

๑. อคมนียวตถุ หมายถึง ผู้หญิง หรือผู้ชายที่มีลักษณะต้องห้าม
๒. ตสุมิ เสวนจิตต หมายถึง การจิตคิดจะเสพ
๓. เสวนบปิโยโค ได้แก่ การประกอบการเสพ
๔. มคเคน มคคปปฏิปัตติ คือ มรรคจรดกัน

๔. มุสาวาทา เวมณี หมายถึง การเว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จในทางปฏิบัติหมายถึง ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาที่เป็นเท็จหลอกลวง อันเป็นสาเหตุตรวนหรือทำลายประโยชน์ของผู้อื่น แต่มีความซื่อสัตย์ มีสัจจะ รักษาสัจจะ พูดแต่คำจริง คำพูดที่มีประโยชน์และเสริมสร้างความสมานสามัคคีเท่านั้น ศีลข้อนี้จะขาดได้ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ ๔ อย่างดังต่อไปนี้

๑. อตถิ วตถุ เรื่องไม่จริง
๒. วิสวาทนจิตต จิตคิดจะพูดเท็จ
๓. ตชโซ วายาโม พยายามพูดออกไป
๔. ปรสสทตถวิขานนั คนอื่นเข้าใจเนื้อความนั้น

๕. สุราเมรยมชชปมาทภูฏานา เวมณี หมายถึง การเว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ในทางปฏิบัติหมายถึง ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนตนเอง ด้วยการดื่ม สูด ฆิต สิ่งเป็นพิษให้โทษแก่ร่างกาย คือ ยา

เสพติดทุกประเภท อันเป็นเหตุให้เกิดความประมาทพลาดพลั้ง เกิดความมัวเมา เสียสติสัมปชัญญะ และทำให้เสียคุณภาพความเป็นคน แต่มีสติระวังตัวมิให้ติดสิ่งเสพติดเหล่านั้น ทั้งสามารถควบคุมใจ ควบคุมอารมณ์ให้เป็นทาสของสิ่งเหล่านั้นด้วย ศิลข้อนี้จะขาดได้ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ ๔ อย่างดังต่อไปนี้

๑. มทนียัม หมายถึง น้ำเมา
๒. ปาตูกมมยตาจิตตํ ได้แก่ การคิดจะดื่มน้ำเมา
๓. ตชโช วายาโม หมายถึง มีความพยายามดื่มน้ำเมา
๔. ปิตปฺปเสวนํ คือ น้ำเมานั้นล่องล่ำคองไป

จะเห็นว่า หลักเบญจศีลนี้ เป็นหลักควบคุมความประพฤติหรือพฤติกรรมเบื้องต้นของมนุษย์ เป็นข้อกำหนดเท่าที่จำเป็นพอที่จะให้สังคมมนุษย์อยู่กันได้โดยปกติสุข มีชีวิตและทรัพย์สินปลอดภัย ตามสมควร โดยการรักษากายและวาจาให้เป็นปกติ เพื่อช่วยให้กิจกรรมของสังคมดำเนินไปได้อย่างปกติสุขทั้งส่วนปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวม

๓.๒.๑.๒ หลักเบญจธรรม^{๑๙} หมายถึง คุณธรรม ๕ ประการ ที่ควรประพฤติควบคู่ไปกับการรักษาศีล ๕ ข้อ เพื่อส่งเสริมการรักษาศีล ๕ ดังกล่าวให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น โดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้

๑. เมตตา - กรุณา หมายถึง ความรักใคร่ ความปรารถนาดีต่อกัน และความสงสารเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้อื่น ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น ไม่ว่าจะป็นมนุษย์หรือสัตว์มีชีวิตเหล่านี้ก็ตาม ต่างก็รักสุขเกลียดทุกข์ และห่วงหาพันชีวิตของตนทั้งนั้น เมื่อรู้เช่นนั้นก็ไม่พึงเบียดเบียนชีวิตของผู้อื่น ธรรมข้อนี้ใช้ควบคู่กับศีลข้อที่ ๑ คือ ปาณาติบาต

๒. สัมมาอาชีวะ ได้แก่ การหาเลี้ยงชีพด้วยการประกอบกิจการงานอาชีพที่สุจริตชอบด้วยกฎหมายบ้านเมืองปราศจากโทษ มี ๓ ประการ คือ ๑) ความประพฤติเป็นธรรมในกิจการ๒) ความประพฤติเป็นธรรมในบุคคล ๓) ความประพฤติเป็นธรรมในวัตถุ สัมมาอาชีวะเป็นธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๒ คือ อทินนาทาน

๓. กามสังวร คือ การยินดีเฉพาะแต่คู่สามี - ภรรยาของตน ไม่ตกเป็นทาสในเรื่องของกามารมณ์ อันจะเป็นการล่วงสิทธิของคนอื่นก่อให้เกิดความเดือดร้อน ธรรมดาคู่ใครใคร่รัก ลูกใครใคร่หวง จึงไม่ควรที่จะเข้าไปแทรกแซง ทำลายความมั่นคงในครอบครัวของผู้อื่น กามสังวรเป็นคุณธรรมคู่กับศีลข้อ ๓ คือ กามเมสุมิฉาจาร

^{๑๙} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **ธรรมศึกษาขั้นตรี**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๕), หน้า ๑๘๘.

๔. **สัจจะ** หมายถึง ความซื่อสัตย์ ด้วยการจริงใจไม่คดโกง ปากกับใจตรงกันถือความจริงเป็นใหญ่ ไม่พูดเท็จเพราะเห็นแก่อำภิสสินจ้าง รวมไปถึงการพูดจาอ่อนหวานไพเราะหู พูดคำที่มีประโยชน์ ไม่พูดส่อเสียดให้เขาแตกแยกกัน มีลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑) ความเที่ยงธรรม ๒) ความซื่อตรง ๓) ความสวามิภักดิ์ ๔) ความกตัญญู สัจจะเป็นคุณธรรมคู่กับศีลข้อ ๔ คือ มุสาวาท

๕. **สติสัมปชัญญะ** ได้แก่ การความระลึกได้ในความดี ความชั่ว และความชั่วร้ายพร้อมอยู่ทุกขณะในขณะที่กำลังทำ พูด คิด การดื่มหรือเสพของมีนเมาเป็นเหตุให้ขาดสติ ไม่รู้ถึงความผิด ความชั่ว ความดี ความชอบ เพราะไม่อาจจะควบคุมตัวเองได้ ฉะนั้น ท่านจึงให้ใช้ธรรมข้อนี้คู่กับศีลข้อ ๕ เพราะผู้ถือศีลข้อ ๕ ย่อมมีสติสมบูรณ์ และผู้มีสติย่อมยับยั้งตนเองไม่ให้ดื่มหรือเสพของมีนเมาได้ สติสัมปชัญญะ คือ ความมีสติรอบคอบ ซึ่งเป็นความไม่ประมาทเล็กน้อย ๔ อย่าง คือ ๑) ความรู้จักประมาณในการอาหารที่บริโภค ๒) ความไม่เลินเล่อในการทำงาน ๓) ความมีสติสัมปชัญญะในการประพฤติตัว ๔) ความไม่ประมาทในธรรม

๓.๒.๒ จริยธรรมระดับกลาง

จริยธรรมระดับกลาง หมายถึง จริยธรรมที่เป็นทางแห่งความดี ที่จะนำผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่ความสุข ความเจริญ ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐^{๒๐} โดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้

๓.๒.๒.๑ **หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ**^{๒๑} หมายถึง ทางแห่งกุศลกรรมทางประกอบความดี กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ โดยปฏิบัติถูกต้องตามทางแห่งกุศลกรรม ๑๐ ประการซึ่งหลักของกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ และมโนกรรม ๓ โดยมีเนื้อหาตามลำดับดังนี้

๑. กายกรรม ๓ คือ การกระทำทางกายมี ๓ อย่าง คือ

๑. ละเว้นการฆ่า การละการสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน มีเมตตากรุณา ด้วยการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๒. ละเว้นการแย่งชิงลักขโมย และการเอารัดเอาเปรียบ และเคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน

๓. ละเว้นการประพฤติผิดล่วงละเมิดในของรักของหวงแหนของผู้อื่นไม่ข่มเหงจิตใจ หรือทำลายลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกัน

๒. วจีกรรม ๔ หมายถึง การกระทำทางวาจามี ๔ อย่าง คือ

๔. ละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจพูดให้ผิดจากความจริงเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใดๆ

^{๒๐} ที.ปา.อา.๒๐๑/ ๑๐๙

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) **ธรรมบุญชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗-๑๘.

๕. ละเว้นการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก พูดแต่คำที่
สมานและส่งเสริมสามัคคี

๖. ละเว้นการพูดคำหยาบคาย สกปรกเสียหาย พูดแต่คำสุภาพ
นุ่มนวลควรฟัง

๗. ละเว้นการพูดเหลวไหล เพื่อเจ้อ พูดแต่คำจริง มีเหตุมีผล มี
สารประโยชน์ ถูกกาลเทศะ

๓.มโนกรรม ๓ หมายถึง การกระทำทางใจ มี ๓ อย่าง คือ

๘. ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้ คิดให้ คิดเสียสละ
ทำใจให้ผิ้อแผ้ววาง

๙. ไม่คิดร้ายมุ่งเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย ตั้งความ
ปรารถนาดี แผ่เมตรี มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

๑๐. มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่า ทำ
ดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมชาติของโลกและชีวิต มองเห็นความเป็นไปตามเหตุ
ปัจจัย

กุศลกรรมบถนับว่าเป็นแนวทางทำกรรม รายละเอียดขยายความสุจริต ๓ ข้อ ข้างต้นด้วย
คือ ข้อ ๑ - ๓ เป็นกายสุจริต ข้อ ๔ - ๗ เป็นวจีสุจริต ข้อ ๘ - ๑๐ เป็นมโนสุจริต

๓.๒.๓ จริยธรรมระดับสูง

จริยธรรมระดับสูง หมายถึง หลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ^{๒๒} เป็นข้อปฏิบัติเพื่อ
แก้ปัญหาชีวิตได้อย่างถ่องแท้เพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานบรรลุถึงบรมสุขความทุกข์ไม่หวนมาสู่ความ
ทุกข์เรียกอีกอย่างว่า อัฐังคิกมรรค แปลว่า “ทางมีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐโดยมีเนื้อหาสำคัญ
ตามลำดับดังนี้

๑.สัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นถูกต้องความรู้ถูกต้องและความเข้าใจถูกต้องได้แก่
การเห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริงเห็นตรงตามสภาวะของธรรมชาติซึ่งเริ่มต้นจากการรู้จักคิด
ใคร่ครวญและพิจารณาทำให้มองเห็นสรรพสิ่งตรงตามสภาวะคือตรงตามความเป็นจริงได้ซึ่งสัมมาทิฐิยัง
แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ^{๒๓}

๑.สัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะ คือ สัมมาทิฐิเบื้องต้นที่เป็นฝ่ายบุญได้แก่
ความเห็นว่าการทำบุญมีผล การให้ทานแล้วมีผล กรรมที่ทำไว้ย่อมมีผล ซึ่งความเห็นในระดับนี้

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒,
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๗๓.

^{๒๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๕

สามารถกำจัดความเห็นผิดในชั้นหยาบได้เป็นแรงชักนำให้เกิดกายกรรมวจีกรรมและมโนกรรมที่เป็นกุศล สัมมาทิฐิในระดับนี้ได้แก่การเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม

๒. สัมมาทิฐิที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ สัมมาทิฐิเบื้องสูงเป็นองค์มรรคซึ่งเป็นตัววิชาปัญญาของพระอริยะเจ้า ความเห็นในระดับนี้สามารถกำจัดความเห็นผิดขั้นอนุสัย คือ อวิชชาเป็นต้นได้ สัมมาทิฐิประเภทนี้เกิดจากโยนิโสมนสิการและไม่สามารถเกิดขึ้นได้เพียงเพราะปรโตโฆสะ คือ ปัจจัยภายนอกที่ดีหรือการมีกัลยาณมิตรที่ดีมีการรับฟังแล้วเชื่อตามคนอื่นด้วยศรัทธา เพราะสัมมาทิฐิประเภทนี้ต้องรู้จักตัวสภาวะต้องเอาธรรมชาติมาเป็นข้อพิจารณาโดยตรงจึงจะเกิดความรู้อย่างเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริงหรือเข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ ปัจจัยที่จะทำให้เกิดการพัฒนาสัมมาทิฐิได้มี ๒ ประการ คือ

๑. ปรโตโฆสะ คือ องค์ประกอบภายนอก ได้แก่ เสียงจากผู้อื่นการกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอกได้แก่ การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจง ข้อเขียนและการเรียนรู้จากผู้อื่นด้วยการรับฟังความรู้หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรที่ดีซึ่งหมายถึงเอาเฉพาะส่วนที่ถึงงามถูกต้องเท่านั้น

๒. โยนิโสมนสิการ ได้แก่ องค์ประกอบภายใน หมายถึง การทำในใจโดยแยกกาย การใช้ความคิดถูกวิธีความรู้จักคิดคิดเป็นคิดอย่างมีระเบียบหมายถึงรู้จักมองรู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายโดยมองตามทีละส่วนนั้นๆ เป็นของมีและโดยวิธีหาเหตุผลสืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสายแยกแยะสิ่งนั้นๆ ปัญหาต่างๆ ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัยโดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปาทานของตนเข้าจับสิ่งที่ขัดขวางไม่ให้เกิดสัมมาทิฐิคือวิปลาสมี ๓ อย่าง คือ^{๒๔}

๑. สัตถุวิปลาส คือ ความจำได้หมายรู้คลาดเคลื่อนไปจากความจริงว่าในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุขในสิ่งที่มีโทษตัวตนว่าเป็นตัวตนในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

๒. จิตวิปลาส ได้แก่ ความคิดคลาดเคลื่อนไปจากความจริงว่าในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุขในสิ่งที่มีโทษตัวตนว่าเป็นตัวตนในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

๓. ทิฐิวิปลาส คือ ความเห็นคลาดเคลื่อนไปจากความจริงว่าในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุขในสิ่งที่มีโทษตัวตนว่าเป็นตัวตนไม่งามว่างาม

๒. สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริชอบ เป็นความนึกคิดที่ปลอดโปร่งเป็นอิสระแก่ตัวเองไม่แอบแฝงไปด้วยความชอบใจหรือไม่ชอบใจไม่มีความคิดยึดติดถือมั่นซึ่งความดำริชอบนี้เป็นผลมาจากสัมมาทิฐิเมื่อบุคคลมีความนึกคิดที่ถูกต้องคิดว่าชีวิตนี้ไม่ถาวรมั่นคงมีการเปลี่ยนแปลง

^{๒๔} มหาวงศ์ ชาญบาลี. พระวิสุทธิมรรค เล่มเดียวจบ. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเชียง. ๒๕๓๘)

อยู่ตลอดเวลาหาความสุขที่แท้จริงได้ยากจะเกิดความเบื่อหน่ายและคิดจะออกจากความสุขแบบทางโลกพระพุทธเจ้าได้แสดงลักษณะของสัมมาสังกัปปะไว้ว่าเป็นความคิดหรือแนวคิดที่จะทำอะไรที่ถูกต้องเป็นความคิดที่มีสัมมาทิฐิเป็นมูลมี ๓ ประการคือ

๑.เนกขัมมสังกัปปะ คือ ความคิด แนวคิดที่จะออกไปจากกามทั้งที่เป็นวัตถุกามและกิเลสกาม วัตถุกาม คือ วัตถุหรือสิ่งที่น่าใคร่และน่าพอใจได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสเรียกว่า กามคุณ ๕ ส่วนกิเลสกามก็คือกิเลสเป็นเหตุใคร่ได้แก่ ราคะ โทสะ และโมหะ เพราะเห็นว่าการหมกมุ่นและการพัวพันอยู่กับกามทั้ง ๒ อย่างเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์

๒.อพยบาทสังกัปปะ หมายถึง ความคิดหรือแนวคิดในทางไม่พยายาหาไม่มีความเคียดแค้นและชิงชังที่เป็นเหตุให้ตัดรอนหรือทำร้ายผู้อื่นหรือสัตว์อื่นให้ต้องเดือดร้อนแต่เป็นความคิดที่เกิดจากความเมตตาที่มีความปรารถนาดีมุ่งประโยชน์ต่อผู้อื่นและสัตว์อื่น

๓.อวิงหิงสาสังกัปปะ ได้แก่ ความคิดหรือแนวคิดไม่เบียดเบียนไม่กระทบกระทั่งและไม่แสวงหาความสนุกสนานให้แก่ตนโดยไม่คำนึงถึงความลำบากของผู้อื่นและสัตว์อื่นแต่เป็นความคิดที่มุ่งช่วยเหลือคนอื่นด้วยอำนาจความกรุณาในการที่จะให้ผู้อื่นหรือสัตว์อื่นพ้นจากความทุกข์เดือดร้อน^{๒๕}

๓.สัมมาวาจา หมายถึง วาจาชอบ ได้แก่ การไม่กล่าววาจาประกอบด้วยคำเท็จ ไม่กล่าววาจาประกอบด้วยคำส่อเสียดทำให้แตกความสามัคคีไม่กล่าววาจามุ่งการชนะอันทำให้เกิดการแข่งดีแต่กล่าววาจาที่ประกอบด้วยปัญญาเหมาะสมตามกาลสมัยให้พูดคำที่อ่อนหวานประสานสามัคคีเกิดผลดีมีประโยชน์ต่อผู้อื่นพูดด้วยเมตตาจิตซึ่งเป็นการพัฒนาตนเองด้านคำพูดพระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะของสัมมาวาจาได้แก่การเว้นวจีทุจริต ๔ อย่าง คือ^{๒๖}

๑. คำเท็จ คือ การกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงทั้งที่รู้ความจริงนั้นอยู่คือพูดไม่ตรงตามในสิ่งที่ตนได้เห็นได้ยินได้ทราบและได้รู้มา

๒. คำส่อเสียด ได้แก่ คำพูดข่มขู่โดยการนำความข้างนี้ไปบอกข้างโน้นนำเอาความข้างโน้นไปบอกข้างนี้เพื่อให้เขาแตกกันหรือความหวังว่าตนจักเป็นที่รักของผู้นั้น

๓. คำหยาบ คือ คำต่ำ ได้แก่ การกดให้เขาต่ำกว่าที่เป็นจริง คำประชด คือ ยกให้เขาสูงกว่าที่เป็นจริง คำกระแทกแตกดัน คือ เสียดสี คำกระทบ คือ พูดถึงสิ่งหนึ่งเพื่อกระทบบุคคลหนึ่ง

๔. คำเพ้อเจ้อ คือ คำพูดที่ไร้สาระ พูดเล่น สรวลเสเฮฮา เหลวไหล

พระพุทธเจ้าแสดงลักษณะของวาจาที่ควรพูดและไม่ควรพูดโดยมีหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการพูดไว้ ๕ ประการ จัดเป็นวาจาที่ควรพูดไว้ ๒ ประการและไม่ควรพูดไว้ ๓ ประการ^{๒๗} ดังนี้

^{๒๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓

^{๒๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗-๘๘

๑. วาจาใดไม่จริงไม่แท้ไม่ประกอบด้วยประโยชน์และไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของคนอื่น วาจานั้นไม่ควรพูด

๒. วาจาใดจริงแท้ไม่ประกอบด้วยประโยชน์และไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของคนอื่น วาจานั้นไม่ควรพูด

๓. วาจาใดจริงแท้ประกอบด้วยประโยชน์และไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของคนอื่น วาจานั้นต้องรู้จักกาลเสียก่อนแล้วจึงกล่าววาจานั้น

๔. วาจาใดไม่จริงไม่แท้ไม่ประกอบด้วยประโยชน์และไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของคนอื่น วาจานั้นไม่ควรพูด

๕. วาจาใดจริงแท้ประกอบด้วยประโยชน์และเป็นที่ยรักเป็นที่พอใจของคนอื่น วาจานั้นต้องรู้จักเวลาเสียก่อนแล้วจึงกล่าววาจานั้น

สัมมาวาจาตามนัยนี้ มีองค์ประกอบ ๔ ประการคือจริงหรือแท้มีประโยชน์เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนอื่นเหมาะสมกับกาลและเวลาในองค์ประกอบของสัมมาวาจาทั้งหมดนี้ ซึ่งมีประโยชน์มีความสำคัญมากที่สุด ส่วนข้ออื่น ๆ มีความสำคัญรองลงไป วาจาแม้จะเป็นคำจริงมีประโยชน์เป็นที่พอใจของคนอื่นควรคำนึงถึงเรื่องของกาลและเวลาซึ่งนับได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่ช่วยให้การพูดเกิดผลหรือประโยชน์ได้อย่างเต็มเปี่ยมสมบูรณ์

๔. สัมมากรรมันตะ หมายถึง การงานชอบ พระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะของการงานชอบคือ การละเว้นจากปาณาติบาต การละเว้นจากกอนินนาทาน การละเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร^{๒๘} สัมมากรรมันตะหรือการงานชอบแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. โลกียสัมมากรรมันตะ หมายถึง การละเว้นจากปาณาติบาต คือ เว้นการทำลายชีวิต รวมถึงการกระทำที่ช่วยเหลือเกื้อกูล ละเว้นจากกอนินนาทาน คือ เว้นการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้ เว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร คือ เว้นความประพฤตินิโคตในกาม

๒. โลกุตตรสัมมากรรมันตะ หมายถึง การงดเว้นกายทุจริตทั้ง ๓ ดังที่กล่าวมาแล้วได้อย่างเด็ดขาดของพระอริยะซึ่งมีจิตหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะได้แล้ว^{๒๙}

สัมมากรรมันตะในพระพุทธศาสนาได้แก่ การกระทำที่ต้งามสุจริตในทางสร้างสรรค์เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกันและกันไม่เบียดเบียนกันและไม่ทำร้ายกันแต่เป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้อยู่ร่วมกันด้วยดีและทำให้สังคมสงบสุขคือการกระทำต่างๆที่ไม่เกี่ยวข้อหรือไม่เป็นไปเพื่อการทำลายชีวิตร่างกายทำลายทรัพย์สินของผู้อื่นการไม่ล่วงละเมิดสิทธิ์ในคุ้มครอง ของรัก หวงแหนของผู้อื่น เป็นต้น

^{๒๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒

^{๒๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๙/๑๗๙

๕. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีพชอบได้แก่ การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามหลักของสัมมาชีพคืออาชีพที่ถูกต้องและตามหลักของศาสนา ศีลธรรมและกฎหมายอันมาตรฐานกลางของสังคมซึ่งพระพุทธศาสนาได้เน้นว่าการจะได้อะไรมานั้นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความถูกต้องซึ่งพระพุทธเจ้าให้ความสำคัญกับการงานที่ชอบโดยทรงแสดงลักษณะของสัมมาอาชีวะที่เป็นส่วนหนึ่งในหลักของอริยมรรคไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัมมาอาชีวะเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย อริยะสาวกในศาสนานี้เว้นมิฉณาอาชีวะแล้วเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะนี้เรียกว่าสัมมาอาชีวะ”^{๓๐}

สัมมาอาชีวะตามหลักของพระพุทธศาสนาคือการการเลี้ยงชีพชอบด้วยการแสวงหาปัจจัย 4 ซึ่งร่วมไปถึงเครื่องอุปโภคและบริโภคต่าง ๆ มาเลี้ยงตนและครอบครัวต้องแสวงหาด้วยความชอบธรรมตามหลักศีลธรรมกฎหมายขนบธรรมเนียมและประเพณีที่พึงงามไม่ควรแสวงหาด้วยการเบียดเบียนตน ผู้อื่น และสังคม ไม่ทำผิดหลักของศีลธรรมกฎหมายขนบธรรมเนียมและประเพณีของสังคมเพราะพุทธศาสนาถือว่าปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคเป็นพื้นฐานของชีวิตมีความจำเป็นต่อชีวิตที่พระพุทธศาสนาเน้นและได้สัพพัญญูว่า การที่จะได้ปัจจัย ๔ และวัตถุสิ่งเสพต่าง ๆ มานั้นต้องได้มาด้วยวิธีการที่ถูกต้องตามหลักของสัมมาอาชีวะเท่านั้น

๖. สัมมาวายามะ ได้แก่ ความเพียรชอบด้วยการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งต้องกระทำในทางที่ถูกต้องด้วยความตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวมั่นคง จริ่งจังไม่ทอดถอย จนกว่าจะประสบผลสำเร็จซึ่งสัมมาวายามะตามความหมายที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้^{๓๑} หมายถึง สัมมัปปธาน ๔ ได้แก่ ความเพียรชอบมี ๔ อย่างอันเป็นความเพียรที่เป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนามีประเด็นสำคัญดังนี้

๑. สังวรปธาน หมายถึง เพียรระวัง เป็นการสำรวมระวังเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส การได้สัมผัส ใจได้รู้ธรรมารมณ์ ไม่ให้บาปกรรมหรืออกุศลธรรมเกิดขึ้นภายในจิตใจ สังวรปธานเป็นเครื่องกำจัดความเกียจคร้าน สนับสนุนกำลังกายและทำให้ใจเข้มแข็ง

๒. ปหานปธาน ได้แก่ เพียรละบาปกรรมหรืออกุศลธรรมซึ่งมีวิตกทั้ง ๓ คือ กามวิตก พยาบาทวิตกและวิหิงสาวิตกพร้อมกับอกุศลธรรมส่วนอื่นๆที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดสิ้นไปเสีย

๓. กวานาปธาน หมายถึง เพียรสร้างหรือเพียรเจริญในกุศลธรรมหรือความดี เช่น กุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง และโพชฌงค์ ๗ โดยมีสติ ธรรมวิจย วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขาให้เกิดขึ้นและเจริญยิ่งขึ้นไป

๔. อนุรักษนาปธาน คือ เพียรรักษาและส่งเสริมให้กุศลธรรมคุณงามความดีต่างๆที่เกิดขึ้นแล้วในจิตใจให้เจริญยิ่งขึ้นและคอยรักษาสมาธิที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นพร้อมกับกระทำความดีให้เจริญงอกงามไปพลูอย่างยิ่งขึ้นไป

^{๓๐} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓

^{๓๑} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓

๗.สัมมาสติ คือ การระลึกชอบ มีสติกำกับตนหรือการควบคุมจิตใจไว้และให้อยู่กับสิ่งที่กำลังกระทำหรือที่เกี่ยวข้องในเวลานั้นใจอยู่กักจิตอยู่กับงานระลึกได้ถึงสิ่งที่ตั้งงาม เกื้อกูลเป็นประโยชน์ไม่หลงไหลเลื่อนลอยไม่ละเลยหรือปล่อยตัวเผอเรอโดยเฉพาะสติที่กำกับตนให้ทันต่อพฤติกรรมของร่างกายและความรู้สึกสภาพจิตใจคือความนึกคิดของตนไม่ปล่อยให้อารมณ์เฝ้ายวนหรือยุ่งมาฉุดกระฉีกให้หลุดหลงเลื่อนลอยไปเสีย ซึ่งเป็นการฝึกฝนอบรมพัฒนาจิตตามหลักพระพุทธศาสนา การพัฒนาสัมมาสติได้แก่การเจริญสติปัฏฐาน ^{๓๒} ซึ่งถือว่าเป็นทางสายเอกเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่วงความโศกและปริเทวนา เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลुरुธรรมที่ถูกต้องเพื่อทำให้แจ้งพระนิพพานต่อไปมี ๔ อย่าง คือ

๑.กายานุปัสสนา คือ การพิจารณากายหรือการตามดูกายซึ่งหลักของกายานุปัสสนาดังกล่าวข้างรวมไปถึงหลักของอานาปานสติ กำหนดอิริยาบถ สัมปชัญญะ ปฏิกุลมณสิการธาตุ และมนสิการนวิสวธิกา เป็นต้น

๒.เวทนานุปัสสนา ได้แก่ การพิจารณาตามเห็นเวทนาหรือการตามดูเวทนาเมื่อเกิดสุขเวทนาได้แก่ความรู้สึกเป็นสุข ทุกขเวทนาได้แก่ ความรู้สึกเป็นทุกข์ อุเบกขาเวทนา ได้แก่ ความรู้สึกเฉยๆไม่สุขไม่ทุกข์ให้ตามรู้ชัดตามที่เวทนาเป็นอยู่ในขณะนั้น

๓.จิตตานุปัสสนา หมายถึง การพิจารณาตามเห็นจิตหรือการตามดูจิตของตนในขณะนั้น ไม่ว่าจะจิตเป็นอย่างไร เช่น จิตมีราคะ จิตไม่มีราคะ จิตมีโทสะ จิตไม่มีโทสะ จิตมีโมหะ จิตไม่มีโมหะ จิตหดหู่ จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นสมาธิ จิตไม่เป็นสมาธิ เป็นต้น ก็รู้ชัดตามที่จิตเป็นอยู่ในขณะนั้น

๔.ธัมมานุปัสสนา คือ การตามพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดขึ้นกับตนทั้งส่วนที่เป็นกุศลและอกุศลที่เกิดขึ้นในจิตตนใช้สติกำหนดพิจารณาธรรมที่เป็นปัจจุบันจนจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ และเกิดปัญญาเห็นธรรมทั้งภายนอกทั้งภายในมีสติปรากฏอยู่ที่ธรรมโดยความรู้ชัดว่าธรรมนี้สักว่าธรรม มิใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ช่วยให้บรรเทาความยึดมั่นในธรรมให้สิ้นไปเสียได้

๘.สัมมาสมาธิ ได้แก่ ความตั้งใจมั่นชอบ เป็นการฝึกฝนอบรมจิตในขั้นที่ลึกซึ้งเพื่อให้จิตมีความสงบตั้งมั่นแน่วแน่ต่ออารมณ์ที่กำลังกำหนดพิจารณาจิตที่มีสมาธิย่อมเป็นจิตที่มีคุณภาพและสมรรถภาพสูงประโยชน์สูงสุดของสมาธิคือการปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายได้แก่การรู้เห็นตามความเป็นจริงและมีจิตใจที่สงบประณีตตามลำดับของฌานคือ ^{๓๓}

ปฐมฌาน คือ ฌานที่ ๑ มีองค์ประกอบ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา

ทุติยฌาน คือ ฌานที่ ๒ มีองค์ประกอบ ๓ คือ ปีติ สุข และ เอกัคคตา

ตติยฌาน คือ ฌานที่ ๓ มีองค์ประกอบ ๒ คือ สุข และ เอกัคคตา

^{๓๒} ม.อุ.ไทย ๑๔/๓๗๕/๔๒๓

^{๓๓} ม.อุ.ไทย ๑๔/๓๗๕/๔๒๓

จตุตถฌาน คือ ฌานที่ ๔ มีองค์ประกอบ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา นอกจากนั้น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้จำแนกสมาธิเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะ ซึ่งเป็นสมาธิขั้นต้น
๒. อุปจารสมาธิ ได้แก่ สมาธิเฉียดๆ ซึ่งเป็นสมาธิขั้นระดับนิวรรณ์
๓. อัปปณาสมาธิ ได้แก่ สมาธิอันแน่วแน่ เป็นสมาธิระดับสูงจัดเป็นสมาธิในฌาน

หลักและวิธีการปฏิบัติในการพัฒนาจิตในพุทธศาสนามีมากมายหลายวิธีแต่ละวิธีนั้นว่าเป็นฝึกสมาธิเพื่อพัฒนาจิตตามทศนะของพระพุทธศาสนามีอยู่ ๒ วิธี คือ^{๓๔}

๑. สมถภาวนา ได้แก่ อุบายที่ทำให้จิตใจสงบการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบหรือธรรมที่ทำให้จิตใจสงบจากนิวรรณ์การบำเพ็ญสมถกรรมฐานเป็นการปฏิบัติอยู่ในจิตตสิกขาเพราะเป็นการฝึกจิตโดยตรงและยังสามารถจำกัดกิเลสอย่างกลางได้เป็นทางปฏิบัติเพื่อทำให้เกิดสมาธิโดยตรง

๒. วิปัสสนาภาวนา คือ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริงทำให้เกิดปัญญาสามารถละอวิชชาได้วิปัสสนาภาวนานั้นต้องอาศัยสมถภาวนาเป็นฐานสำหรับใช้พิจารณาสภาวะธรรมตามหลักของวิปัสสนาซึ่งจะช่วยให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุถึงจุดหมายคือความหลุดพ้น

จะเห็นว่าหลักอริยมรรคนั้นเป็นหนทางอันประเสริฐเป็นทางดำเนินของพระอริยมะมีหลักธรรมที่รวมเข้าเป็นอริยมรรค ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักธรรมสำคัญซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่นำพาบุคคลผู้ปฏิบัติให้บรรลุอุบายธรรมคือความเป็นพระอริยบุคคล ๔ จาพวก ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ทำให้พ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏทั้งปวง

๓.๒ หลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องย่อสอนหลาน

๓.๒.๑ หลักสังคหะวัตถุ

คำว่า สังคหะวัตถุ หมายถึง หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจคนและประสานหมู่ชนไว้ให้มีความสามัคคีกัน^{๓๕} เป็นข้อปฏิบัติสำหรับการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน^{๓๖} โดยมีเนื้อหาที่สำคัญที่น่าสนใจตามลำดับดังนี้^{๓๗}

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). *พุทธธรรม ฉบับประมวลธรรม*. (กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๐๗.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *ธรรมบุญชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๘๒, (กรุงเทพมหานคร บริษัทพิมพ์สวย จำกัด ๒๕๕๐.), หน้า ๒๕

^{๓๖} พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๙.

๑. ทาน หมายถึง การให้ การแบ่งปัน เป็นความเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ ทุน หรือ ทรัพย์สิน สิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ ความเข้าใจและ ศิลปวิทยา

๒. ปิยวาจา ได้แก่ การพูดอย่างรักกัน การกล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจง แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผล เป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงามหรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือ เกื้อกูลกัน เป็นการแบ่งปันคำพูดดี ๆ ที่ไพเราะ พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะกับกาลเทศะ

๓. อตถจริยา หมายถึง การทำประโยชน์แก่กัน คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกายและ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการต่างๆบำเพ็ญประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไข้ปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมใน ด้านจริยธรรม การให้ความช่วยเหลือในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น การแบ่งปันความรู้และ ประสบการณ์ที่เป็นความรู้

๔. สมานัตตตา คือ การเอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอต้น เสมอปลายให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอกับทุกคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบและเสมอในสุขทุกข์ คือ ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไข้ปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน จริ่งใจต่อกันความ เสมอต้นเสมอปลายจะช่วยให้เกิดความรู้สึกลอดภัย ไม่ระแวงกัน และเป็นการสร้างความไว้วางใจกัน เชื่อใจกัน สมานัตตตาจึงเป็นแรงกระตุ้นในระยะยาวที่จะผลักดันให้คนในองค์กรเกิดการแลกเปลี่ยน เรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

หลักจริยธรรมเรื่องสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้ จะเห็นว่า หลักจริยธรรมข้อนี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจกันไว้ เสมือนหนึ่ง สลักเพชรธาถ ถ้าหลักธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจเหล่านี้ไม่มี บุคคลก็จะไม่เป็นที่น่าเคารพ รักใคร่ ยกย่องนับถือ เราจึงต้องคอยศึกษาและหมั่นเตือนสติตนเองไว้ตลอดว่าในแต่ละฐานะ ที่เราเป็นอยู่นั้น มีหน้าที่อะไรบ้าง เมื่อรู้แล้วก็ต้องปฏิบัติตามหน้าที่นั้นให้สมบูรณ์ นอกจากนี้เราก็ต้องทำตนให้เสมอต้นเสมอปลายด้วยคือ เคยวางตัวกับคนอื่นในทางที่ดีอย่างไร แม้ว่าเราจะได้ดี ได้ดีไปแล้ว ก็ต้องไม่ลืมหิวยังคงปฏิบัติตัวเหมือนเช่นเดิมนั้นไม่เปลี่ยนแปลง หรือว่าเมื่อเราเห็นคนอื่นเขาได้ดี ก็ต้องแสดงออกให้เขารับรู้ว่ามีมความยินดีกับเขาอย่างจริงใจไม่คิดกลั่นแกล้งใส่ร้ายป้ายสีเขา ถ้าทำได้อย่างนี้เราก็ย่อมจะเป็นที่รักที่พอใจของคนรอบข้างดังเช่นเรื่องของหัตถกอุบาสก ชาวเมืองอาฬวีผู้มีสังคหวัตถุธรรมประจำใจ^{๓๘}

^{๓๗} อรศิริ เกตุศรีพงษ์, “สังคหวัตถุ ๔ : วัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อการจัดการความรู้”, วารสาร Productivity World เพื่อการเพิ่มผลผลิต ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๖๘ (พฤษภาคม -มิถุนายน ๒๕๕๐), ๔๓ - ๔๖.

^{๓๘} อง.อภูก. (ไทย) ๒๓/๒๔/๒๖๗

๓.๒.๒ หลักพรหมวิหารธรรม

พรหมวิหารธรรม^{๓๙} หมายถึง ธรรมสำหรับพระพรหมเป็นที่อยู่ของจิตใจ เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ใหญ่^{๔๐} ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักและกำกับความประพฤติให้เป็นไปโดยชอบ ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย โดยชอบ^{๔๑} เป็นหลักธรรมสำคัญสำหรับบิฑามารดา ผู้ได้รับสมญานามว่าเป็นพรหมของบุตร เพราะพรหมวิหารนี้เป็นธรรมสำหรับพรหมหรือผู้ประเสริฐ ตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ถือว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก เป็นเทพเจ้าผู้บันดาลสิ่งทั้งหลาย พระพรหมจึงเป็นผู้ประเสริฐ แต่ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าทุกคนมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และอภิบาลโลกด้วยการปฏิบัติตนตามหลักพรหมวิหารธรรมก็ถือว่าเป็นพรหมได้ เพราะฉะนั้น บิฑามารดาจึงเป็นพระพรหมของบุตร เพราะมีคุณธรรม ๔ ประการ พรหมวิหาร คือ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางดุจพระพรหม ๔ อย่าง ต่อไปนี้^{๔๒}

๑. เมตตา หมายถึง ความรัก ความปรารถนาดี มีไมตรี ความจริงใจ ความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้อื่นไม่มีเล่ห์เหลี่ยมดูได้จากสีหน้าที่บ่งบอกคือยิ้มแย้มแจ่มใส และดูจากการกระทำที่มุ่งหวังให้ผู้อื่นมีดียิ่งขึ้นไป^{๔๓} ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์และความสุข ใช้ในสถานการณ์ที่เรามีความเป็นอยู่ดีเป็นปกติไม่เดือดร้อน และไม่ประสบความสำเร็จอะไรเป็นพิเศษ ก็มีความปรารถนาดี แสดงมิตรไมตรีที่ดีต่อเขา^{๔๔}

๒. กรุณา ได้แก่ ความสงสาร เป็นความรู้สึกที่แสดงออกมาโดยอยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง

^{๓๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕.

^{๔๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีกรบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๗๖-๗๘.

^{๔๑} แก้ว ชิตตะขบ, รวมวิชาการธรรมศึกษาชั้นตรี, (ตามหลักสูตรของสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. ๒๕๕๖), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๕๗), หน้า ๙๓-๙๔.

^{๔๒} ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรม สำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา นักบริหาร นักปกครองประชาชนผู้สนใจทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๙ - ๑๔๘.

^{๔๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พระในบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : คาธาวรรณการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๘-๙.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), คุณบิฑามารดา สุตพรรณนามหาศาล, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕ - ๑๖.

๓. มุทิตา คือ ความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแจ่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงามประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมทั้งจะช่วยเหลือส่งเสริมสนับสนุน

๔. อุเบกขา ได้แก่ ความมีใจเป็นกลาง เป็นการมองตามเป็นจริง โดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เทียบตรงจุดตาซึ่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และความเที่ยงธรรม โดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง แน่งแน่น เทียบตรงจุดตาซึ่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดีหรือชั่วสมควรแก่เหตุผลที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยวางตนและปฏิบัติไปตามความเที่ยงธรรม^{๔๕}

ธรรม ๔ ข้อนี เป็นคุณธรรมสำหรับเป็นที่อยู่ของจิตใจแห่งพรหม คือ ผู้ใหญ่หรือผู้ประเสริฐ ทรงเรียกคุณธรรมนี้ว่าพรหมวิหาร เป็นธรรมอันเป็นที่อยู่ซึ่งมีทั้งความดีและความสุข^{๔๖} แต่ความลำเอียงหรือความประทุष्टิที่คลาดเคลื่อนของการปกครองที่ดี เมื่อปฏิบัติหน้าที่ของตน พึงละเว้นอคติ^{๔๗} ฉะนั้น ควรอบรมให้มีในจิตใจด้วยวิธีคิดแผ่ใจประกอบด้วยเมตตา ออกไปในบุคคลและในสัตว์ทั้งหลาย โดยเจาะจง และไม่เจาะจง คือทั่วไป เมื่อฝึกคิดอยู่บ่อยๆ จิตใจก็จะอยู่กับธรรมเหล่านี้ พอบ่อยเข้าความรู้สึกไม่ชอบใจ ก็จะกลายเป็นอหังการที่เกิดขึ้นใหม่ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นความสุขภายในจิตใจมากขึ้น^{๔๘} การครองชีวิตคู่ต้องอาศัยหลักธรรมที่ทำให้ชีวิตคู่มีความมั่นคง คู่ครองที่ดีจะต้องมีความคิดเห็นที่ตรงกัน เชื่อหรือมีศรัทธาเคารพนับถือศาสนาเดียวกัน มีความประพฤติปฏิบัติในหลักการเดียวกันบนพื้นฐานของศีลธรรมที่สอดคล้องไปกันได้ แล้วยังมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ใจกว้าง เสียสละที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และที่สำคัญมีความเข้าใจในเหตุผล สามารถพูดคุยกันด้วยปัญญาที่เสมอกัน อันจะส่งผลให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและจะส่งผลให้ครอบครัวมีแต่ความสุข^{๔๙} กล่าวได้ว่า หากผู้ใดมีคุณธรรมตามพรหมวิหาร ๔ ผู้นั้นได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีพระคุณยิ่งใหญ่เพราะผู้ที่มีคุณธรรม

^{๔๕} บุญมี แทนแก้ว, **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๗๓.

^{๔๖} คณะกรรมการฝ่ายจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึก ในคณะกรรมการ, “งานเฉลิมฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี วันคล้ายวันราชสมภพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี”, (บริษัท อมรินทร์พริ้นแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด ๒๕๔๓), หน้า ๒๙

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๙๖.

^{๔๘} พระมหาบุญเพียร บุญญวิริโย, “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, หน้า ๙๘.

^{๔๙} สุนทรี สุริยะรังษี, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีอุบลิสกาผู้ได้รับเอตทัคคะ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๔), หน้า ๒๙ - ๓๐.

ตามพรหมวิหาร คือ ผู้ที่มีพฤติกรรมปฏิบัติเกื้อกูลต่อผู้อื่น^{๕๐} เรียกคุณธรรมนี้ว่า พรหมวิหาร เป็นธรรมเป็นที่อยู่ซึ่งมีทั้งความดีและความสุข^{๕๑}

๓.๒.๓ หลักสมชีวิธรรม

หลักสมชีวิธรรม เป็นการกล่าวถึง พื้นฐานอันสำคัญของครอบครัว ที่สามภรรยา มีความเชื่อที่เสมอกัน มีแนวทางการประพฤติปฏิบัติร่วมกัน มีความหนักแน่นเสมอกันและปรับตัวเข้าหากันได้ จะทำให้ครอบครัวเกิดความมั่นคง สามารถนำพาชีวิตคู่อยู่ร่วมกัน ได้อย่างยาวนานตลอดรอดฝั่งการมีหลักความเชื่อที่เสมอกันจึงเรียกว่า คู่สร้างคู่สม มีหลักธรรมของคู่ชีวิต ที่จะทำให้อายุสมรสมีชีวิตรอดคล่องกลมกลืนกัน เป็นพื้นฐานอันมั่นคงที่จะทำให้อยู่ครองกันได้อย่างยืนยาว จะต้องประกอบด้วยคุณลักษณะ ๔ ประการ คือ^{๕๒}

๑. สมสัทธา หมายถึง การมีความเชื่อเสมอกัน เคารพนับถือในลัทธิศาสนา สิ่งเคารพบูชา แนวความคิดความเชื่อถือ หรือหลักการต่างๆ ตลอดจนจนแนวความสนใจอย่างเดียวกัน หนักแน่นเสมอกัน หรือปรับเข้าหากันได้ ลงกันได้

๒. สมสีลา คือ การมีความประพฤติเสมอกัน มีความประพฤติ ศีลธรรม จรรยา มารยาท พื้นฐานการอบรม พอเหมาะสอดคล้องไปกันได้ โดยมีความประพฤติปฏิบัติในทางเดียวกัน โดยมีความประพฤติ ในศีลธรรม จรรยา มารยาท พื้นฐานในการอบรมไปกันได้ หมายถึงมีความประพฤติ ที่ใกล้เคียงกัน ไม่แตกต่างกันจนถึงกับเข้ากันไม่ได้

๓. สมจาคา ได้แก่ การมีการเสียสละเสมอกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความโอบอ้อมอารี ความมีใจกว้าง ความเสียสละ ความพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น พอกลมกลืนกัน ไม่ขัดแย้งบีบคั้นกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี มีจิตใจกว้างขวาง มีความเสียสละ พร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือ ไม่ขัดแย้งซึ่งกันและกัน ได้แก่ การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี มีจิตใจกว้างขวาง เหมือนๆกัน ก็จะสร้างไมตรีต่อกันทั้งสองฝ่าย

๔. สมปัญญา หมายถึง การมีความรู้ ความสามารถ มีปัญญาเสมอกัน มีปัญญารู้เหตุ รู้ผล รู้ตน เข้าใจซึ่งกันและกัน ได้แก่ การรู้จักเหตุ รู้จักผล สามารถแยกแยะดีชั่ว ไข่ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ สามภรรยาที่เป็นคนมีเหตุผลเหมือนกัน ย่อมตัดสินใจต่าง ๆ ด้วยเหตุผล ไม่เอาอารมณ์หรือ

^{๕๐} วรญา ทองอุ่น, มนุษย์สัมพันธ์ในองค์กร, (สุรินทร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑๐ - ๒๑๒.

^{๕๑} สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี, รวมธรรมะ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙๕-๒๐๔.

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

ความรู้สึกส่วนตัวไปตัดสิน ทุกเรื่องสามารถตกลงกันได้ด้วยเหตุและผล ทำให้ยอมรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

หลักสมชีวิธรรมนี้ พื้นฐานอันสำคัญของครอบครัว มีความจำเป็นต่อชีวิตคู่ โดยชีวิตคู่หรือครอบครัวนั้นจะต้องมีศรัทธาความเชื่อ ความประพฤติของแนวทางการปฏิบัติ ความเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ที่สามีภรรยา มีแนวทางการประพฤติปฏิบัติร่วมกัน มีความหนักแน่นเสมอใจและปรับตัวเข้าหากันได้ จะทำให้ครอบครัวเกิดความมั่นคง สามารถนำพาชีวิตคู่อยู่ร่วมกัน ได้อย่างยาวนานตลอดรอดฝั่ง

๓.๓ หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน

๓.๓.๑ หลักเบญจศีล

คำว่า เบญจศีล หมายถึง ศีล ๕ คำว่า ศีล แปลว่า ปกติ หมายถึงความว่า ความเป็นปกติเรียบร้อย ความเคยชินลงรูปลงตัวติดอยู่ประจำอยู่ เป็นปกติความเป็นปกติเรียบร้อย หมายถึงความปกติเรียบร้อยของความประพฤติ เพราะเว้นการที่ควรเว้น ประพฤติการณ์ที่ควรประพฤติ^{๕๓} ความประพฤติดีทางกายและวาจา หรือการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อยให้ตั้งอยู่ในความดีงาม รักษาปกติตามระเบียบวินัยให้ปกติ มีกิจการที่สะอาดปราศจากโทษเป็นความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพ^{๕๔} เป็นหลักธรรมที่เริ่มต้นทางความคิด ของคนที่อยู่ร่วมกันและต้องการอยู่ร่วมกัน โดยปกติสุข เป็นหลักการปฏิบัติตนเพื่อความอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขของสังคม^{๕๕} ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลานพบว่าเนื้อหาเกี่ยวกับหลักเบญจศีลปรากฏในวรรณกรรมว่า คุณค่าหรือศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์มนุษย์โดยชี้ให้เห็นว่า การได้เกิดเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ประเสริฐ ควรรักษามาตรฐานของความเป็นมนุษย์ไว้ด้วยศีลดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานว่า^{๕๖}

อย่าได้เสียแสงได้	เป็นคนนำเฟิ่นหลานเอย
คนให้คนแท้แท้	เหนียวตุ้ยจั้งแมนคนา
เป็นชายให้เป็นชายแท้	อย่าแกมแกหินแอ่
ทรายให้ทรายแท้แท้	ตมนั้นอย่าให้มีา
อย่าได้เป็นคนฮ้าย	ชายชะเลลากกระเตี่ยว

^{๕๓} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), ความจริงที่ต้องเข้าใจ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๕.

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๑๑.

^{๕๕} วติน อินทสระ. พุทธจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกวาว, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔.

^{๕๖} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ย่าสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๗๘.

คนให้ยอดกันหม้อ	เถิงกันจั่งแม่นคนฯ
เป็นญิงอย่าเป็นญิงหมั้น	แนวญิงมั่งง่าย
ยิงให้ยิงแท้แท้	แนแล้วจั่งค่อยยิงฯ

ความหมาย : เกิดมาเป็นคนที่ต้องเป็นคนอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะ เป็นชายหรือหญิงก็ให้ยึดมั่นในคุณค่าของความเป็นคน อย่าเป็นคนมั่งง่าย มั่งมาก จะทำให้สูญเสียคุณค่าของความเป็นคน

จะเห็นว่า หลักคำสอนที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่อสอนหลานนี้มี คำสอนที่สอดคล้องกับหลักเบญจศีลในพุทธศาสนา พุทธศาสนามองว่า หากจะเป็นมนุษย์สมบูรณ์ได้นั้น จะต้อง มีศีล ๕ ถึงจะเรียกว่าคนอย่างสมบูรณ์ ศีลข้อที่ ๑ เว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิต การบัญญัติศีลข้อนี้มุ่งให้ มนุษย์ปลูกเมตตาจิตในสัตว์ทุกจำพวกหรือแม้ในมนุษย์ด้วยกันเพราะเมตตาจิตนี้เป็นความดี มีทั่วไป ทั้งในมนุษย์และสัตว์เดียรัจฉาน ศีลข้อที่ ๒ เว้นจากการลักทรัพย์ ข้อนี้เพื่อป้องกันการทำลาย กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินสมบัติของกันและกันโดยหวังจะให้เลี้ยงชีพในทางที่ชอบ เว้นจากการเบียดเบียนกัน และกัน การประพฤติดัดเช่นนี้ได้ชื่อว่าประพฤติดุชธรรม เป็นบาป ศีลข้อที่ ๓ เว้นจากการประพฤติดัดในกามทั้งหลาย เป็นข้อที่หวังปลูกความสามัคคี สร้างความเป็นปึกแผ่น ป้องกันความแตกร้างใน หมู่มนุษย์ และทำให้ไว้วางใจกันและกัน ชายกับหญิงแม้ไม่ได้เป็นญาติกันก็ยังมีความรักใคร่เป็น อันหนึ่งอันเดียวกันได้ ด้วยอำนาจความปฏิบัติในทางกาม ข้อที่ ๔ เว้นจากการพูดเท็จ เพื่อเป็นการ ป้องกันการทำลายประโยชน์ของกันและกัน ด้วยการพูด คือ ตัดประโยชน์ทางวาจา และรักษาวาจา ของตนให้เป็นที่เชื่อถือของคนอื่น ข้อที่ ๕ เว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่ง ความประมาท เพื่อให้คนรู้จักรักษาศีลของตนให้บริบูรณ์ เพราะสุราเป็นของที่ทำให้ผู้ดื่มมึนเมา เมื่อ มึนเมาแล้วย่อมทำให้เสียสติ เป็นที่ตั้งของความประมาท จะทำอะไรก็ผิดพลาดทั้งเป็นเหตุทอนคุณ ความดีที่มีอยู่ให้น้อยลง ฉะนั้นศีล ๕ จึงเป็นหลักประกันความเป็นคนอย่างแท้จริง เพราะเป็นข้องด เว้นจากบาปทั้งหลายทั้งปวง สำรวม อดทนอดกลั้นต่อโลภะ โทสะ โมหะ ไม่ล่วงละเมิดผู้อื่นด้วยกาย หรือด้วยวาจา เพื่อให้เกิดความปกติ เรียบร้อย สงบสุขในสังคม ระวังความเดือดเนื้อร้อนใจทั้งตนเอง และผู้อื่น เป็นข้อฝึกข้อปฏิบัติเบื้องต้นในชีวิตประจำวันสำหรับฆราวาสเพื่อควบคุมความประพฤติทาง กาย วาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม สงบ

๓.๓.๒ หลักเบญจธรรม

๓.๓.๒.๑ หลักเมตตา - กรุณา

คำว่า เมตตา และ กรุณา ในเบญจธรรม พระพุทธโฆษาจารย์ได้ ความหมายของเมตตาไว้ว่า “ความรักใคร่เกียติที่นำใคร่ ภาวะที่รักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ นี้ เรียกว่า เมตตา”^{๕๗} ในบางแห่งก็เพิ่มคำว่า “ในสัตว์ทั้งหลาย” เข้ามาซึ่งเมื่อนำมาเพิ่มกับคำเดิมที่มีอยู่แล้วก็จะ ได้ความว่า “ความรักใคร่ เกียติที่รักใคร่ภาวะที่รักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ นี้เรียกว่า

^{๕๗} อภ. สง.อ. (ไทย) ๒/ ๔๘๕.

เมตตา”^{๕๘} และเรียกจิตที่ประกอบด้วยสภาวะดังกล่าวนี้ว่า เป็นจิตที่ประกอบด้วยเมตตา “ความเป็นผู้ใคร่เพื่ออันนำมาซึ่งความสุข โดยนัยว่า ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงมีความสุขเถิด ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่าเมตตา” ในด้านสัทศาสตร์แสดงรูปวิเคราะห์ว่า มิชชติ สินียหตีติเมตตา แปลว่า ธรรมชาติโดยยอรักใคร่ชื่นชมต่อสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า เมตตา^{๕๙} ส่วนคำว่า กรุณา คือ ความสงสารคิดช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ บุคคลที่มีน้ำใจ เมื่อเห็นคนอื่นสัตว์ประสบทุกข์ก็พลอยหวั่นไหวไปด้วย จึงคิดหาทางช่วยเหลือเท่าที่ตนจะทำได้ คุณธรรมนี้จึงเป็นสาเหตุให้บุคคลคิดช่วยเหลือเกื้อกูลแสดงออกซึ่งน้ำใจอันงามต่อคนอื่นหรือสัตว์อื่น^{๖๐} ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับหลักเบญจธรรมเรื่องเมตตา – กรุณา ว่า^{๖๑}

อันว่าวัวควายนั้น	มีคุณควรค่า หลานเอ๋ย
ยามฝนได้แก่กล้า	ยามแล้งแก่ฟ้าฯ
มันหากดีไปก้ำ	ทำการทางเลื่อน
ได้แก่เกวียนแก่เข้า	ทั้งได้ใส่ไถฯ
คันมันไถ่แก่แล้ว	ยาได้ข่มเขากัก หลานเอ๋ย
อย่าได้เอาเทียมไถ	ใส่เกวียนกุมใช้
ให้ค่อยอดสาเลียง	แลดูตามประเภท
ให้ค่อยสมเพศเลียง	เอาใส่สวนฯ

ความหมาย : วัวควายนั้นเป็นสัตว์มีคุณ ฤดูฝนช่วยลากรถขนต้นกล้า ฤดูแล้งลากรถขนฟืนรวมไปถึงลากเกวียน และเทียมไถ เวลาสัตว์เหล่านี้แก่แล้ว ก็อย่าได้ไปบังคับให้ทำงานหนัก ให้มีเมตตากรุณาเลี้ยงไปอย่างน้อยก็ได้มูลไว้เป็นปุ๋ย

จะเห็นว่า ความเมตตาและกรุณาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานนั้นมีเนื้อหาที่แสดงถึงความเมตตากรุณา โดยสอนให้รู้จักคุณค่าของสัตว์โดยไม่ฆ่า ไม่ทารุณ เวลาช่วยงานไม่ได้ก็ให้เลี้ยงดูไปตามเหตุปัจจัย จนกว่าสัตว์เหล่านี้จะตายจากไป เป็นหลักจริยธรรมที่ต้องปฏิบัติเพื่อความ เป็นธรรมแก่สัตว์เหล่านั้น และเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เมตตา คือ ความปรารถนาให้เขาเป็นสุข ตนได้รับความสำราญแล้ว ก็อยากให้คนอื่นได้บ้าง คุณธรรมนี้เป็นเหตุให้สัตว์คิดเกื้อกูลกันและกัน การ

^{๕๘} อภ. สง.อ. (ไทย)๒/ ๔๔๑.

^{๕๙} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ สมถกรรมฐานที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ สัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๑๙๐.

^{๖๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๔/๓๙๒.

^{๖๑} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, **ยาสอนหลาน**, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนานาธรรม, ๒๕๔๕), หน้า๗๙.

แสดงเมตตาเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคนควรทำ เพราะแต่แรกเราต้องอาศัยเมตตาของผู้อื่นมาก่อน จึงมีชีวิตยืนยาวมาได้

จะเห็นว่า หลักเบญจธรรมในข้อ เมตตา- กรุณา เป็นความมีไมตรีจิตคิดปรารถนาให้ผู้อื่นมีสุข บุคคลที่มีน้ำใจเมื่อตนได้รับความสุขแล้วก็มีใจคิดอยากให้ผู้อื่นได้รับความสุขบ้าง คุณธรรมข้อนี้จะเป็นสาเหตุทำให้บุคคลคิดแผ่ความปรารถนาดีคิดเกื้อกูลแก่กัน ทำได้ ๒ แบบคือแบบเจาะจง และแบบไม่เจาะจง ไม่มีประมาณ ไม่เลือกมิตรหรือศัตรู การแผ่เมตตาเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคนที่ควรแสดงออก^{๖๒} ความเอ็นดู คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์^{๖๓} ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ ความห่วงใยเมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ คิดหาทางช่วยเหลือปลดปล่อยให้พ้นทุกข์ หลักเบญจธรรมทั้งสองข้อล้วนเป็นปัจจัยสำคัญในการรักษาเบญจศีลด้วย

๓.๓.๒.๒ หลักสัมมาอาชีวะ

คำว่า “สัมมาอาชีวะ” ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ “สัมมา” และคำว่า “อาชีวะ” คำว่า “สัมมา” หมายถึง โดยชอบ ดี ถูกต้อง ถูกถ้วน สมบูรณ์ จริง แท้ ส่วนคำว่า “อาชีวะ” หมายถึง อาชีพ การเลี้ยงชีพ ความเพียรพยายามในการแสวงหาปัจจัยยังชีพ การทำมาหากิน^{๖๔} หลักการของสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนาสอนให้งดเว้นการเลี้ยงชีพในทางที่ไม่สมควร เรียกว่า มิจฉวนิชชา คือการเลี้ยงชีพในทางที่ผิดเพราะเป็นอาชีพที่ส่งเสริมการเบียดเบียนและการทำลายชีวิต หลักการของสัมมาอาชีวะจะต้องเว้นจากการประกอบอาชีพทั้ง ๕ ประการคือ ๑) สัตถวนิชชา การค้าขายสัตว์หรือสัตว์เป็นเครื่องประหาร เช่น หอก ดาบ ปืน ระเบิด เป็นต้น ๒) มังสวานิชชา การค้าขายสัตว์มีชีวิต ๓) มัชชวานิชชา การขายสิ่งมีเนเมา ๔) วิสวานิชชา การค้าขายยาพิษ^{๖๕} หลักสัมมาอาชีวะในวรรณกรรมเรื่องยาสอนหลานนั้น ได้กล่าวถึงการความเพียรพยายามในการแสวงหาทรัพย์ เก็บรักษาทรัพย์ที่หามาได้ ใช้สอยด้วยความจำเป็น เปรียบเสมือนฝั่งทำรัง ตรงกับหลักทฤษฎีธรรม

^{๖๒} อภิภูวัฒน์ โพธิ์สาน, พุทธศาสตร์แนวปฏิบัติเพื่อชีวิต, (มหาสารคาม : สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๖.

^{๖๓} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ. อังกฤษไทย, มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗.

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๖.

^{๖๕} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๑๘๖.

มีกัตถประโยชน์คือหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบัน^{๖๖} ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานเกี่ยวกับหลักเบญจธรรมเรื่องสัมมาอาชีวะว่า^{๖๗}

คั้นแน่นทุนเฮาน้อย	ให้ทำเพียรหาตี๋ม
มือสีบมือ	เพียรไว้ใส่ถงฯ
ให้เจ้าทำเพียรสร้าง	คือแต่นเผิ่งต่อ
ให้เจ้าเพียรก่อไว้	เสมอเผิ่งต่อดางฯ

ความหมาย : ถึงแม้ว่าจะมีต้นทุนไม่มาก ก็ให้หมั่นหาเพิ่มในทางที่ถูกต้อง ให้ถื่อเผิ่งสร้างรังเป็นตัวอย่าง ถึงแม้จะหาได้ที่ละน้อย ๆ ก็สามารถที่จะเป็นรังใหญ่ได้ เช่นเดียวกันกับคนเรา ขยันสร้างเนื้อสร้างตัวในทางที่ถูกต้อง ประกอบกับความพากเพียรที่สม่ำเสมอ ก็จะสามารถสร้างฐานะให้หมั่งมีได้เหมือนกัน

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานเกี่ยวกับหลักเบญจธรรมเรื่องสัมมาอาชีวะ มุ่งให้ผู้อ่านได้เห็นคุณค่าของการทำงานที่สุจริตและความเพียร ถึงพร้อมด้วยความหมั่น เช่นขยันหมั่นเพียร เลี้ยงชีพด้วยการหมั่นประกอบกิจการงาน เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงานนั้น ประกอบด้วยปัญญาเครื่องสอดส่องอันเป็นอุปายในการงานนั้น ให้สามารถทำได้สำเร็จที่ไม่ลดละรักษาทรัพย์ที่ได้มาด้วยความหมั่นขยันทำการงาน และมีความเป็นอยู่อย่างพอเพียง รู้ทางเจริญทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ แล้วเลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้สุรุ่ยสุร่ายพุ่มพายนัก ไม่ให้ผิดเคื่องนัก ด้วยคิดว่า รายได้ของเราจักต้องเหนื่อรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนื่อรายได้หลักการของสัมมาอาชีวะที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานพราสอนในหลักสัมมาอาชีวะด้วยการเลี้ยงชีพชอบทางกาย ทางวาจา และส่งผลด้านจิตใจตามหลักพุทธศาสนาคือการดำเนินชีวิตด้วยหลักสุจริต ๓ ด้าน คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ

๓.๓.๒.๓ หลักกามสังวร

คำว่า กามสังวร คำว่า “กามสังวร” ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ “กาม” และคำว่า “สังวร” คำว่า “กาม” หมายถึง ความใคร่ , ความอยาก, ความปรารถนา, สิ่งที่น่าปรารถนา, น่าใคร่ กามสังวรว่า หมายถึง ความสำรวมในกาม, การรู้จักยับยั้ง ควบคุมตนในทางกามารมณ์ไม่ให้หลงไหลหมกมุ่นในรูป เสียง กลิ่น รสและสัมผัส^{๖๘} เป็นการสำรวมกามโดยระมัดระวังตนมิให้ประพฤติกัมภมากในกามารมณ์ คุณธรรมข้อนี้เป็นสาเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์ผุดผ่องแห่งชาย

^{๖๖} อ.อ.อุฎฐก.(ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๘๙.

^{๖๗} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ย่อสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่นคลังนานาธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๙๔.

^{๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, หน้า ๓๒.

หญิง ทำให้ล้มลทิน พ้นจากการตำหนินินทา ผู้มักมากในกามย่อมไม่มีสง่าราศี สำหรับชายสทราสันโดษหมายความว่าให้มีความพอใจในภรรยาตน เป็นคุณธรรมอันดีตรงข้ามกับผู้ชอบเจ้าชู้คบหาหญิงอื่นหรือโสเภณี เป็นเหตุให้เสียทรัพย์ ติดโรคร้ายและครอบครัวแตกแยก^{๖๙} ดั่งข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับหลักเบญจธรรมเรื่องกามสังวรว่า^{๗๐}

มีครรภ์บ่มีผิวซ้อน มาณทางเขาชื่อว่า
มีลูกมีย่อนชู้ เขาซีเอ็งใส่ทางฯ

ความหมาย : ตั้งท้องโดยไม่ได้แต่งงาน มีลูกเพราะชู้ ชาวบ้านจะนินทาและไม่เป็นที่เกรงขามชื่อนี้เป็นหลักจริยธรรมที่ส่งเสริมความบริสุทธิ์ผ่องใสของชายหญิงให้กระจำงแจ่มใสชายหญิงเว้นจากกามสุมิฉฉาจารย์แล้ว แต่ยังประพฤติมักมากในกามคุณ ย่อมไม่มีสง่าราศี ตกอยู่ในมลทินไม่พ้นจากการติฉินนินทา

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับหลักเบญจธรรมเรื่องกามสังวรนั้น พยายามจะสอนให้มีการสำรวมระวังควบคุมตนในเรื่องกามารมณ์ ความต้องการทางเพศให้พอเหมาะพอดี ไม่ให้หลงใหลในรูปเสียง กลิ่น รส สัมผัส ตามกระแสแพชั่นนิยม ที่ผิดธรรมชาติทางหรือเกินพอดี จนทำให้ตนเอง ครอบครัว และสังคมต้องเดือดร้อนพอใจยินดีในคู่ครองตัว ไม่มัวเมาเจ้าชู้ ควบคุม และยับยั้งอารมณ์ที่ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพจิตของตนให้ดี ไม่ให้อารมณ์อยู่เหนือเหตุผล เพราะบางครั้งอำนาจของอารมณ์อาจทำให้นาคตพั่งทลายลงได้ในพริบตานำมาซึ่งความน่ารังเกียจต่อผู้พบเห็น ให้อินดีหรือมีความพอใจด้วยภรรยาของตน และมีความจงรักในสามี ความซื่อสัตย์และภักดีต่อสามี

๓.๓.๒.๔ หลักสังจะ

คำว่า สังจะ หมายถึง การยึดถือความสัตย์จริง ซื่อตรง จริ่งใจทั้งในการกระทำและการพูดจาด้วยการพูดจริงทำจริงในเรื่อง ความเที่ยงธรรม ในการทำหน้าที่ไม่ลำเอียง ไม่มีอคติ ความซื่อตรงต่อมิตรสหาย ผู้ร่วมงานโดยแสดงออกในลักษณะคิดเกื้อหนุน ร่วมทุกข์ร่วมสุข คอยตักเตือนให้สติ และมีความรักใคร่ จริ่งใจ^{๗๑} การไม่ยอมที่จะกล่าวคำเท็จ จะกล่าวแต่ความเป็นจริง และการมีอัธยาศัยซื่อตรงสุจริตเสมอ คนกล่าวเท็จเป็นคนขลาด กล่าวคือไม่กล้าเผชิญหน้ากับความ

^{๖๙} อภิญญวัฒน์ โปธิ์सान, *พุทธศาสตร์แนวปฏิบัติเพื่อชีวิต*, (มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๗.

^{๗๐} บุญเกิด พิมพัรเมธากุล และนภาพร พิมพัรเมธากุล, *ยาสอนหลาน*, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาธรรมชาติ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๓.

^{๗๑} อภิญญวัฒน์ โปธิ์सान, *พุทธศาสตร์แนวปฏิบัติเพื่อชีวิต*, หน้า ๒๒๗

จริง คำเท็จทำให้คนไร้เกียรติยศ^{๗๒} หลักสัจจะที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานนั้น สอนให้รู้จักการกล่าวแต่คำสัตย์หรือกล่าวเฉพาะเรื่องที่มีความเป็นจริง มีมูลเหตุของความจริง ตรวจสอบให้แน่ใจแล้วค่อยกล่าว ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลาน เกี่ยวกับหลักเบญจธรรมเรื่องสัจจะว่า^{๗๓}

คันลิปากกล่าวต๋าน	ให้ตามฮีตครองขุน
ให้มันจริงมันจ้ง	จงนำมาเว้า
ให้มันเห็นกกเหง้า	เห็นแกนฮากแก่น
ให้มันแมนจ้งต๋าน	ประมาณแล้วจ้งจา

ความหมาย : จะพูดจากับใครนั้นต้องใคร่ครวญให้รอบคอบ นำเฉพาะคำจริงที่เป็นประโยชน์ มาพูด

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับหลักเบญจธรรมเรื่องสัจจะ มุ่งสอนให้มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความซื่อตรงหรือการตั้งใจทำจริงหรือการมุ่งแสวงหาความจริงโดยการยกเอาความเป็นจริงอยู่อย่างไรขึ้นตั้งอธิษฐานเพื่อสำเร็จผลที่มุ่งหมายเป็นสัจจะ สอนให้มีความเที่ยงธรรม ความซื่อตรง ความยุติธรรมเป็นใหญ่ สอนให้เข้าใจตามความเป็นจริง เพราะการเข้าใจสภาพแท้จริงของมนุษย์และธรรมชาติที่มีอยู่ปรากฏอยู่จริงแล้วดำเนินชีวิตไปตามสภาพนั้น ความเข้าใจธรรมชาติผิดไปจากความจริง จะทำให้หลงติดวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ทำให้เห็นผิดเป็นถูก ทำให้เกิดความขัดแย้งกันในเรื่องความคิดและนำไปสู่การวิวาทต่อสู้กัน แ่งแย่งทะเลาะวิวาทกันทั้งในเรื่อง วัตถุฐานะ เกียรติยศ ชื่อเสียง ถ้าคนเราเข้าใจในหลักความจริง โดยเฉพาะการเข้าใจตามความเป็นจริง แล้วพูดจา ตลอดจนมีคุณธรรม จริยธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต ความเป็นผู้ตรง เพราะหากขาดหลักอันนี้เสีย หลักการอื่น ๆ ก็ไม่สามารถดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและมีความสุขได้ทุกระบบของสังคมจะพบว่า ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นสิ่งจำเป็นต่อสังคมมาก^{๗๔}

๓.๓.๒.๕ หลักสติสัมปชัญญะ

คำว่า สติ แปลว่า ความระลึกได้ ก่อนที่จะทำ จะพูดจะคิด ความยังคิด รอบคอบในกิจการ ความจำการทำและคำที่พูดแล้วแม่นยำได้ไม่หลงลืม ชื่อว่าความไม่ประมาท บุคคลผู้ขาดสติมักทำผิด พูดผิด คิดผิด มักผลุนผลัน ไม่รอบคอบและอาจหลงลืมไม่อาจเชื่อมโยง

^{๗๒} วคิน อินทสระ, **หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๘-๑๓๙.

^{๗๓} บุญเกิด พิมพ์วรรเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรเมธากุล, **ยาสอนหลาน**, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาธรรมชาติ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๖.

^{๗๔} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, **ปรัชญา ๒๐๑ พุทธศาสน์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔.

เหตุผลข้างหน้ากับข้างหลังให้เนื่องถึงกัน^{๗๕} การรู้จักกำหนดจดจำ ระลึกถึงการที่ทำ คำที่พูด กิจที่ทำ แล้ว และที่จะต้องทำต่อไป ทำอะไรก็รอบคอบ รู้จักยับยั้งชั่งใจ ไม่ผลิผลาม ไม่เลินเล่อ ไม่เลื่อนลอย ไม่ประมาท ไม่ยอมถลาลงในทางผิด ไม่ปล่อยปละละเลยทิ้งโอกาสสำหรับสร้างความสำเร็จ^{๗๖} ส่วนคำว่า สัมปชัญญะ แปลว่า ความรู้ตัวทั่วพร้อม ความรู้ตระหนัก^{๗๗} สติสัมปชัญญะคือหลักธรรมที่จะควบคุมตนเองได้ เมื่อเผชิญสิ่งที่เลวร้ายยั่วยุท้งปวง ระลึกถึงสิ่งที่ถูกที่ควรเสมอ มีความพร้อมและตื่นตัวในการรับรู้และตัดสินใจที่ดีงามเสมอ^{๗๘} หลักสติสัมปชัญญะที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง ยาสอนหลานนั้นสอนให้รู้จักการมีสติอยู่เสมอ แม้แต่เรื่องการบริโภค การใช้สอยปัจจัย ๔ ให้มีสติในการบริโภค ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง ยาสอนหลานเกี่ยวกับหลักเบญจธรรมเรื่อง สติสัมปชัญญะในการบริโภคว่า^{๗๙}

กินแกงให้เจ้าชอมดูกำง	คาคอกซิจิมยาก
ห่ามันคาหว่างแช่ว	ไฟซิจิมช่อยอวนฯ
ของบ่เป็นตาจิม	อย่าชะจุมลงตัก
ของบ่เป็นตาคัด	อย่ากินซิพวนห้อง
ของบ่เป็นตาส้ม	ยามมกินซิเบรียวปาก
มันซียากคอบห้อง	เทียวซึ้งคินฯ

ความหมาย : ไม่ว่าจะกินและดื่มอะไรก็ระมัดระวังให้มาก อะไรที่เป็นโทษต่อร่างกายแล้วก็ให้เว้น เพราะมันจะเกิดโทษต่อร่างกายตนเอง

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง ยาสอนหลานเกี่ยวกับหลักเบญจธรรมเรื่อง สติสัมปชัญญะเกี่ยวกับการบริโภคนั้น มุ่งสอนให้รู้จักการบริโภคด้วยความพอประมาณ บริโภคหรือใช้สอยด้วยความมีสติสัมปชัญญะรอบคอบ ตรวจตราไม่เลินเล่อมีอาการที่แยกเป็น ๔^{๘๐} สถานคือ

^{๗๕} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, มงคลในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาดไทย, ๒๕๐๑), หน้า ๑๙๓ - ๑๙๔.

^{๗๖} กรมการศาสนา, ธรรมวิภาคบรรยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๒), หน้า ๓.

^{๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๕.

^{๗๘} สงบ ลักษณะ, “การศึกษาและพัฒนาจริยธรรมไทย”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๓๖.

^{๗๙} บุญเกิด พิมพ์วรรเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรเมธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๙๖.

^{๘๐} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ธรรมศึกษาขั้นตรี, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙๕.

๑. ความรู้จักประมาณอาหารที่พึงบริโภค

๒. ความไม่เลินเล่อในการทำงาน

๓. ความมีสติสัมปชัญญะในการประพฤติตัว

๔. ความไม่ประมาทธรรม

จะเห็นว่า หลักเบญจธรรมปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานที่กล่าวมาแล้วข้างนั้นเป็นหลักจริยธรรมสำหรับหลักการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวอีสานโดยมีเนื้อหาว่าด้วยการเว้นจากการฆ่า การเบียดเบียน เว้นจากการลักขโมย เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ และ เว้นจากการดื่มน้ำเมาหรือเสพสิ่งเสพติดเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะในการประกอบกิจการ เป็นผู้ไม่ประมาทในชีวิต ทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติเป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักพุทธศาสนาและทำให้มีความสุขอยู่ร่วมกันด้วยดี ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างถูกต้องในระหว่างมนุษย์และสรรพสัตว์โดยมีเป้าหมายสำคัญคือความสุขร่วมกัน

๓.๓.๓ หลักกุศลกรรมบถ ๑๐

คำว่า กุศลกรรมบถ ๑๐ หมายถึง ทางแห่งกุศลกรรม ทางทาความดี กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ^{๘๑} ซึ่งเป็นจริยธรรมระดับกลางตามหลักพุทธศาสนา ที่เป็นทางแห่งความดี ที่จะนำผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่ความสุข ความเจริญ จำแนกเป็น ๓ อย่าง คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ที่ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลาน โดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้

๓.๓.๓.๑ กายกรรม ๓ คือ การกระทำทางกายประกอบด้วย การเว้นจากปลงชีวิต งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตให้ตาย และไม่ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า การเว้นจากถือเอาของที่เขามิได้ให้โดยอาการขโมย งดเว้นจากการลักขโมยสิ่งของ ฤคนและสัตว์ และไม่ใช้ให้ผู้อื่นนั้นทำการลักขโมยและการไม่ทำการหลอกลวงให้ผู้อื่นต้องเสียหายและชื่อเสียงทำให้อับอาย และการเว้นจากประพฤติผิดในกาม งดเว้นจากการประพฤติผิดในกามทั้งหลาย คือ ไม่ข่มขืน ทาลามกอนาจาร ทาการล่วงละเมิดสิทธิสตรีและบุรุษอื่น เรียกว่าไม่ทำชู้ในสามีและภรรยาของผู้อื่น พยายามถือสันโดษ ยินดีเฉพาะในภรรยาหรือสามีของตนเท่านั้น หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานนั้นว่าด้วยเรื่องกายกรรมนั้น เป็นการสอนให้เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้ โดยอาการขโมย ดังข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานว่า^{๘๒}

อย่าซิเห็นแก่ได้	ของเพื่อนมามี
มันซิเสียของโต	เมื่อลุนดูฮ้าย
เจ้าอย่าพากันดื้อ	มือไวลักลอบ

^{๘๑} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๓.

^{๘๒} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ย่อสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนันทธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๗๕.

อย่าซีเหินแก่ได้	มันซีใหม่เมื่อลุนฯ
ไฟผู้ทำการฮ้าย	ปาปังทางโทษ
มีแต่สาโหดฮ้าย	ซีมาใหม่เมื่อลุนฯ
ซีได้ทุกช่ยกเยื่อน	ขอขอดกรรมเวร
มีแต่เซ็ญขัดขวาง	เคราะห์คอยดำต้อง
ขอให้ปองใจเว้น	ปาปังหนีบาป
อย่าได้ชนเคราะห์ฮ้าย	มาเข้าใส่โตฯ

ความหมาย : อย่าเหินแก่ได้ของคนอื่นมาเป็นของตนเองโดยทางที่ไม่ถูกต้อง เพราะมันจะเสียสิ่งของของตนเองเมื่อภายหลัง อย่าเป็นคนมือไวใจกล้าขโมยของคนอื่นมาเป็นของตนเอง เพราะมันจะเดือดร้อนภายหลัง ใครก็ตามที่ทำกรรมชั่วไว้ ผลของกรรมชื่อนั้นจะตามใหม่เหมือนไฟในภายหลัง ฉะนั้นขอให้สลัดหนี้ให้ไกลความชั่วเหล่านั้น อย่าพยายามขนสิ่งชั่วร้ายเหล่านั้นมาใส่ตนเอง

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องกุศลกรรมบถ ๑๐ ในส่วนของหลักกายกรรมนั้น หลักจริยธรรมข้อนี้มุ่งสอนให้งดเว้นกรรมทางกาย ๓ อย่าง คือ ๑. งดเว้นจากการฆ่า การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน แต่ให้มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน ๒. งดเว้นการแย่งชิงลักขโมยกายกรรม และการเอารัดเอาเปรียบ แต่ให้เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน และ ๓. งดเว้นจากการประพฤติดีดลวงละเมียดในของรักของหวงแห่งของผู้อื่น ไม่ข่มเหงจิตใจ หรือทำลายลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกันและกัน

๓.๓.๓.๒ วจีกรรม ๔ หมายถึง การกระทำทางวาจา มี ๔ อย่าง คือ การเว้นจากพูดเท็จ ด้วยการไม่พูดโกหกหลอกลวงให้ผู้อื่นเข้าใจผิดตามที่ตนพูด การเว้นจากพูดส่อเสียด ได้แก่การฟังข้างนี้ แล้วเอาไปบอกข้างโน้น เพื่อจะทาลายข้างนี้ หรือได้ฟังข้างโน้นแล้วเอามาบอกข้างนี้ เพื่อจะทำลายข้างโน้น เว้นจากพูดคหาหยาบ การงดเว้นจากการพูดวาจาหยาบคายที่แผ่ดร้อน ที่เป็นปม เป็นที่ขัดข้องของผู้อื่น เป็นที่ระคายหูของผู้ที่ได้ยินได้ฟัง และการเว้นจากพูดเพ้อเจ้อ งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ได้แก่ งดการพูดในเวลาที่ไม่ควรพูด ในสถานที่ที่เขาไม่ต้องการให้เราพูด การพูดมากไปกว่าความจริง พูดไม่มีเหตุผล พูดวาจาไม่มีหลักฐาน ไม่พูดตามธรรมวินัย ดังข้อความเกี่ยวกับการพูดที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานนั้นว่า^{๔๓}

อย่าได้มัวเมาต้อน	เตียนขวัญคนอื่น
โทษเขามีท้อก้อย	อย่าเติมเว้าท้อโป้มี้อฯ
อย่าได้ถ้อเขาพุน	เป็นใจมันบ่แม่่น

^{๔๓} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนานาธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๘๔.

โทษเขามือท้อฟ้า

อย่าจาเว้าให้ป่วยการฯ

ความหมาย : อย่าเพเลิดเพลินกับการเพ็งโทษของคนอื่น โทษเขามือไม่มากแต่ก็เพิ่มให้จนกลายเป็นเรื่องใหญ่ อย่าได้ใส่ใจกับเรื่องของคนอื่นโทษของเขาจะมากจะน้อยก็อย่าไปพูดให้เสียเวลาเราเอง จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องวชิกรรมนั้น เป็นหลักการที่มุ่งให้ผู้รับคำสั่งสอนปฏิบัติตั้งแต่วันจากการทำชั่วทางวาจา ๔ อย่าง คือ ๑. ละเว้นการพูดเท็จ โทษหกหลอกลวง แต่ให้ฝึกปฏิบัติด้วยการกล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจพูดให้ผิดจากความจริงเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใด ๆ ๒. ละเว้นจากการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก แต่ให้พูดคำที่สมานและส่งเสริมความสามัคคี ประองตองในหมู่คณะ ๓. ละเว้นจากการพูดคำหยาบ สกปรกเสียหาย ให้พูดแต่คำสุภาพนุ่มนวลควรฟังและเกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่าย และ ๔. ละเว้นจากการพูดเหลวไหล เพื่อจ้อ ให้พูดแต่คำจริง มีเหตุมีผล มีสารประโยชน์และถูกกาลเทศะ

๓.๓.๓ มโนกรรม ๓ หมายถึง การกระทำทางใจ ความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขา ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน ความไม่คิดร้ายผู้อื่น และ ความเห็นชอบ ถูกต้องตามคลองธรรม เห็นชอบตามทานองคลองธรรม ดังข้อความเกี่ยวกับมโนกรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานนั้นว่า^{๘๔}

อย่าได้คิดกอบเกื้อ	กรรมบาปหนาหนัก
ให้เอาบุญเป็นสหาย	ฮ่วมเฮือนเฮียงซ้อน
ขอให้ทำตามข้อ	คลองขุนผู้ฉลาด
นักปราชญ์สอนสั่งไว้	ใจเจ้าฮ้าคิง หั้นถ้อนฯ

ความหมาย : อย่าได้คิดกอบโกยด้วยการทำบาปใส่ตัวเอง ขอให้เอาบุญเป็นสหาย ขอให้ทำตามข้อปฏิบัติที่นักปราชญ์สั่งสอน

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องมโนกรรมนั้น หลักปฏิบัติตรงนี้เน้นไปที่ความคิดซึ่งเป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมด้านกายและวาจาต่อไป ตามหลักพุทธศาสนา มโนกรรมซึ่งเป็นการกระทำภายในนั้นมี ๓ อย่าง คือ ๑. ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้อะไร แต่ให้คิดที่จะให้ คิดเสียสละ ทำใจให้เผื่อแผ่กว้างขวาง ๒. ไม่คิดร้ายมุ่งเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย แต่ให้ตั้งความปรารถนาดี แผ่เมตริ มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน และ ๓. มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว คือ ให้อภัยทาน ความจริงที่เป็นธรรมดาของโลกและชีวิต มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

๓.๓.๔ หลักอริยมรรค

^{๘๔} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนานาธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๔.

คำว่า อริยมรรค มาจากคำว่า อริย กับคำว่า มรรค สำเร็จรูปเป็น อริยมรรค คำว่า อริย มาจาก หน ธาตุในความหมายว่า พระอริยะ (หีสาย) ลง อ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า “กิเลสสารทโย หนตีติ อรโห, โส เอว อริโย” แปลว่า ผู้เบียดเบียนกิเลสเป็นต้น ชื่อว่า อริยะ แลวิเคราะห์ว่า “อรติ อธิคจฉติ มคคผลธมเมติ อริโย” แปลว่า หรือผู้บรรลุมรรคธรรมและผลธรรมชื่อว่า อริยะ คือ อร ธาตุในความหมายของคมนะ ลง ฌย ปัจจัยแล้วลง อิ อาคม มีตัวอย่างว่า “อริโย น รมติ ปาเป”^{๘๕} พระอริยะย่อมไม่ยินดีในบาป “อริยะ” แล้วยังมีอีกศัพท์ที่แปลว่าพระอริยะเหมือนกันคือศัพท์ว่า “อธิต” ซึ่งมาจาก อธิ อุปสัคที่แปลว่า ยิ่ง ใหญ่ ทับ กับ คมฺ ธาตุ ในความหมายว่า พระอริยะ (คติมติ) ลง ต ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า “อธิตจฉิตถาติ อธิตโต” แปลว่า ผู้บรรลุลแล้ว ชื่อว่า อธิตตะ คือลบ ม ที่สุดธาตุเสีย ท่านหมายถึงพระอริยะบุคคลทั่วไปที่ไม่ได้รับยกย่องให้เป็นเอตทัคคด้านใดด้านหนึ่ง มี ๘ จาพวก คือ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามีมรรค พระสกทาคามีผล พระอนาคามีมรรค พระอนาคามีผล พระอรหัตตมรรค พระอรหัตตผล^{๘๖} ในคัมภีร์สารัตถสมุจจัยอรรถกถา ภาณวารอธิบายว่า มรรคอริยสังค มีความหมาย ๔ ประการ^{๘๗} คือ ๑) นิยยานตโถ มีอรรถว่า เป็นเครื่องนากออกจากทุกข์ ๒) เหตุวตโถ มีอรรถว่า เป็นเหตุดับเสียซึ่งกองทุกข์ ๓) ทสสนตโถ มีอรรถว่า เป็นเครื่องให้เห็นพระนิพพาน ๔) อธิปตยตโถ มีอรรถว่า เป็นใหญ่ในการให้สำเร็จกิจในอันที่จะดับทุกข์ทั้งปวง จะเห็นว่า อริยมรรค อริยอัฐสังคิกมรรค หมายถึง ทางดำเนินชีวิตให้พอเหมาะพอดีที่ทำให้ผู้ปฏิบัติตามเป็นอารยชน มีองค์ประกอบ ๘ ประการ^{๘๘} โดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้

๓.๓.๔.๑ สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นชอบในเรื่องของอริยสังค ๔ หรือการเห็นสรรพสิ่งที่เป็นไปตามอำนาจของไตรลักษณ์ การรู้ถึงอกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปัจจุสมุปบาท หลักสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานว่าด้วยการให้รู้จักสอบถาม แสวงหาความรู้จากครู อาจารย์ ผู้เป็นปราชญ์ที่มีความรู้และมีคุณธรรม ที่จะปึงจัยทำให้เกิดความเห็นถูกต้อง ดังข้อความเกี่ยวกับสัมมาทิฏฐิที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานนั้นว่า^{๘๙}

^{๘๕} วิมหา. (บาลี) ๕/๒๑/๓๔.

^{๘๖} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อริยานววรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๕๔๒.

^{๘๗} ุรยละเอียดใน สารัตถสมุจจัย อรรถกถาภาณวาร เล่ม ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท โรงพิมพ์กรุงเทพ จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๕๓ - ๖๑.

^{๘๘} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๗๐-๕๗๑.

^{๘๙} บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาราธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๗๖.

ค้นหาเจ้าบู้	ให้ถามผู้มีบุญ หลานเอย
ให้เจ้าปรึกษาขุน	ผู้มีความรู้
ให้ปรึกษาคณเฒ่า	อาจารย์จอมปราษฎ์
จักได้ฉลาดฮู้	วิชาแก้วแก่นธรรมฯ
จักได้หนหนีก้า	ความจนยากโง่หลานเอย
เทียมดั่งโตเชียดไม้	หนีมัมปากงูฯ

ความหมาย : ถ้าหากเราไม่รู้ให้ถามท่านผู้ที่มีบุญเป็นนักปราษฎ์ ฉลาดรู้แก่นธรรม เราจักได้หนีพ้นความโง่ ความจน เหมือนกับกบเขียด หนีพ้นปากงู

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องสัมมาทิฏฐินั้น ล้วนแสดงให้เห็นว่าที่มาของสัมมาทิฏฐิเป็นสิ่งสำคัญ โดยชี้ให้เห็นว่า การแสวงหาความรู้ด้วยการสอบถามความรู้กับครู อาจารย์หรือปราชญ์ผู้ทรงความรู้และมีคุณธรรม ตามหลักพุทธศาสนาที่มาของสัมมาทิฏฐินั้นมี ๒ อย่าง คือ

๑. โปรโตโฆสะ คือ เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เลาเรียนความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร

๒. โยนิโสมนสิการ คือ การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ กระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

๓.๓.๔.๒ สัมมาสังกัปปะ คือ การคิดชอบ การคิดถูกต้อง โดยมีการคิดที่จะออกจากอำนาจของกาม การคิดไม่พยาบาทปองร้ายผู้อื่น และการคิดไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นความนึกคิดที่ปลอดโปร่งเป็นอิสระแก่ตัวเองไม่แอบแฝงไปด้วยความชอบใจหรือไม่ชอบใจไม่มีความคิดยึดติดถือมั่น ซึ่งความดำริชอบนี้ เป็นผลมาจากสัมมาทิฏฐิ เมื่อบุคคลมีความนึกคิดที่ถูกต้องคิดว่าชีวิตนี้ไม่ถาวร มันคงมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาหาความสุขที่แท้จริงได้ยากจะเกิดความเบื่อหน่ายและคิดจะออกจากความสุขแบบทางโลกเห็นโทษของการตกอยู่ในสังสารวัฏอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังข้อความเกี่ยวกับสัมมาสังกัปปะที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องของความโลภ ความโกรธ และความหลง ที่เป็นเหตุปัจจัยทำให้มนุษย์กระทำความชั่วส่งผลทำให้มนุษย์นั้นตกอยู่สังสารวัฏมีการเกิด แก่ เจ็บและตายอย่างเรื่อยไปที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานนั้นว่า^{๙๐}

ปมไผ่หนึ่พัน	เกิดแก่เจ็บตาย
มีแต่วนเวียนติด	ต่อกันมีแล้ว
ไผ่ผู้ไม่โห้อ้าย	โลภพยาบาท

^{๙๐} อุดม บัวศรี. วัฒนธรรมอีสาน. (ขอนแก่น : บริษัทขอนแก่นคลังนานาธรรม, ๒๕๔๖). หน้า ๕๓.

มีแต่อาฆาตซ้ำ

หงำไว้จงเวรฯ

ความหมาย : ไม่มีใครหนีพ้นความเกิด ความแก่ ความเจ็บและความตาย มีแต่จะวนเวียนต่อไปไม่มีหยุด ใครมักลุ่มหลง มักมาก และพยาบาทเป็นปกติ ก็มีแต่จะก่อกรรมและจองเวรต่อไปไม่มีสิ้นสุด

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องสัมมาทิฐินั้นข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องสัมมาสังกัปปะนั้น หลักจริยธรรมข้อนี้นักปราชญ์ผู้แต่งวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเน้นให้เห็นโทษภัยของสังสารวัฏ

๓.๓.๔.๓ สัมมาวาจา หมายถึง วาจาชอบ ด้วยการไม่กล่าววาจาประกอบด้วยคำเท็จ ไม่กล่าววาจาประกอบด้วยคำส่อเสียด ทำให้แตกความสามัคคี ไม่กล่าววาจามุ่งการชนะอันทำให้เกิดการแข่งดี แต่กล่าววาจาที่ประกอบด้วยปัญญาเหมาะสมตามกาลสมัยให้พูดคำที่อ่อนหวานประสานสามัคคีเกิดผลดีมีประโยชน์ต่อผู้อื่นพูดด้วยเมตตาจิต ดังข้อความเกี่ยวกับสัมมาวาจาด้วยการไม่กล่าวคำเท็จ โทก ซึ่งการโทกคนอื่นนั้นท่านเปรียบเทียบเป็นการจุดไฟเผาตนเองนั้นคือการถูกประณามว่าเป็นคนไม่ดีที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานนั้นว่า^{๙๑}

อย่าได้เข้าหลอกล้อ

ปากหอมตัวเป็น

เขาวาคนโลเล

ปากบอนกินมือน

เขาซิแถมพรให้

เอาไฟเผาจุด

มันซิกิดซิกัน

กินค้อนก่อนนายฯ

ความหมาย : อย่าพูด บด หลอกหลวง คนจะกล่าวหาว่าเราเป็นคนโลเล เชื่อไม่ได้ สุดท้ายเราก็จะถูกประณามเป็นคนไม่ดีเพราะคำพูด

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องสัมมาวาจานั้นเป็นหลักที่จะต้องปฏิบัติทางด้านวาจาที่ถูกต้องดังมี ๔ อย่าง คือ ๑. ละเว้นการพูดเท็จ โทก หลอกหลวง ๒. ละเว้นการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก ๓. ละเว้นการพูดคำหยาบคาย สกปรกเสียหาย ๔. ละเว้นการพูดเหลวไหลเพ้อเจ้อ

๓.๓.๔.๔ สัมมากรรมันตะ หมายถึง การงานชอบ โดยมีการละเว้นจากปาณาติบาต การละเว้นจากอกินนาทาน การละเว้นจากกาเมสุมิฉณาจาร การกระทำที่เว้นจากความประพฤติชั่วทางกายสามอย่าง^{๙๒} ทำการงานถูกต้องตามทำนองคลองธรรม คือ การงานที่ทำทางกาย วาจา ใจ

^{๙๑} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖๗.

^{๙๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๕.

ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา^{๙๓} ดังข้อความเกี่ยวกับสัมมากัมมันตะที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องของการอยากได้สิ่งของของคนอื่นมาเป็นของตนเองในทางที่ผิดว่า

เจ้าอย่าได้โลบเลี้ยว	เป็นเกี่ยวหลายคม
ให้เจ้ามีคมเดียว	แต่สั้นกับด้าม
อย่าซิเห็นแก่ได้	ของเพิ่นมามือ
มันซิเสียของโต	เมื่อลุนคูฮ้าย
เจ้าอย่าพากันตื้อ	มือไวลักลอบ
อย่าซิเห็นแก่ได้	มันซิใหม่เมื่อลุนฯ

ความหมาย : อย่าได้คิดเอาสิ่งของของคนอื่นมาเป็นของตนเองในทางที่ผิด สุดท้ายแล้วจะเสียสิ่งของตนเองจะดูไม่ดี อย่าดูมือไวหยิบฉวยของคนอื่นเพราะเห็นแก่ได้ เดี่ยวผลกรรมชั่วจะตามใหม่เราในภายหลัง

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องสัมมากัมมันตะนั้น เนื้อหาคำสอนตรงนี้เชื่อมโยงไปถึงหลักจริยธรรมทางกายสุจริต ๓ อย่าง คือ ๑. ละเว้นการฆ่า การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน ๒. ละเว้นการแย่งชิงลักขโมย และการเอารััดเอาเปรียบ ๓. ละเว้นการประพฤติผิดล่วงละเมิดในของรักของหวงแหนของผู้อื่นด้วย

๓.๓.๔.๕ สัมมาอาชีพะ หมายถึง การเลี้ยงชีพชอบ การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามหลักของสัมมาชีพคืออาชีพที่ถูกต้องและตามหลักของศาสนา ศีลธรรมและกฎหมายอันมาตรฐานกลางของสังคมซึ่งพุทธศาสนาได้เน้นว่าการจะได้อะไรมานั้นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความถูกต้อง ด้วยความเพียรพยายาม ซึ่งพระพุทธเจ้าให้ความสำคัญกับการงานที่ชอบ ดังข้อความเกี่ยวกับสัมมาอาชีพะที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องความขยันหมั่นเพียรว่า^{๙๔}

อย่าได้คละคลาดฮ้าง	วางเวียงการงาน
อันว่าสมภารเฮา	ให้พร้าเพียรเอาไว
ให้เจ้าทำเพียรสร้าง	สมภารเข้าค้ำ
ให้เจ้าทำใจไว้	ทำไวอย่าเซาฯ

ความหมาย : อย่าได้เกียจคร้านในการทำงานที่สุจริต ให้มีความขยันหมั่นเพียรทุกค้ำเข้าจนกว่าจะประสบความสำเร็จ

^{๙๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก) ,คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗ - ๘ - ๙, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด , ๒๕๓๘), หน้า ๔๕๖.

^{๙๔} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล,ย่อสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาธรรมชาติ,๒๕๔๕), หน้า ๑๒๖.

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องสัมมาอาชีวะนั้น มีสาระสำคัญนี้เน้นไปที่การกระทำหรือการประกอบอาชีพหรืองานที่ไม่มีโทษ เป็นอาชีพที่คนทุกคนจะพึงทำการทำงานบางอย่างก็จะเป็นไปเพื่อเบียดเบียนชีวิตและร่างกาย เบียดเบียนความสุขของผู้อื่น การงานบางอย่างก็จะเป็นไปเพื่อบำบัดทุกข์ น้อมนำความสุขกายสบายใจมาให้แก่ตนเองและผู้อื่น อาชีพที่ถูกต้องและอาชีพไม่ถูกต้องมี ๒ ประเภท คือ

๑. การงานที่มีโทษที่ชาวพุทธที่ต้องละเว้น อาชีพ ๕ อย่าง

๑. ห้าม ค้าขายสัตว์มีชีวิต รวมถึงมนุษย์
๒. ห้ามค้าขายสัตว์ตาย รวมถึงเนื้อสัตว์
๓. ห้ามค้าขายอาวุธ
๔. ห้ามค้าขายยาพิษ
๕. ห้ามค้าขายเครื่องทองของเมาทุกชนิด

ผู้ทำการงานที่มีโทษ ย่อมได้รับโทษ ๕ ประการ คือ

- ประการที่ ๑ แม้ตนเอง ย่อมติเตียนตนเองได้
- ประการที่ ๒ ผู้รู้พิจารณาใคร่ครวญแล้ว ย่อมติเตียน
- ประการที่ ๓ ชื่อเสียงที่ไม่ดี ย่อมกระฉ่อนไป
- ประการที่ ๔ ในเวลาใกล้ตาย ย่อมเป็นผู้ขาดสติ
- ประการที่ ๕ เมื่อตายแล้ว ย่อมเข้าถึงนรก อันเป็นสถานที่หาความเจริญไม่ได้

๒. การงานที่ไม่มีโทษ เช่น การงานที่เกี่ยวเนื่องด้วยความเมตตากรุณา ให้การอนุเคราะห์สงเคราะห์ซึ่งกันและกัน อำนวยประโยชน์ให้แก่ตนเองและผู้อื่น การทำความดี เป็นการทำงานที่คนทุกคนควรทำ ควรประพฤติปฏิบัติ ส่วนการทำความชั่ว เป็นการทำงานที่ไม่ควรทำ ไม่ควรประพฤติปฏิบัติ

ส่วนผู้ทำการงานที่ไม่มีโทษ ย่อมได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ คือ

- ประการที่ ๑ แม้ตนเอง ย่อมติเตียนตนเองไม่ได้
- ประการที่ ๒ ผู้รู้พิจารณาใคร่ครวญแล้ว ย่อมสรรเสริญ
- ประการที่ ๓ ชื่อเสียงอันดี ย่อมขจรขยายไป
- ประการที่ ๔ ในเวลาใกล้ตาย ย่อมเป็นผู้มีสติ ความรู้ตัว
- ประการที่ ๕ เมื่อตายแล้ว ย่อมเข้าถึงสวรรค์ อันเป็นที่ที่มีแต่ความเจริญ

หากจะทำการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ควรใคร่ครวญ พิจารณาการงานเช่นนั้นเสียก่อนแล้วจึงกระทำในภายหลัง เมื่อได้ทราบถึงการงานที่มีโทษอันเป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ และการงานที่ไม่มีโทษอันเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์แล้ว ควรหลีกเลี่ยง การงานอันเป็นโทษทุจริต ประกอบแต่การงานที่ปราศจากโทษ อันสุจริต ย่อมจะอำนวยประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเองและผู้อื่นตามความเหมาะสมแก่กาละ เทศะ และความสามารถของตนเอง นับว่าได้ดำเนินชีวิตโดยถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา

๓.๓.๔.๖ สัมมาวายามะ คือ พยายามชอบ ได้แก่ สัมมัปปธาน เป็นความเพียรระวัง ไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น ความเพียรการละความชั่วที่ทำแล้ว ความเพียรในการทำความดีให้เจริญยิ่งขึ้น และความเพียรในการรักษาความดีที่ทำไว้แล้ว เป็นการปรารถนาความเพียรทางใจ ด้วยความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ทอดย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยผละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้ เรียกว่า สัมมาวายามะ^{๙๕} ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานพบว่ามีหลักคำสอนเรื่องความเพียร พยายามด้วยการสอนให้มีความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ทอดยในงานทำงาน ดังข้อความเกี่ยวกับสัมมาวายามะที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องความ พยายามที่ถูกต้องดีงามและหากมีความขยันหมั่นเพียรแล้วเป็นที่มาของทรัพย์สมบัติให้ลูกหลานมอง ให้เห็นคุณค่าของความเพียรว่า^{๙๖}

อันว่าเงินค่าแก้ว	มันบ่แม่นของไฟ
ไฟผู้มีเพียรทำ	หากซิหวนเห็นพ้อ
ไฟผู้มีวเมคร้าน	กิจการบ่ต้องต่อ
บ่ห่อนได้จวบพ้อ	เงินล้านค่าแพงๆ
อันหนึ่งสินทรัพย์เชื้อ	แก้วแก่นภายใน
ศีลทานธรรม	แห่งองค์พุทธเจ้าฯ
คันไฟเมามัวคร้าน	วันคืนปะปล่อย
บ่ได้คอยอ่าวไอ้	พระธรรมไว้แวนแยงฯ

ความหมาย : ทรัพย์สินเงินทองมันไม่ใช่ของใคร ถ้าผู้ใดขยันหากก็จะพบเจอได้ ถ้าผู้ใดเกียจคร้านไม่ทำงานก็ไม่มีสิทธิ์เป็นเจ้าของ อีกอย่างหนึ่งคือทรัพย์ภายในอันได้แก่ศีลทานธรรมในพระพุทธศาสนา ถ้าผู้ใดปล่อยวันคืนให้ผ่านไปโดยไม่เรียนรู้และปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ก็เสียชาติเกิด

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่อง สัมมาวายามะนั้น มีหลักปฏิบัติโดยเน้นความเพียร ๒ ด้าน คือ ๑.ความเพียรภายนอก และ ๒. ความเพียรภายในตามลำดับดังนี้

^{๙๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๙๒/๓๗๕. , อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๐๒/๙๔.

^{๙๖} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาราธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๑.

๑. ความเพียรภายนอก หมายถึง หลักทิวฐธัมมิกัตถสังสัดตนิกรธรรม เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง^{๙๗} หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทิวฐธัมมิกัตถะ เนื่องจากอรรถะ แปลว่า ประโยชน์ จึงไม่จำเป็นต้องมีประโยชน์ เรียกเต็มๆว่า ทิวฐธัมมิกัตถสังสัดตนิกรธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น เพื่อประโยชน์สุขสามัญที่มองเห็นกันในชาตินี้ ที่คนทั่วไปปรารถนา มี ทรัพย์ ยศ เกียรติ ไฉตริ เป็นต้น มี ๔ ประการโดยมีเนื้อหาสำคัญดังนี้^{๙๘}

๑. อุฏฐานสัมปทา หมายถึง ถึงพร้อมด้วยความหมั่น มีความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน และการประกอบอาชีพที่สุจริต ผักฝนให้มีความชำนาญและรู้จริง รู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจตรา หาวิธีการที่เหมาะสมที่จัดการและดำเนินการให้ได้ผลดี

๒. อารักขสัมปทา คือ ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครอง เก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. กัลยาณมิตตตา ได้แก่ คบหาคนดีเป็นมิตร การรู้จักเสวนาคบหาคน ไม่คบไม่เอาอย่างผู้ที่ซุกงูไปในทางเสื่อมเสีย เลือเสวนาศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้นำเคารพนับถือ และมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพการงาน

๔. สมชีวิตา คือ เลี้ยงชีวิตแต่พอดี การรู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เป็นอยู่พอดี สมรายได้ มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้

๒. ความเพียรภายใน ได้แก่ สัมมัปปธาน หรือ สัมมัปปธาน ๔^{๙๙} คือ การมุ่งมั่นทำความเพียรชอบ มี ๔ ประการ คือ

๑. สังวรปธาน คือ เพียรระงับการกระทำอกุศล ไม่ให้เกิดขึ้น

๒. ปหานปธาน คือ เพียรละเลิกอกุศลที่กำลังกระทำอยู่

๓. อนุรักษปธาน คือ เพียรรักษา กุศลธรรม ที่เกิดขึ้นแล้ว

๔. ภavanaปธาน คือ เพียรฝึกฝนบำรุงกุศลธรรม ให้เจริญยิ่งขึ้น

จะเห็นว่า หลักความเพียรปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนเหล่านั้นล้วนเป็นหลักธรรมส่งเสริมการดำรงชีวิตที่ตรงกับหลักทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์ในพระพุทธศาสนา คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบัน หมายถึง ประโยชน์อันพึงได้รับจากการประกอบกิจการ

^{๙๗} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘, หน้า ๑๓๘.

^{๙๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมนุญชีวิต, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๘.

^{๙๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐)

หรืออาชีพที่สุจริต ถูกต้องทั้งทางกฎหมายและศีลธรรม ผลประโยชน์ที่ได้จากการประกอบกิจการนั้น เป็นผลที่ได้ทันตาเห็นไม่ต้องรอถึงภายภาคหน้า การปฏิบัติตามหลักธรรม “ทิวฐธัมมิกตถะ” เป็นเรื่องเกี่ยวกับปากท้อง การกิน การอยู่ ปัจจัยการดำรงของคน ธรรมบทนี้จึงถือว่าเป็น “หัวใจเศรษฐกิจ” โดยมีคำย่อว่า “อุ อา กะ สะ ” ย่อมาจากหลักทิวฐธัมมิกตถะประโยชน์ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบัน

๓.๓.๔.๗ สัมมาสมาธิ หมายถึง ความตั้งใจมั่นชอบ เป็นเรื่องการฝึกอบรมจิตชั้นลึกซึ้ง อันเป็นของละเอียดของสมาธิ หมายถึง ใจที่เป็นกุศลจิตและตั้งมั่นเป็นหนึ่งอยู่ในอารมณ์เดียว หรือภาวะที่จิตเป็นหนึ่ง ที่เรียกว่า “เอกัคคตา” คือ การที่จิตกำหนดอยู่อย่างแน่วแน่กับสิ่งหนึ่งสิ่งใด ปราศจากความฟุ้งซ่าน หรือที่เรียกว่า ความตั้งมั่นของจิตเป็นหนึ่งและอยู่ในอารมณ์เดียว ดังข้อความเกี่ยวกับสัมมาสมาธิที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องความตั้งใจมั่นชอบ ที่ถูกต้องดีงามเป็นความตั้งใจมั่นชอบในเรื่องการศึกษาอย่าได้มีความประมาทว่า^{๑๐๐}

ให้ฮีบพากันเข้า	โรงเรียนเขียนอ่าน หลานเอย
อย่าได้คิดขี้คร้าน	ความฮู้ให้หมั่นหาฯ
ให้พากันศึกษาฮู้	วิชาการกิจชอบ
ฮีบประกอบไว้	ไปหน้าฮู้ฮู้ฮู้ฮู้
ยามเมื่อเจ้าหนุ่มน้อย	ให้ฮีบฮู้ฮู้ฮู้ฮู้
ยามเมื่อบุญเฮามี	ฮู้ใหญ่สูงเพียงฟ้า
ไปภายหน้า	ฮู้หาเงินได้ง่าย
ใฝ่ผู้ความฮู้ตื่น	เงินล้านบ่แก้ว่นถฯ

ความหมาย : ให้มีใจมั่นคงในการศึกษาเล่าเรียน หมั่นหาความรู้วิชาการต่าง ๆ อย่าเกียจคร้านในการแสวงหาความรู้ เพราะในภายภาคหน้าจะได้มีโอกาสดี ๆ ในชีวิต เงินทองก็หาง่าย เกียรติยศ ชื่อเสียงก็จะปรากฏตามเหตุปัจจัย

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องสัมมาสมาธินั้น หลักปฏิบัติในข้อนี้เน้นให้มีสมาธิในชีวิตประจำวันโดยเฉพาะในการศึกษาเล่าเรียน “สมาธิ” ความจำเป็นต่อการทำกิจกรรม เพราะการที่เราจะทำกิจกรรมอะไรให้ดีขึ้น เราทุกคนต้องมีสมาธิจดจ่ออยู่กับสิ่งที่ทำ ตั้งใจทำเพื่อให้ผลที่ออกมาได้ดังที่เราตั้งใจไว้

๓.๓.๔.๘ สัมมาสติ หมายถึง การระลึกชอบ ได้แก่ สติปัญญา ๔ ความระลึกชอบ ความระลึกที่ดำเนินถูกต้อง ตามหลัก สติปัญญา กล่าวคือ การตั้งสติให้มั่นคง เพื่อละความยินดียิน

^{๑๐๐} บุญเกิด พิมพ์วรรณกรรม และนภาพร พิมพ์วรรณกรรม, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาราธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๙๕.

ร้ายในสิ่งทั้งปวง ดังข้อความเกี่ยวกับสัมมาสติที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลาน เกี่ยวกับเรื่องการระลึกชอบโดยสอนให้ลูกหลานนั้นพยายามพิจารณาตรวจสอบทุกอย่างให้ดีเสียก่อน และอย่าด่วนปักใจเชื่อโดยไม่ได้พิจารณาไตร่ตรองว่า^{๑๐๑}

เห็นว่ายาวเหยียดเหยียด	อย่าฟ้าวว่าปลาไหล
ลางเพื่อเป็นแนว	ชิตอดตายบ่มีฐ
เห็นว่าเบเบอ้อ	จัวเฮาอย่าฟ้าวว่า
ลางเพื่อเป็นชาติเชื้อ	เสื่อฮ้ายชิตาบคอฯ
เห็นว่ากองฝอยน้อย	อย่ากลอยใจฟ้าวนั่ง
ลางเพื่องอดเงี้ยว	ในหั้นชิตอดตายฯ

ความหมาย : เห็นสัตว์มีรูปร่างยาว ๆ ในน้ำ อย่าปลงใจเชื่อว่าเป็นปลาไหล บางทีอาจเป็นงู กัดเราตายได้ ได้ยินเสียงร้องบอ ๆ อย่าคิดว่าเป็นเสียงร้องของวัวที่เราเลี้ยงไว้ อาจจะเป็นเสียงเสื่อตาม ป่าก็ได้ เห็นกองขยะเล็กๆ อย่าคิดว่าไม่มีสัตว์อันตรายซ่อนอยู่ อาจจะเป็นที่ซ่อนอยู่ของงูมีพิษก็ได้

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องสัมมาสติ นั้น ความระลึกชอบ ความระลึกที่ดำเนินถูกต้อง ด้วยการฝึกตั้งสติให้มั่นคง เพื่อละความยินดีในร้าย ในสิ่งทั้งปวง การฝึกสติจะต้องเริ่มต้นมาจากกายก่อน แล้วจึงค่อย ๆ พัฒนานำสติคุมที่ความนึกคิด แล้วจะสังเกตได้ว่าขณะที่เรายืน เดิน นั่ง หรือนอน ความคิดของเราจะไหลออกไปเรื่อย สิ่งที่เกิดขึ้น นั้นเป็นเรื่องปกติของจิต แต่ให้เรากำหนดรู้โดยเอาสติกำหนดรู้ว่าจิตกำลังคิด เห็น ได้ยิน ให้กำหนดรู้ แต่ไม่ต้องตามจิตไปคว่ำมันเห็น มันคิด หรือได้ยินอะไรบ้าง มิเช่นนั้นจะเป็นการหลงตามจิตหรือ เรียกว่า “จิตหลอก” คนที่ได้ฝึกสมาธิตามขั้นตอนแบบนี้แล้ว การเดินก็ดี การนั่ง การลุกจะเป็นจังหวะ แม้แต่การพูดก็เป็นจังหวะ พูดชัดถ้อยชัดคำ เพราะได้รับการฝึกอบรมตนเอง กิริยาอาการผลุนพลันนั้น ไม่มี เพราะสติเป็นตัวห้ามไว้ ไม่ให้ผลุนพลัน ไม่ให้ใจร้อน ไม่ให้ใจเร็ว ไม่ทำอะไรด้วยอารมณ์ แต่ทำ ด้วยเหตุด้วยผลอยู่ตลอดเวลา

๓.๓.๕ หลักสังคหะวัตถุ ๔

คำว่า สังคหะวัตถุ หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว^{๑๐๒} กำลังแห่งการสงเคราะห์ หรือมนุษยสัมพันธ์^{๑๐๓} หรือหลักธรรมอันเป็นเครื่องจรรโลงสังคม เป็นหลักที่สร้างความสมานสามัคคี

^{๑๐๑} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาวัฒนธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๘๗.

^{๑๐๒} อจ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑.

ของคนในองค์กร อันประกอบด้วย ทาน คือ การให้ ปิยวาจา คือ การสื่อสารกันด้วยถ้อยคำที่ดีมีประโยชน์ต่อผู้อื่น อตถจริยา คือ การสร้างสรรค์สิ่งที่ดี มีคุณประโยชน์ต่อกัน และสมานัตตตา คือ การประพฤติตนอย่างเสมอต้นเสมอปลาย การไม่เลือกปฏิบัติ การร่วมทุกข์ร่วมสุขกันต่อเพื่อนร่วมงาน สังคหะวัตถุมี ๔ อย่าง โดยมีเนื้อสำคัญตามลำดับดังนี้

๓.๓.๕.๑ ทาน หมายถึง การให้ การเสียสละวัตถุสิ่งของ ๆ ตนเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น เป็นการให้ที่ประกอบด้วยเจตนาดี การให้ปัจจัย ๔ เพื่อประโยชน์แก่การดำเนินชีวิต การให้พระสงฆ์เพื่อต้องการบุญและบำรุง ศาสนา ความหมายของทานครอบคลุมทั้งผู้ให้ ผู้รับ และสิ่งของที่ให้ทุกอย่าง และทานก็รวมอยู่ในคำสอนแนวศีลธรรม^{๑๐๔} ดังข้อความเกี่ยวกับศีล ทาน และภาวนาตามหลักการทำบุญในพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องการทำบุญหรือทานโดยสอนให้ลูกหลานมองเห็นความสำคัญของการทำความดีว่า^{๑๐๕}

เห็นว่าวันศีลนั้น	ให้ทำบุญตักบาตร
คันผู้ใดอยากขึ้น	เมื่อฟ้าให้หมันทานา
ให้หมันทำข้าวข้ม	ยมนาให้มัมฝั่ง
หวังนิพพานใจใจ	ปานนั้นจึงเผื่อพอ
ให้เจ้าคิดต่อไว้	ฮึดฮ่อมทางเที่ยว
ทางไปนิระพาน	ยียดยาวยังกว้าง
อันว่าหนทางเข้า	นิระพานพันโคก
มีแต่บุญอ้อยต้อย	หลานน้อยให้ค่อยทำ

ความหมาย : ท่านว่า วันพระนั้นให้ทำบุญตักบาตร ถ้าหากผู้ใดอยากขึ้นสวรรค์ให้ขยันทำทาน ให้หมันทำสะพานข้ามวิญญูสงสารเพื่อให้ถึงพระนิพพาน เพราะหนทางที่จะเข้าสู่พระนิพพานได้นั้น ต้องอาศัยเท่านั้น

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องทานจริยธรรมในข้อนี้จัดเข้าในเรื่องบุญกิริยาวัตถุซึ่งเป็นวิธีการทำบุญหรือเหตุเป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญประกอบด้วย ๓ ประการ คือ

^{๑๐๓} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พุทธวิธีการบริหาร*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๗๐-๗๕.

^{๑๐๔} อภ.กถา. (ไทย) ๓๗/๒๘๙-๒๙๐/๔๕๕.

^{๑๐๕} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, *ย่อสอนหลาน*, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๖๕.

๑. ทานมัย ได้แก่ บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน คือ กุศลเจตนาที่ประกอบด้วย ความไม่โลภ ไม่ตระหนี่ ไม่หลงในสิ่งซึ่งเป็นสิ่งของของตนได้เสียสละบริจาคสิ่งเหล่านี้ไป เพื่อประโยชน์ เกื้อกูล ความสุขแก่ผู้รับ การกระทำในลักษณะนี้เรียกว่า บุญ เพราะทำหน้าที่ขจัดมัจฉริยะ คือ ความตระหนี่ ความโลภ ความหลงในทรัพย์สมบัติ เมื่อทำไปแล้วทำให้จิตใจได้รับความสุข

๒. สีลมัย คือ บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล คำว่า ศีล คือ เจตนาที่ตเว้นจากการกระทำอันมีลักษณะทำตนเอง และบุคคลอื่นให้เดือดร้อน เพื่อให้มีอาการทางกาย ทางวาจาของตน เป็นปกติ มีความเย็นจิต ไม่มีเวร ไม่มีภัยกับใครๆ อันเป็นผลแห่งการกระทำบุญ คือ ความสุขกายสบายใจ ศีลนั้นเกิดขึ้นด้วยกุศลเจตนามีความไม่หลง ศีลที่บุคคลรักษาดีแล้วย่อมทำให้เป็นผู้มีอาการทางกาย ทางวาจาเป็นปกติ และมีจิตใจสงบ

๓. ภาวนามัย หมายถึง บุญสำเร็จด้วยการภาวนา คำว่า ภาวนา ได้แก่ การกระทำให้มีให้เป็นขึ้น คือ ทำความดีให้มีขึ้นเป็นขึ้นที่กาย วาจา และจิตใจของเรา ดังนั้นการปฏิบัติธรรมส่วนที่เป็นกุศลทั้งหมดจึงชื่อว่า เป็นภาวนามัย คือ การทำจิตใจให้สงบจากเครื่องเศร้าหมองใจ^{๑๐๖}

อย่างไรก็ตาม การให้ตามหลักพระพุทธศาสนานั้นถือว่าการให้ของที่ควรให้แก่คนที่ควรให้ เพื่อประโยชน์แก่เขาและสละให้ปันสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น สิ่งที่ให้ ได้แก่ ทรัพย์สิ่งของที่มอบให้ หรือแจกออกไป เมื่อจัดกลุ่มลักษณะของทานแล้วแบ่งกลุ่มได้ ๓ ลักษณะดังนี้^{๑๐๗}

๑. อามิสทาน หมายถึง การให้วัตถุสิ่งของ คือการให้สิ่งของเป็นทาน เช่น สิ่งของที่เป็นปัจจัยสี่หรือการให้ทานวัตถุ มีข้าว น้ำ ผ้า ยานพาหนะ ดอกไม้ของหอม เครื่องอุปโภค ที่นอน ที่พักอาศัย ประทีปโคมไฟ เป็นต้น อามิสทาน แบ่งตามทายกโดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้^{๑๐๘}

๑. ทาสทาน หมายถึง การที่ทายกให้ของที่ด้อยกว่าของที่ตนบริโภคว่าใช้สอยเอง เช่น เมื่อได้มะม่วงมา ๓ ผลก็เลือกผลที่เล็กที่สุดให้ไปหรือได้ ๓ ผลที่มีขนาดเท่า ๆ กัน ก็เลือกผลที่ไม่ชอบใจให้ไป การให้อย่างนี้ เรียกทาสทาน เพราะหัวใจของทายกตกเป็นทาสของความตระหนี่แล้วจึงให้ดูการให้สิ่งของแก่คนที่เข้าทาสบริวาร

๒. สหายทาน หมายถึง ทายกให้ของที่เสมอกันกับที่ตนบริโภคว่าใช้สอย ตนบริโภคว่าใช้ของอย่างไร ถึงคราวจะให้ผู้อื่นก็ให้ของอย่างนั้น เช่น ได้มะม่วงมา ๓ ผล ก็ให้ผลที่ดี เช่นเดียวกับที่ตนจะบริโภค ดูการให้สิ่งของแก่คนที่เป็มิตรสหาย

๓. สามีทาน หมายถึง ทายกให้ของที่ตีประณีตกว่าของที่ตนบริโภคว่าใช้สอย โดยเลือก

^{๑๐๖} ขุ.อิติ. ๒๕/๒๓๘/๒๔๖.

^{๑๐๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒๘

^{๑๐๘} พระมหาสุวิทย์ วิชเชสโก, ทาน ก้าวแรกแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิต, (เปทุมธานี : ฟองทองเอ็นเตอร์ไพรซ์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒.

เอาสิ่งของที่ดีที่สุดให้ไป ซึ่งชาวพุทธทั้งหลายเวลาจะให้ ก็ให้สามทานเป็นส่วนมาก เช่น เวลาจะดับบาตรพระ จะคดข้าวปากหม้อ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนที่ดีที่สุด เอาไว้ถวายพระก่อน หรือเวลาเลี้ยงพระภิกษุสามเณรจะตักแต่งข้าวปลาอาหารอย่างประณีต บรรจงกว่าที่ตนเองบริโภคถวายท่าน หรือเวลาที่จะให้ของแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง แม้ว่าจะมีฐานะเสมอหรือต่ำกว่าเรา ก็เลือกของที่ดีที่สุดที่ชอบใจให้ไปอย่างนี้เรียกสามทาน เพราะใจของผู้ให้เอาชนะความตระหนี่ เป็นนาย เป็นเจ้าของ เป็นอิสระ แล้วจึงให้ทาน ดุจให้สิ่งของแก่คนที่ตนเคารพ หรือมีพระคุณแก่ตน เช่น บิดา มารดา ครูบาอาจารย์ พระภิกษุสงฆ์

๒. ธรรมทาน ได้แก่ การให้ธรรมะเป็นทาน คือ การให้คำแนะนำสั่งสอนสิ่งที่ดี บอกศิลปวิทยาที่ดี มีประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เป็นเหตุให้มีความสุข รวมถึงการอธิบายให้รู้และเข้าใจในเรื่องบุญบาป ให้ละสิ่งที่เป็นอกุศล ดำรงตนอยู่ในทางกุศล ซึ่งจะนำพาตนให้สะอาดบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสอาสวะทั้งปวงได้ ธรรมทาน แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. วิทยาทานทางโลก ได้แก่ การสั่งสอนให้เกิดความรู้ความสามารถในเชิงศิลปะ วิทยาการเพื่อนำไปประกอบสัมมาอาชีพเลี้ยงชีวิต และสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ ด้วยความสะดวกรสบายทุกอย่าง ดังนั้นทางพระพุทธศาสนา ได้จัดความรู้ว่าเป็นขุมทรัพย์อย่างหนึ่ง บุคคลผู้มีความรู้ดีจึงเปรียบได้ว่ามีขุมทรัพย์ติดตัวไป ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็เชื่อมั่นได้ว่าสามารถเอาตัวรอดปลอดภัยแน่นอน

๒. วิทยาทานทางธรรม ได้แก่ ความรู้ที่เป็นธรรมะนั้น ยิ่งเป็นสิ่งที่ประเสริฐ ด้วยเหตุที่ว่า การดำเนินชีวิตของทุกคนนั้น ถ้าขาดเสียซึ่งหลักธรรม ชีวิตจะพบแต่ความทุกข์เดือดร้อน ผิดหวังตลอดไป ต่อเมื่อได้ยินได้ฟังธรรมะ และนำธรรมะมาประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องเหมาะสม ย่อมเกิดความเจริญงอกงามในชีวิตของตน ทำให้จิตใจปลอดโปร่ง สะอาดบริสุทธิ์ผ่องใส ในที่สุดก็ทำให้รู้แจ้งเห็นแจ้งในพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเข้าถึงความสุขที่แท้จริง โดยการให้คำสอนที่ถูกต้อง ที่เป็นธรรมะนั้น เปรียบได้ว่าเป็นการให้ขุมทรัพย์ที่เป็นอมตะติดตัวไว้ ให้ประทีปที่ติดตามไป

ดังนั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงกล่าวว่า การให้ธรรมทานเปรียบเหมือนการให้ขุมทรัพย์ หรือประทีปที่จะเป็นเครื่องส่องทางชีวิต ให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องตั้งมั่นนำชีวิตไปสู่ความสุขความเจริญ เมื่อยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวิภวสงสาร ย่อมเป็นผู้ไม่ตกต่ำ ย่อมมีชีวิตที่ตั้งมั่น เกิดในสุคติภพเมื่ออบรมบ่มบารมีแก่กล้าแล้ว ย่อมสละละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง เข้าถึงพระนิพพานได้เพราะเหตุนี้แลพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า การให้ธรรมะย่อมชนะการให้ทั้งปวง การให้ธรรมะจึงเป็นทานที่มีอานิสงส์มาก ทำให้เกิดสติปัญญาโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญญาที่จะทำให้รู้แจ้ง เห็นแจ้ง

๓) อภัยทาน คือ การให้ความปลอดภัย ให้ความไม่มีภัยแก่ตนและผู้อื่นไม่ถือโทษโกรธเคืองในการล่วงเกินของผู้อื่น ไม่มีเวรไม่ผูกเวรกับผู้ใด ทั้งยังมีจิตเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่นเป็นนิตย์ การให้อภัยเป็นการให้ที่ไม่ต้องลงทุนอะไรเลย เป็นการให้ที่ง่าย แต่คนเราทำได้ยาก เพราะมีกิเลสอยู่ในใจ ต้องอาศัยการฟังธรรม ประพฤติปฏิบัติธรรมบ่อย ๆ จนเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นคุณประโยชน์ของการให้อภัย แล้วจะให้อภัยได้ง่ายขึ้นหากมองเฉิน ๆ จะดูเหมือนว่าการให้อภัยเป็นการให้ประโยชน์สุข

แก่ผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นมีความสุขสบายใจ แต่แท้ที่จริงแล้วผู้ที่ได้รับประโยชน์สุขมากที่สุด ก็คือตนเอง เพราะทุกครั้งที่ทำให้อภัยได้ จะรู้สึกปลอดโปร่ง เบาอกายเบาใจ สดชื่นแจ่มใสมีความสุข นอกจากนี้การช่วยเหลือผู้ที่ตกอยู่ในอันตรายให้ปลอดภัย พ้นจากอันตรายนั้นได้ เช่น การช่วยปล่อยสัตว์ ที่เขาจะนำไปฝากให้พ้นจากการถูกฆ่า เหมือนกับการปล่อยสัตว์ปล่อยปลา ก็นับว่าเป็นอภัยทานเช่นกัน เพราะได้ให้ความไม่มียก ให้ความเป็นอิสระแก่สัตว์เหล่านั้น การให้ความปลอดภัย ให้ความไม่มีเวรไม่มีภัยแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการไม่เบียดเบียน จัดเป็นการให้ที่สูงขึ้นไปอีก พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า มหาทาน ซึ่งจัดไว้ในเรื่องศีล ส่วนการให้อภัย คือทำตนเป็นผู้ไม่มีภัยกับตนเอง ใครที่สามารถสละภัย คือโทษะ ออกจากใจได้ มีจิตใจสงบ สะอาด จิตจะประกอบไปด้วยเมตตา เมื่อทำไปแล้วถึงระดับหนึ่ง จัดว่าเป็นการภาวนา ที่เรียกว่า เมตตาภาวนาซึ่งมีอันสูงส่งยิ่ง

๓.๓.๕.๒ ปิยวาจา

คำว่า ปิยวาจา หมายถึง การพูดจากันด้วยถ้อยคำสุภาพ อ่อนโยน พูดด้วยจิตที่ปรารถนารู้จักกาลเวลาในการพูดอย่างเหมาะสม และรู้จักการใช้คำพูดการแบ่งปันคำพูดดี ๆ คำพูดที่ไพเราะ พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะกับกาลเทศะ พูดให้กำลังใจกัน^{๑๐๙} ดังข้อความเกี่ยวกับปิยวาจา คือการรู้จักการพูดไม่ทำร้ายน้ำใจคนอื่น แต่พูดในทางสร้างสรรค์ ทำให้เกิดผลดีตนเองและผู้อื่นด้วยที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องปิยวาจาว่า^{๑๑๐}

ค้นแมนเว้าถ้อข้อ	เขาสีน้ำกอลอน่า
เขาสีแลมสมภาร	ผ่านครองเมืองบ้าน
เขาสีเอาหลานขึ้น	คานหามแอะแอน
ค้นแมนเว้าแมนแล้ว	ซิดั้งซั้งดั่งบั้งไฟ

ความหมาย : ถ้าพูดจาไพเราะถูกใจจะได้รับการยกย่อง บางทีอาจจะได้รับตำแหน่งให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน เพราะคำพูดที่จริง น่าฟังและถูกกาลเทศะ

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับปิยวาจา นี้ เป็นการสอนให้ลูกหลานกล่าวหรือพูดแต่คำพูดที่มีความอ่อนหวาน ไพเราะ สุภาพอ่อนโยน เพราะหากกล่าวมีวาจาลักษณะดังกล่าวแล้ว ย่อมเป็นที่ชื่นใจ เป็นที่ประทับใจแก่ผู้ฟังหรือคู่สนทนา ไม่มีใครที่ขอบวาจาแข็งกระด้าง หยาบคายหรือวาจาที่ก้าวร้าว ไม่รู้จักกาลเทศะ และไม่มีมารยาท ไม่สมฐานะ

^{๑๐๙} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑) หน้า ๖๕.

^{๑๑๐} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนันทธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๗.

ระหว่างผู้พูดกับผู้ฟังและคู่สนทนาด้วยกัน^{๑๑๑} คนเรานั้นจะได้ดีหรือถึงความเสื่อมก็ด้วย วาจา เป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่ง หลักจริยธรรมตรงนี้มีลักษณะที่ควรพิจารณาลักษณะของปิยวาจาที่แตกต่างจากการพูดทั่วไปเพราะปิยวาจาเน้นการแนะนำประโยชน์ ดังจะเห็นได้จากหลักของมิตรที่ดี คือ มิตรแนะนำประโยชน์มีลักษณะ ๔ อย่าง คือ^{๑๑๒}

๑. จะทำชั่วเสียหาย คอยห้ามปรามไว้
๒. แนะนำสนับสนุนให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยได้รู้ได้ฟัง
๔. บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

ลักษณะการพูดที่ไม่ใช่ปิยวาจา คือ คนหัวประจบมีลักษณะ ๔ คือ

๑. จะทำชั่วก็เออออ
๒. จะทำดีก็เออออ
๓. ต่อหน้าสรรเสริญ
๔. ลับหลังนินทา

จะเห็นว่า หลักสัจจะด้วยเรื่องปิยวาจา เป็นการสื่อสารกันด้วยถ้อยคำที่ดีและเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น การสื่อสารในเชิงสร้างสรรค์ ปิยวาจาในที่นี้ได้หมายถึงถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานเท่านั้น การพูดจากันด้วยถ้อยคำสุภาพ อ่อนโยน พูดด้วยจิตที่ปรารถนาจะรู้จักกาลเวลาในการพูดอย่างเหมาะสม และรู้จักการใช้คำพูด ไม่ใช่วาจาหักล้างเชือดเฉือนจิตใจของผู้อื่น หรือวาจาที่เป็นคำหยาบคาย กระด้างกระเดื่อง ดุด่าเสียดสี อันจะก่อให้เกิดการขัดใจกันทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนและสังคมด้วยได้ ฉะนั้น การเจรจาใช้คำพูดของตนต่อผู้อื่นด้วยความสุภาพอ่อนโยน ให้เหมาะสมแก่กาลเทศะและเหมาะสมแก่สังคมชุมชนทุกชั้น เพื่อให้ชุมชนหรือบุคคลเหล่านั้นเคารพนับถือ ปิยวาจา นี้ ใ้กับมิตรสหายของตน ย่อมจะทำให้มิตรสหายเหล่านั้นรักใคร่ รู้จักเจรจาสุภาพอ่อนโยน กับครูอาจารย์ การใช้หลักจริยศาสตร์สังคมในเรื่อง ปิยวาจา นั้น ผู้ใช้จำต้องมีสติควบคุมตนเอง และสามารถบังคับจิตใจตนเองได้ทุกขณะ

๓.๓.๕.๓ อັถถจริยา

^{๑๑๑} พระครูสุเทพสารคุณ และคณะ. **มรดกไทยอีสาน**. ขอนแก่น : บริษัทขอนแก่นคลังนานาธรรม, ๒๕๔๔.

^{๑๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) **ธรรมนุญชีวิต**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๓.

คำว่า อตถจริยา หมายถึง การชวนช่วยช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญ
 สาธารณะประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม^{๑๑๓} ด้วยการช่วยเหลือ
 บำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น ได้แก่การสงเคราะห์เกื้อกูลกันของบุคคลในครอบครัว เช่น การช่วยเหลือ
 การงาน แบ่งเบาภาระของกันและกัน ดังข้อความเกี่ยวกับอตถจริยาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน
 เรื่องยาสอนหลานด้วยการให้การสนับสนุนส่งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นประโยชน์ต่อ
 สังคมว่า^{๑๑๔}

ค้อมว่ายากแล้ว	ตกแต่งของท่าน
ทั้งหลานหลาน	ช่วยกันประสงค์ตั้ง
จิ้งห็นพร้อม	ปุนพลูเหมี้ยงหมาก
เข้าและน้ำ	มีพร้อมพร้อมวลา
พอเมื่อบอระบวนแล้ว	อัยยิกาจอบยา
พาหมู่หลานลวงเข้า	อาฮามกว้างช่วงสมณเฑาะ
เถิงเขตด้าว	อาฮามใหญ่สังโฆ
ก็จึ่งยอมมือทูล	กราบกรประณมไหว้
ใจใส่น้อม	โมทนาชมชื่น
ยกยื่อนิ้ว	ยอไว้หวางเศียรฯ
เทียนรูปใต้	ถวายบาทบูชา
ถัดนั้นยายย่าเจ้า	กับหมู่ฝูงหลาน
ยามเมื่อทำทานเสร็จ	ขึ้นบานเบาเนื้อ
อันว่าสังโฆพร้อม	ยาครูสังฆราช
ประสิทธิ์ประสาทให้	พรแก้วแก่นธรรมา

ความหมาย : คุณย่าพูดจบแล้วก็เตรียมสิ่งของเพื่อถวายทาน มีหลาน ๆ คอยช่วยกัน ทั้ง
 อาหารหวานคาว หมากพลูเป็นต้น และพากันมุ่งหน้าไปวัดเพื่อถวายพระสงฆ์ เมื่อถึงวัดแล้วก็พากัน
 กราบไหว้บูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนและถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ด้วยความเลื่อมใส เสร็จพิธีถวาย
 แล้วก็รับพรและรับฟังธรรมเทศนาจากพระสงฆ์

^{๑๑๓} พระมหาบุญเพียร บุญญวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบัน
 ครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต,(สาขาวิชา
 พระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๙

^{๑๑๔} บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณธากุล,ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น
 คลังนานาธรรม,๒๕๔๕), หน้า ๔๕.

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับอัตถจริยานี้ ในที่เน้นการกระทำที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมและการอยู่ร่วมในหมู่ด้วยดี ในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ หรือร่วมชุมชน ตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัว พึงปฏิบัติตามหลักการอยู่ร่วมกันที่เรียกว่า สาราณียธรรม คือ ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกรู้ถึงกันมี ๖ ประการ^{๑๑๕} โดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้

๑. เมตตาทายกรรม คือ ทำต่อกันด้วยเมตตา เป็นการแสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ ร่วมชุมชน ด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่างๆ โดยเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒. เมตตาวจีกรรม หมายถึง พูดต่อกันด้วยเมตตา เป็นการช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓. เมตตา मनกรรม คือ คิดต่อกันด้วยเมตตา เป็นความตั้งใจปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔. สาธารณโภคิ หมายถึง ได้มาแบ่งกันกินใช้ ด้วยการแบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

๕. สีสสามัญญตา ได้แก่ ประพฤติให้ดีเหมือนเขา ด้วยการมีความประพฤติสุจริตดีงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจหรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖. ทิฐีสสามัญญตา หมายถึง ปรับความเห็นเข้ากันได้ ด้วยการเคารพรับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติ หลักแห่งความดีงามหรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน

จะเห็นว่า หลักอัตถจริยาข้างต้น เป็นการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีมีคุณประโยชน์แก่ส่วนรวมสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างกันการร่วมกันทำงานตามหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบให้ดีที่สุดรวมถึงการสงเคราะห์การดูแลเอาใจใส่ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นการส่งเสริมกันให้เกิดผลสำเร็จของงานด้วยความราบรื่นด้วยดี ทำประโยชน์แก่เขาด้วยการให้ความช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนช่วยช่วยเหลือกิจการต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไข้ปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

^{๑๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ชีวิตงานและสังคมที่สมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.สัมพันธ์พานิชย์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๗-๑๖๒.

๓.๓.๕.๔ สมานัตตตา

คำว่า สมานัตตตา หมายถึง การปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสถานภาพ บทบาท หน้าที่ของตนโดยวางตนเสมอต้นเสมอปลาย สามารถเข้ากับผู้อื่นได้^{๑๑๖} หรือการวางตนเหมาะสมแก่ฐานะที่ควรจะเป็นและที่ตนเป็น ไม่แสดงอาการขึ้นลง กำหนดทิศทางลมไม่ค่อยถูกว่าจะเอาอย่างไรกันแน่ อีกอย่างหนึ่ง คือ ไมลิมตน^{๑๑๗} ดังข้อความเกี่ยวกับสมานัตตตาคือการไม่หลงประมาทในการบริหารจัดการชีวิตตนเกี่ยวกับเรื่องการใช้จ่าย การใช้สอยควรดำเนินชีวิตตามหลักพอเพียง พอดี และพอประมาณอย่างเสมอต้นเสมอปลายที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องสมานัตตตาวา^{๑๑๘}

เห็นว่าเงินค่าล้น เต็มถงอย่าฟ้าว่อง
 ลางเพื่อถงขาดกัน ชิจนฮ้ายเมื่อลุนฯ
 คั้นแม่มีเงินแล้ว บักลัวใฝอย่าฟ้าว่อง
 ลางเพื่อล้นมันหากเจ็บคอบแซ้ว น้ำตาย้อยยาวลงฯ

ความหมาย : เมื่อมีเงินทองมากแล้ว ไม่อยากพูดอยากจากกับใคร ถ้าวันหน้าเงินหมดแล้วจะไม่มีเพื่อนคอยให้ความช่วยเหลือ มีเงินมากแล้ว อย่าพึงยามใจว่า ตนไม่กลัวใคร บางครั้งเราอาจจะได้รับความทุกข์เพราะเงินนั้นก็ได้

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานเกี่ยวกับสมานัตตตา เกี่ยวกับการใช้จ่ายทรัพย์ด้วยความจำเป็น การปฏิบัติตามหลักสมชีวิตานั้นสามารถแบ่งขั้นตอนในการดำรงชีวิตได้ดังนี้

๑. ชั้นแจงจัดสรรทรัพย์ เมื่อหาทรัพย์มาได้แล้ว รู้จักจัดสรรทรัพย์นั้น โดยถือหลักการแบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วนที่เรียกว่า โภควิภาค ๔ คือ

๑. เอเกน โภเค ภุญชยย ๑ ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรบำรุงเลี้ยง และทำประโยชน์

๒. ทวีหิ กम्म บโยชเย ๒ ส่วน ใช้เป็นทุนประกอบกิจการงาน

๓. จตุตถถ นิธาเปยย อีก ๑ ส่วน เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น

^{๑๑๖} พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๙.

^{๑๑๗} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ), **ธรรมปริทรรศน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖๔ – ๒๖๖.

^{๑๑๘} บุญเกิด พิมพ์รเมธากุล และนภาพร พิมพ์รเมธากุล, **ย่อสอนหลาน**, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาวัฒนธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๔๙.

๒. ชั้นจับจ่ายกินใช้ พึงเข้าใจและคำนึงไว้เสมอว่า การที่เพียรพยายามแสวงหา รักษา และครอบครองโภคทรัพย์ไว้นั้น ก็เพื่อจะใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น ถ้าไม่ใช้ทรัพย์สมบัติให้เกิดคุณประโยชน์แล้ว การหาและการมีทรัพย์สมบัติก็ปราศจากคุณค่า หากความหมายใด ๆ มิได้ ประโยชน์ ดังนั้นควรใช้จ่ายใน ๔ ประการนี้ คือ

๑. เลี้ยงตัว เลี้ยงมารดาบิดา บุตร ภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข

๒. บำรุงมิตรสหาย และผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข

๓. ใช้ปกป้องรักษาสวัสดิภาพ ทำตนให้มั่นคงปลอดภัยจากภัยอันตราย

๔. ทำพละ คือ สละเพื่อบำรุงและบูชา ๕ อย่าง (๑) ญาติพละ สงเคราะห์ญาติ (๒) อดิพละ ต้อนรับแขก (๓) ปุพฺพเปตพละ ทำบุญหรือสักการะอุทิศผู้ล่วงลับ (๔) ราชพละ บำรุงราชการ ด้วยการเสียภาษีอากร เป็นต้น (๕) เทวตาพละ ถวายเทวดา คือ ทำบุญอุทิศสิ่งที่เคารพบูชาตามความเชื่อถือ

จะเห็นว่า หลักสังคหวัตถุ ๔ ข้างต้น พระพุทธเจ้าทรงอุปมาเหมือนกับพาหนะที่จะนำคนไปสู่ ความสุขความเจริญในโลก เพราะสังคมของมนุษย์เราจำเป็นต้องอิงอาศัยธรรมะทั้งสี่ประการนี้ ทรงชี้ อิกมมที่ตรงกันข้ามว่า ถ้าหากว่าสังคมปราศจากเสียซึ่งธรรมทั้งสี่ประการแล้ว แม้มารดา บิดา ก็จะไม่ได้รับการนับถือบูชาจากบุตรธิดา โลกจะอยู่ไม่ได้เลย จึงเรียกว่าธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์ การสงเคราะห์ก็มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือ อามิสสังคหะ คือ สงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของธัมมสังคหะ คือ สงเคราะห์ โดยธรรม ถ้าเรามองในแง่ของคนที่แสวงหาที่พึ่ง สิ่งนี้ก็เป็นการสนองตอบความต้องการขั้นพื้นฐานของคน เช่น ต้องการความรักและได้รับความรักความอบอุ่น ความปลอดภัย ต้องการที่พึ่งพำนักอาศัย ต้องการพักผ่อนหย่อนใจ หรือว่าต้องการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กัน เป็นต้น ก็ต้องมีธรรมะ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว หลักที่จะให้เกิดการยึดเหนี่ยวทางใจกันขึ้น มาสรุปรวมอยู่ที่สังคหวัตถุแม้แต่ว่าแนวคิด การแสวงหาเครื่องรางวัลที่ชาวบ้านเขาแสวงหากัน แนวของพระเครื่องนั้น คือ เมตตามหานิยม คงกระพันชาตรี แคล้วคลาด ธรรมะทั้งสี่ประการมีลักษณะก่อให้เกิดเป็นเมตตามหานิยม คงกระพันชาตรี และแคล้วคลาดจากภัยอันตรายทั้งหลายได้อันเนื่องด้วยธรรมะทั้งสี่ประการนี้^{๑๑๙}

๓.๓.๖ หลักพรหมวิหารธรรม

คำว่า พรหมวิหารธรรม หมายถึง พรหมวิหารธรรม หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่าง ประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ หลักธรรมข้อนี้นับว่าเป็น สิ่งสำคัญสำหรับผู้ใหญ่หรือผู้ปกครองที่จำเป็นจะต้องประพฤติปฏิบัติ^{๑๒๐} ผู้ใดมีคุณธรรมตามพรหม

^{๑๑๙} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ), **ธรรมปริทรรศน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖๒.

^{๑๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๓๐๕/ ๒๗๕.

วิหาร ๔ ผู้นั้นได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีพระคุณยิ่งใหญ่เพราะผู้ที่มีคุณธรรมตามพรหมวิหาร คือ ผู้ที่มีพฤติกรรมการปฏิบัติเกื้อกูลต่อผู้อื่น^{๑๒๑} โดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้

๓.๓.๖.๑ หลักเมตตา

คำว่า เมตตา หมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาดี มีไมตรี ต่อประชาชนหรือผู้ใต้ปกครองกล่าวคือปรารถนาให้เขาเหล่านั้นมีความสุข^{๑๒๒} ความรัก ปรารถนาดีอยากให้มีมีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำ ประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า^{๑๒๓} ดังข้อความเกี่ยวกับเมตตาที่สอนให้เห็นความสำคัญของเมตตาและมองเห็นโทษของการอาฆาตพยาบาท การผูกใจเจ็บ การจองเวรซึ่งจัดเป็นกรรมหนักที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องเมตตาว่า^{๑๒๔}

อันว่าอาฆาตไว้	พยาบาทจองเวร
มันหากเป็นกรรมหนัก	บ่มีทางเสียด
มีแต่อันตรายต้อง	จงจำนำผูก
มีแต่ทุกข์อ้อยต้อย	หนักหน้าบ่ถอยฯ
อันนี้ให้จดไว้	อย่าทำบาปปาปึง หลานเอ๋ย
อย่าชิงชังไฉ	ผูกเวรเวียนต้องฯ

ความหมาย : ความอาฆาตพยาบาทจองเวรนั้นเป็นกรรมหนัก มีแต่อันตรายจงจำนำผูกไม่ให้พันทุกข์ สิ่งเหล่านี้ให้จดไว้ อย่าได้ชิงชังใครให้เป็นเวรเป็นกรรม

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานเกี่ยวกับเมตตานี้เป็นภาวะของจิตที่มีเยื่อใยไมตรีจิตคิดเกื้อกูลด้วยประโยชน์ปราศจากอาฆาตพยาบาท ซึ่งเครียด โกรธแค้น แสดงออกทางสีหน้าและสายตาที่สงบเข้มแข็ง มองด้วยสายตาด้านแสดงถึงใจที่เอิบอาบด้วยความปรารถนาดีให้มีความสุข ปราศจากความมั่งร้ายที่เป็นภัยเวรทั้งปวงเมตตานี้เป็นพรหมวิหารธรรมข้อหนึ่งที่พึงอบรมให้มีขึ้นภายในจิต วิธีอบรมคือ ระวังใจมิให้โกรธแค้น ชัดเคือง อาฆาตพยาบาท เมื่อภาวะของจิตเช่นนั้นเกิดขึ้นก็พยายามสงบระงับเสีย หัดคิดว่าตัวเองรักสุข ต้องการความสุขฉันใด คนอื่นสัตว์อื่นก็ฉันนั้น เมื่อทำความสงบจากอาฆาตพยาบาทและทำไมตรีจิตมิตรใจให้เกิดขึ้นได้แล้ว ควรหัดแผ่จิตเช่นนั้นออกไปแก่คนอื่นสัตว์อื่น โดยเจาะจงหรือไม่เจาะจงทั่วไป ด้วยใจที่คิดปรารถนาสุข ประโยชน์ดังเช่นคิดว่า จงอย่ามีเวร อย่ามีเบียดเบียนอย่ามีทุกข์ มีสุขรักษาตนให้สวัสดิ์เถิด

^{๑๒๑} วรรณกรรม, ทองอุ่น, มนุษย์สัมพันธ์ในองค์การ, (สุรินทร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑๐ - ๒๑๒.

^{๑๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

^{๑๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๔.

^{๑๒๔} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ย่อสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนานาธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓.

๓.๓.๖.๒ หลักกรรณา มุทิตา อุเบกขา

คำว่า กรรณา คือ ภาวะจิตใจที่หวั่นไหวไปเพราะความทุกข์ร้อนของผู้อื่น
คำว่า มุทิตา คือ ภาวะของจิตที่บันเทิงยินดีในเมื่อผู้อื่นได้รับความสุขความเจริญด้วยสมบัติต่างๆ
ปราศจากความริษยาเห็นใครพรั่งพร้อมด้วยสมบัติก็พลอยมีมุทิตาด้วย ตัดความยินร้ายไม่ยินดีด้วย
เหตุที่ริษยาเสียได้ และ คำว่า อุเบกขา คือ ภาวะของจิตที่มีอาการเป็นกลาง เห็นเสมอกันในสัตว์
บุคคลทั้งหลายในคราวสอง คือ ในคราวประสพสมบัติและในคราวประสบวิบัติ ก็ไม่ยินดียินร้าย
มองเห็นว่าทุกๆ คนมีกรรมที่ทำไว้เป็นของของตน จะมีสุข จะพ้นจากทุกข์ จะไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ก็
เพราะกรรมจึงวางเฉยได้ คือ วาง ได้แก่ไม่ยึดถือไว้ วางลงได้ เฉย คือ ไม่จัดแจงวุ่นวาย ปล่อยให้
เป็นไปตามกรรมหรือตามกำหนดของกรรม^{๑๒๕} ดังข้อความเกี่ยวกับหลักกรรณา มุทิตา อุเบกขาที่
ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องกรรณา มุทิตา และอุเบกขาคือ^{๑๒๖}

บัวอาศัยพึ่งน้ำ	ปลาพึ่งวังตม
ไพร่กับนาย	พึ่งกันโดยด้าม
เสื่อสางข้าง	กางพานอาศัยป่า
ป่าอาศัยสัตว์สิ่งย้าย	จึงหนาแน่นมีตมุงฯ
เฮาอาศัยพวกพ้อง	น้องนุ่งสหายเกลอ
เขาก็อาศัยเฮา	จึงเป็นเมืองบ้าน
ชูคนชูได้	อาศัยกันทุกหมู่
ปมไผ่อยู้อย่าง	ทอนท่อนผู้เดียวฯ

ความหมาย : บัวอาศัยน้ำ ปลาที่พึ่งวังตม นายจ้างกับลูกจ้างก็ต้องพึ่งพาอาศัยกัน สิ่งสสาร
สัตว์ก็ต้องอาศัยป่า ป่าก็อาศัยสัตว์เหล่านั้นจึงคงเป็นป่าอยู่ได้ คนเราก็อาศัยพวกพ้องญาติมิตรสหาย
พวกเขาเหล่านั้นก็อาศัยเราด้วยเช่นกันจึงเกิดเป็นชุมชนหมู่บ้าน ต่างคนต่างอาศัยเพื่อช่วยเหลือ
เกื้อกูลกันและกัน

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับกรรณา มุทิตา
อุเบกขานี้ สามารถแสดงออกได้ทั้ง ๓ ทาง ได้แก่ กาย วาจา และใจ คือ ๑. เมตตาทายกรรม คือ การ
กระทำต่อกันด้วยเมตตา ๒. เมตตาวจีกรรม คือ การพูดต่อกันด้วยเมตตา และ ๓. เมตตามโนกรรม
คือ การคิดต่อกันด้วยเมตตา พรหมวิหารธรรม หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจ
อันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ หลักธรรมข้อนี้ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้ใหญ่

^{๑๒๕} บุญมี แทนแก้ว, **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์. ๒๕๓๙),
หน้า ๑๗๓.

^{๑๒๖} บุญเกิด พิมพ์วรรณธรรมา และนภาพร พิมพ์วรรณธรรมา, **ยาสอนหลาน**, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์
ขอนแก่น คลังนาธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

หรือผู้ปกครองที่จำเป็นจะต้องประพฤติปฏิบัติ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักและกำกับความประพฤติให้เป็นไปโดยชอบ ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยชอบ

นอกจากนี้แล้ว หลักพรหมวิหาร ๔ นี้ยังมีความสัมพันธ์กัน ซึ่งในทางปฏิบัติจะต้องทำให้มีความสมดุลกัน กล่าวคือ ไม่เน้นข้อใดข้อหนึ่งโดยเฉพาะ แต่จะต้องปฏิบัติครบทุกข้อ จึงจะประสานความเชื่อมโยงกันมี ๒ ภาค คือ^{๑๒๗}

๑. ภาคความรู้สึก ได้แก่ เมตตา กรุณา และมุทิตา อันเป็นความรู้สึกที่บิฑามารดาแสดงต่อบุตร ซึ่งจะทำให้บุตรมีบุคลิกภาพและนิสัยใจคอที่ดี เช่น มีความรัก ความอบอุ่น เป็นคนอ่อนโยน ละมุนละไม มีความสุข

๒. ภาคปัญญา ได้แก่ อุเบกขา ซึ่งเป็นธรรมที่สร้างความสมดุลให้บิฑามารดาแสดงออกแต่เพียงด้านความรู้สึกต่อบุตรเพียงอย่างเดียวจะต้องแสดงออกทางด้านปัญญาเพราะความเป็นจริงของชีวิตเขาจะต้องดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเองโดยไม่ต้องอาศัยบิฑามารดาตลอดไป

จะเห็นว่า หลักพรหมวิหารธรรม ๔ ประการนี้ ควรอบรมให้มีในจิตใจด้วยวิธีคิดแผ่ใจประกอบด้วยเมตตา ออกไปในบุคคลและในสัตว์ทั้งหลาย โดยเจาะจง และโดยไม่เจาะจง คือทั่วไป เมื่อฝึกคิดอยู่บ่อยๆ จิตใจก็จะอยู่กับธรรมเหล่านี้พอบ่อยเข้าความรู้สึกไม่ชอบใจ ก็จะกลายเป็นอัธยาศัยที่เกิดขึ้นใหม่ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นความสุขภายในจิตใจมากขึ้น การครองชีวิตคู่ต้องอาศัยหลักธรรมที่ทำให้ชีวิตคู่มีความมั่นคง คู่ครองที่ดีจะต้องมีความคิดเห็นที่ตรงกัน เชื่อหรือมีศรัทธาเคารพนับถือศาสนาเดียวกัน มีความประพฤติปฏิบัติในหลักการเดียวกันบนพื้นฐานของศีลธรรมที่สอดคล้องไปกันได้ แล้วยังมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ใจกว้าง เสียสละที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และที่สำคัญมีความเข้าใจในเหตุผล สามารถพูดคุยกันด้วยปัญญาที่เสมอกัน อันจะส่งผลให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและจะส่งผลให้ครอบครัวมีแต่ความสุข

๓.๓.๗ หลักสมชีวิธรรม ๔

คำว่า หลักสมชีวิธรรม หมายถึง มีศรัทธาสมกันเป็นการเคารพนับถือศาสนา โดยมีแนวความคิด ความเชื่อถือ หรือหลักการอบรม เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ได้แก่การมีความเชื่อ ความเลื่อมใส สมสึลา คือ การมีศีลสมกันเป็นการประพฤติปฏิบัติในทางเดียวกัน โดยมีความประพฤติ ในศีลธรรม จรรยา มารยาท พื้นฐานในการอบรมไปกันได้ หมายถึงมีความประพฤติ ที่ใกล้เคียงกัน สมจาคา คือ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี มีจิตใจกว้างขวาง มีความเสียสละ พร้อมทั้งจะให้ความช่วยเหลือ ไม่ขัดแย้งซึ่งกันและกัน และสมปัญญา คือ การมีปัญญารู้เหตุ รู้ผล รู้ตน เข้าใจซึ่งกันและกัน ได้แก่ การรู้จักเหตุ รู้จักผล สามารถแยกแยะดีชั่ว ไข่ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ หลักทั้งหมดเป็น

^{๑๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ความสุขของครอบครัวคือสันติสุขของสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๕ - ๙.

หลักการปฏิบัติตนโดยใช้ปัญญา ศรัทธาที่เสมอกันเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนในครอบครัว พร้อมทั้งจะปรับตนไปในแนวทางเดียวกัน จะนำพาความสงบสุขมาสู่ครอบครัว แม้แต่เรื่องการเลือกคู่ครองควรปรึกษากับผู้อาวุโส ผู้ใหญ่เสียก่อน ดังข้อความเกี่ยวกับสมชีวิตาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับเรื่องสมชีวิตธรรม ๔ ประการว่า^{๑๒๘}

คั่นอยากได้คู่ซ้อ	ให้หาผู้บัณฑิต
จั่งซึ้งเฮืองใส	อยู่เย็นคุณค้ำ
แม่นซื่ออยู่ต่างบ้าน	แดนป่าชาดอน
หรือซิดำคือกา	ก็หากควรเฮียงซ้อ
เพิ่นซิปาสุขย้อ	ยีนยานเท้าซัว
เพิ่นซิปาผ่านผ้า	เมื่อฟ้าสู่สวรรค์
อันนี้ย่าหากจาตามเค้า	คลองธรรมพระเจ้ากล่าว
ขอให้เจ้าพี่น้อง	ฟังแล้วฮ้าคะนิงแนถ้อน
ฟังเยอผู้งหลานหล่อน	สหายเกลอเกิดใหม่เฮียมเอย
อย่าได้มัวแต่คร้าน	ให้เพียรสร้างสืบแปลง

ความหมาย : ถ้าอยากมีคู่ครองให้หาคนที่บัณฑิต ถึงมีชีวิตคู่ที่รุ่งเรือง อยู่เย็นเป็นสุข แม้จะอยู่ต่างบ้านต่างเมือง หรือตัวจะดำเหมือนกากก็ควรแต่งงานด้วย เพราะผู้เป็นบัณฑิตนั้นจะนำพาชีวิตคู่ให้ยืนยาวและได้ประโยชน์ทั้งโลกนี้และโลกหน้า ขึ้นสวรรค์ถึงพระนิพพานได้

จะเห็นว่า ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเกี่ยวกับหลักสมชีวิตธรรม นั้น คือ การสอนให้รู้จักปรึกษากับผู้ใหญ่ในเรื่องของคู่ครองที่จะเป็นคู่ร่วมชีวิตกันได้ หลักของสมชีวิตธรรม ๔ ประการ คือ ๑. สมสัทธา มีศรัทธาสมกัน ๒. สมสีลา มีศีลสมกัน ๓. สมจาคา มีจาคะสมกัน ๔. สมปัญญา มีปัญญาสมกัน รู้เหตุรู้ผล เข้าใจกัน อย่างน้อยพูดกันรู้เรื่อง ทั้งหมดล้วนเป็นหลักธรรมเหมาะแก่การครองเรือน ธรรมอันนำความสุขมาสู่ผู้ครองเรือน การดำเนินชีวิตครอบครัว จะมีความสุขความมั่นคงสมาชิกมีความอบอุ่นได้ สมาชิกทุกคนจะต้องปฏิบัติตนตามหลักธรรมอย่างถูกต้อง การครองเรือนเป็นภารกิจที่สำคัญเพราะเป็นการอยู่ร่วมกันมีความเคารพนับถือให้เกียรติกัน เป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อกันความตั้งมั่นของคู่สมรสย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการจัดระเบียบชีวิตคู่ที่สมบูรณ์สร้างหลักในการดำเนินชีวิตแบบชอบธรรม และหากได้คู่ครองที่ดีจะมีผลต่อการกระทำคุณงามและความดีต่อไปด้วย

จะเห็นว่า ในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานมีหลักจริยธรรมปรากฏอยู่หลายหมวดด้วยกัน อาทิเช่น การสอนเรื่องการกินหรือการบริโภคอาหาร เพื่อสั่งสอนให้รู้ธรรมเนียมการบริโภคที่

^{๑๒๘} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ยาสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนานาธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๒๙.

ถูกสุขอนามัย เป็นการสอนการรู้จักบริโภคปัจจัย ๔ อันได้แก่ อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคอย่างฉลาดและสันโดษ พอเหมาะแก่ฐานะของตน การสั่งสอนให้รู้จักวางตนเองให้เหมาะสมในแต่ละสถานการณ์และการทำงาน การสอนเรื่องการทำงาน เพื่อสั่งสอนให้มีความฉลาดในการใช้คนให้เหมาะกับงาน และทำงานอย่างฉลาดรอบคอบ มีไหวพริบ หมวดยุติธรรมและไม่ประมาท เพื่อสั่งสอนให้คนเรารู้จักปฏิบัติหน้าที่การงานอย่างระมัดระวังไม่ประมาทในการเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต หมวดยุติธรรม เพื่อสั่งสอนให้รู้จักคุณค่าของบุญหรือความดี และรู้จักโทษของบาปหรือความชั่วที่กระทำหรือแสดงออกทางกาย วาจา และจิตใจ หมวดยุติธรรม เพื่อสั่งสอนให้คนเรารู้จักเลือกคบหาคนที่ดีและเว้นคนพาล และการสอนในเรื่องของการศึกษา เพื่อสั่งสอนให้รู้จักคุณค่าของการเรียนรู้เพื่อใช้แก้ปัญหาในชีวิต และเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ โดยจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานเป็นหลักจริยธรรมเพื่อมุ่งสั่งสอนให้ชาวอีสาน ประพฤติปฏิบัติชอบตามขนบธรรมเนียม ประเพณี ท้องถิ่นอีสานและรู้จักการปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา

บทที่ ๔

อิทธิพลของวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานที่ต่อสังคมชาวอีสาน

วรรณกรรมคำสอนเรื่องย่อสอนหลานนับว่าเป็นวรรณกรรมที่ภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวอีสาน เป็นวรรณกรรมที่ได้ประพันธ์หรือแต่งขึ้นโดยอาศัยหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ ทำให้ วรรณกรรมกลายเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสอนธรรมะ และคู่มือสำคัญในการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน โดยมี คติความเชื่อที่มุ่งหวังปลูกฝัง ความดีงามในทางพุทธศาสนา เป็นการปลูกความดี มีการบ่มเพาะ กุศลธรรมให้เกิดขึ้นและเจริญขึ้น ทำให้สังคมชาวอีสานนั้นมีความสร้างสรรค์ทำให้สังคมอยู่กันอย่าง สงบสุขจนทำให้วรรณกรรมอีสานเรื่องย่อสอนหลานได้รับการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นอย่างไม่ขาดสาย ส่งผลทำให้มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน และอิทธิพลต่อประเพณีอีสานโดยมีเนื้อหา สำคัญตามลำดับดังนี้

๔.๑ อิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของสังคมชาวอีสาน

สังคมชาวอีสานได้ใช้วรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่อสอนหลานเป็นคู่มือในการดำเนินชีวิต เพราะในเนื้อหาภายในวรรณกรรมนี้มีหลักการหรือแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ตรงตาม ที่ถูกต้องตาม หลักพระพุทธศาสนา จนทำให้เกิดเป็นวัฒนธรรมของชาวอีสานที่มีการปฏิบัติสืบกันมาแต่บรรพกาล ตราบจนถึงปัจจุบันทำให้วรรณกรรมอีสานเรื่องย่อสอนหลานนั้นมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาว อีสานและต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน โดยได้เสนอหลักการหรือแนวทางในการปฏิบัติตนในการอยู่ ร่วมกันในสังคมไว้เป็นข้อๆเรียกได้ว่าเป็นวิถีปฏิบัติฉบับโบราณอีสานและมีอิทธิต่อวิถีชีวิตของชาว อีสานโดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้

๔.๑.๑ การศึกษาเล่าเรียน

การศึกษามีความจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์มาตลอดประวัติศาสตร์ เพราะการศึกษาคือ การเรียนรู้ตลอดชีวิตว่าจะดำรงชีวิตอย่างไร แม้แต่วรรณกรรมอีสานเรื่องย่อสอนหลานมีชุดของคำ สอนจำนวนหนึ่งมีหลักคำสอนที่จะอบรมสอนให้ลูกหลานมองเห็นความสำคัญของการศึกษา ได้ย้าให้ ลูกหลานทั้งหญิงชายร่ำเรียนเขียนอ่าน เพื่อจะได้มีความรู้ใส่ตัว เพราะความรู้ทำให้สามารถ ประกอบกิจใดๆได้ก้าวหน้ารุ่งเรือง เพราะวิชาความรู้ที่เปรียบเสมือนกับว่าเป็นสินทรัพย์เอาไปแปลง เป็นทุนได้ทันทีที่มีปัญญาความรู้ก็เป็นเสมือนมีทุนก้อนใหญ่ที่ใช้ไม่หมดจะใช้เมื่อใดก็ได้ ไม่ต้องไปเบิก

จากธนาคารและเสียดอกเบี้ยเหมือนเงินกู้ ดั่งข้อความที่ปรากฏวรรณกรรมคำสอนเรื่องย่าสอนหลานที่ต่อสังคมชาวอีสานที่สอนให้ลูกหลานได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนว่า^๑

ฝูงปวงเจ้ายังเยาว์ บ่ทันใหญ่
 อย่าได้ประมาทม้าง มัวเหล่านบ่ดี
 ให้ฮีบพากันเข้า โรงเรียนเขียนอ่าน หลานเอ๋ยฯ
 อย่าได้คืดขี้คร้าน ความฮู้ให้หมั่นหา
 ให้พากันศึกษาฮู้ วิชาการกิจชอบ
 ฮีบประกอบไว้ ไปหน้าสี่ฮุ่งเฮือง

ความหมาย: ลูกหลานที่ยังเยาว์วัยอย่าได้เอาแต่เที่ยวสนุกสนานไปวัน ๆ ให้พากันหมั่นศึกษาเล่าเรียนให้จงหนัก อย่าได้เกียจคร้าน เพราะหากรีบหาวิชาความรู้ไว้ในตัวแล้ว จะทำอะไรในภายหน้าก็จะมีแต่ความรุ่งเรืองก้าวหน้าแน่ๆ เพราะเรื่องของการศึกษานั้นหรือความรู้ นั้น คนโบราณให้ความสำคัญมาก ทำให้มีทั้งยศมีทั้งทรัพย์ อย่างที่ย่าสอนไว้ว่า^๒

ยามเมื่อเจ้าหนุ่มน้อย ให้ฮีบฮำเฮียนคุณ ยามเมื่อบุญเฮามี สิใหญ่สูงเพียงฟ้า
 ไปภายหน้า สิหาเงินได้ง่าย ใฝ่ผู้ความฮู้ตื่น เงินล้านบ่แก่วนถ

ความหมาย : เมื่ออยู่ในวัยเรียนก็ให้ตั้งใจเรียน ถ้ามีบุญแล้วทำให้ยศใหญ่สูงเพียงฟ้าและทำให้หาเงินทองได้ง่ายด้วย คนที่ไม่มีความรู้จะลำบาก เพราะจะตกอยู่ในภาวะหาเงินได้ยากลำบาก

จะเห็นว่า การสอนให้ลูกหลานที่ปรากฏในวรรณกรรมย่าสอนหลานนั้น ได้มีความพยายามในปลูกฝังในเรื่องการศึกษาเล่าเรียน เพราะหากมีความรู้ ความสามารถแล้วจะมีความเจริญในหน้าที่การงานมีเกียรติยศชื่อเสียงตามมา แม้แต่เรื่องสมบัติก็ต้องอาศัยการศึกษาเป็นพื้นฐานสำคัญตลอดจนการดำรงชีวิต การศึกษาล้วนเป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิต

๔.๑.๒ อิทธิพลด้านคติความเชื่อ

๔.๑.๒.๑ ความเชื่อในเรื่องกรรม ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ^๓ เป็นสิ่งที่อยู่ในความนึกคิดของมนุษย์ และมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมที่แสดงออก ศรัทธา หรือความเชื่อจะเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์มีพฤติกรรมต่าง ๆ อันจะนำไปสู่เป้าหมายที่ตั้งใจไว้ ดังนั้น ศรัทธาหรือความเชื่อ จึงมีอิทธิพลต่อการกำหนดวิถีชีวิตของแต่ละบุคคลและสังคม ความเชื่อในเรื่องกรรมนั้นเป็นความเชื่อที่ว่าทำดีได้ดี

^๑ บุญเกิด พิมพ์วรรณกรรม และนภาพร พิมพ์วรรณกรรม, ย่าสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาวัฒนธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๑.

^๒ ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมอีสานภาคอีสาน. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๗), หน้า ๔๘.

^๓ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๓), หน้า ๒๙๐.

ทำชั่วได้ชั่ว ตามหลักทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่า เมื่อบุคคลทำกรรมใดไว้ ไม่ว่ากรรมนั้นจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่ว ผลของกรรมนั้นย่อมตอบสนองบุคคลไม่ยกเว้น ไม่มีทางหลีกเลี่ยงหรือลบล้างผลของกรรมนั้นได้ และไม่สามารถที่จะให้คนอื่นรับผลกรรมนั้นแทนด้วย

ผู้ที่กระทำความทำนองนั้นที่ต้องได้รับผลกรรมนั้นในวาระกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานมีคติความเชื่อในเรื่องของกรรม โดยพร่ำสอนให้เห็นผลของการทำความดีและหลีกเลี่ยงความชั่วอยู่เสมอ มีความเชื่อมั่นในเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม โดยให้มีความเชื่อมั่นในเรื่องกรรมเรียกว่า กัมมสัทธา หมายถึง ความเชื่อในเรื่องกรรมโดยเชื่อว่ากรรมดีมีจริง กรรมชั่วมีจริง ไม่เชื่ออำนาจพระเจ้า ไม่เชื่ออำนาจดวงดาว ไม่เชื่ออำนาจสิ่งภายนอกว่า จะมาดลบันดาลให้ชีวิตของตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่เชื่อว่าสิ่งที่มาดลบันดาลชีวิตของตนมากที่สุดคือ กรรมปรากฏความเชื่อเรื่องนี้อยู่ในหลายด้านหลายตอนด้วยกัน^๕ เป็นเหตุปัจจัยเกิดจากกฎธรรมชาติมิใช่ พระผู้เป็นเจ้าหรือผู้ใดมากำหนดไว้ ด้วยลักษณะดังกล่าวของพุทธศาสนาทำให้พุทธศาสนานั้นมีลักษณะเป็นศาสนาอเทวนิยม^๕ ดังข้อความเรื่องกรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานโดยสอนให้หลานพยายามประกอบกรรมดี ลด ละ เลิกการประกอบกรรมชั่ว เพราะกรรมนั้นมีผลต่อการดำเนินชีวิตที่จะติดตามไปให้ผลทั้งในชาตินี้และทั้งในชาติต่อไปว่า^๖

อันว่ากรรมดีอย่า	ทั้งสองบุญบาป
ใฝ่ผู้สร้างก่อไว้	ผลเสียได้แก่เขา
คันแหม่นเป็นจิ้งจี้	เฮาชื่อว่าฉันทไค
ชีวากรรมมาตัด	หรือว่าเวรมาต้อง
ใฝ่ผู้ทำดีไว้	ความดีก็ตั้งจง
ใฝ่ผู้สร้างบาปไว้	กรรมชืใช้เมื่อลุนฯ

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่า การสอนเรื่องกรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานนั้น มีความพยายามจะสอนให้ทำกรรมดี หลีกเลี่ยงกรรมชั่ว เพราะหลักกรรมเป็นตัวการให้เกิดกรรมวิบาก กรรมวิบากที่เกิดจากกรรมดี กรรมชั่ว ย่อมทำให้เจ้าของกรรมเป็นทุกข์ เดือดร้อน ทั้งกายและใจ ทั้งโลกนี้และโลกหน้า กรรมวิบากที่เกิดจากกรรมดี ย่อมทำให้เจ้าของกรรมเป็นสุขทั้งกายและใจ ทั้งโลกนี้และโลกหน้า กฎแห่งกรรม ทั้งหมดล้วนเป็นกฎธรรมชาติของกรรมในพุทธศาสนาที่มี

^๕ พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), **กฎแห่งกรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖) หน้า ๑๔๐.

^๕ สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๗๕.

^๖ บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณธากุล, **ยาสอนหลาน**, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาธรรมชาติ, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒.

การให้ผลที่แน่นอนและตายตัว ไม่มีข้อยกเว้นและจึงเป็นกฎศีลธรรม ที่ดูแลควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์และให้ผล มนุษย์ทุกคนต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ดังนั้นเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า การใช้เวลาปัจจุบันและเงื่อนไขของอโหสิกรรมทำให้มนุษย์สามารถเลือกสถานที่เกิด พร้อมทั้งรูปสมบัติคุณสมบัติได้ กล่าวคือ ทำแต่กรรมดีอันมีเงื่อนไขไปสู่ผลที่ต้องการอย่างพากเพียร และปฏิบัติจนกลายเป็นอุปนิสัย ผลของกรรมย่อมส่งผลในชาติหน้าหรือชาติต่อ ๆ ไป และผลของกรรมบางอย่างสามารถส่งผลได้ในชาตินี้ได้เลย นอกจากนี้พุทธศาสนายังให้ความสำคัญกับมโนกรรมของจิตที่ใกล้ชิด ซึ่งมีผลต่อคติที่ไปในชาติหน้า

๔.๑.๒.๒ ความเชื่อในเรื่องสังสารวัฏ

คำว่า สงสาร แปลว่า การเวียนว่ายตายเกิด การเวียนตายเวียนเกิด ส่วนคำว่า วัฏฏะแปลว่าวน, วงเวียน, วงกลม, การวนเวียน สงสารวัฏฏ์ หมายถึงวงแห่งสงสาร คือ ท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดอยู่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า^๗ การที่มีชีวิตโดยเฉพาะอย่างมนุษย์เวียนตายเวียนเกิด คือเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิดใหม่ แล้วตายอีก แล้วเกิดใหม่อีก วนเวียนอยู่อย่างนี้ ไม่มีวันจบสิ้น นั่นคือการท่องเที่ยวเป็นวงกลม หรือสงสารวัฏฏ์ ที่เรียกว่าเป็นการท่องเที่ยวไปก็เพราะการมีชีวิตอยู่เปรียบเสมือนการเดินทาง นับตั้งแต่ปฏิสนธิขึ้นในครรภ์มารดาจนกระทั่งออกมาสู่โลกภายนอก ภาวะทางกายและทางจิตของมนุษย์ไม่เคยหยุดอยู่กับที่ แต่ก้าวไปข้างหน้าทุกขณะ จนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต นี้ก็ผ่านจากภพนี้ไปสู่ภพอื่น เมื่อสิ้นสุดชีวิตในภพอื่นก็ผ่านไปสู่ภพอื่นต่อไปและต่อไปไม่สิ้นสุด^๘ ดังข้อความเกี่ยวกับเรื่องสังสารวัฏที่ปรากฏปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่ำสอนหลานโดยสอนให้หลานมองให้เห็นโทษของสังสารวัฏว่า^๙

มีแต่พันแต่เกี่ยว	เกาะเกี่ยวกุมกัน
มีแต่พันธนังติด	ต่อกันบ่มีแล้ว
เพิ่นว่าสงสารนี้	วนเวียนผลัดเปลี่ยน
มีแต่เวียนแต่เกี่ยว	คือลื้อรถยนต์ฯ
บ่มีไผหนีพัน	เกิดแก่เจ็บตาย
มีแต่วนเวียนติด	ต่อกันมีแล้ว
ไผผู้โมโหฮ้าย	โลภพยาบาท

^๗ วศิน อินทสระ, สวรรค์ นรก บุญ บาป ในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕.

^๘ สุนทร ฌ รัชชี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒๗.

^๙ บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ย่ำสอนหลาน, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังน่านาธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๓๓.

มีแต่อาฆาตขี้	หงำไว้จ่องเวรฯ
มันปมีทางเสี้ย	เวรกรรมเกาะเกี่ยว
เจ้าฆ่าช้อยช้อยฆ่าเจ้า	เลิงเรื่อยบ่เขาฯ

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่า สังสารวัฏมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับหลักกรรมเพราะหลักกรรมในพุทธศาสนาจะเป็นไปไม่ได้ ถ้าไม่มีการเกิดใหม่หรือการเวียนว่ายตายเกิด เพราะมีปัญหาชีวิตหลายอย่างที่ไม่อาจเข้าใจได้ ถ้าปราศจากการเวียนว่ายตายเกิด หรือที่เรียกว่าสังสารวัฏ เช่นปัญหาเรื่องคนดีบางคนมีชีวิตอยู่อย่างทุกข์ทรมาน และคนชั่วบางคนมีชีวิตอยู่อย่างสุขสำราญเป็นต้น ปัญหาเหล่านี้จะเป็นเรื่องค้างโลก ถ้ากฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ไม่เข้ามาช่วยแก้ ช่วงชีวิตเพียงช่วงเดียวของบุคคลสั้นเกินไป ไม่เพียงพอที่จะพิสูจน์กรรมที่บุคคลทำไว้แล้วได้ทั้งหมด การเกิดใหม่จะช่วยอธิบายกรรมในอดีตของคนได้อย่างดีที่สุด ดังนั้นชีวิตมนุษย์จึงเป็นสนาม หรือวิธีสำหรับทดลองแรงกรรม ว่าใครได้ทำกรรมอะไรไว้มากน้อย เบาบางหรือรุนแรงเพียงใด^{๑๐}

๔.๑.๓ อิทธิพลด้านหลักกรรม หมายถึง คติธรรม เป็นหลักธรรมที่เป็นหลักแนวทางหรือแบบอย่างในการดำเนินชีวิตเพื่อให้เกิดความมั่นคงในชีวิต ฉะนั้น คติธรรมจึงมีความจำเป็นในฐานะที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เพื่อให้เกิดการยึดมั่นในการปฏิบัติที่ถูกต้องอันจะส่งผลต่อความสุขความเจริญในชีวิตไปในภายภาคหน้า ในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานนั้นพบว่ามีหลักธรรมที่ปรากฏจำนวนมากมายหลายชุดของคำสอนในพุทธศาสนา แต่ในที่นี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเฉพาะ อิทธิพลด้านการครองเรือนและ อิทธิพลด้านความมั่นคงของครอบครัว ตามลำดับดังนี้

๔.๑.๓.๑ อิทธิพลด้านการครองเรือน

การครองเรือนเป็นเรื่องของชีวิตครอบครัวซึ่งครอบครัวนับว่าเป็นสถาบันแรกของสังคมมีบทบาทในการเลี้ยงดูสมาชิกที่เกิดขึ้นให้มีชีวิตรอด ครอบครัว หมายถึง กลุ่มบุคคลกลุ่มหนึ่งประกอบด้วยบิดามารดาและบุตร ซึ่งอาจจะสืบสายโลหิต หรือจากการรับเป็นบุตรบุญธรรมได้^{๑๑} ตามหลักพระพุทธศาสนาสถาบันครอบครัวจะดำรงเป็นองค์ประกอบหนึ่งแห่งโครงสร้างสังคมอย่างมั่นคงได้ ก็โดยอาศัยสมาชิกอันเป็นส่วนประกอบของครอบครัว แต่ละคนปฏิบัติหน้าที่อย่างเหมาะสมใน ในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานนั้นมีเนื้อหาเกี่ยวกับการครองเรือนโดยพยายามสอนให้หลานนั้นรู้จักเลือกคู่ครองที่เหมาะสม โดยต้องปรึกษากับหาหรือผู้อาวุโส ญาติพี่น้อง ถ้าพ่อแม่ไม่เห็นด้วยให้หยุดก่อน หากแต่งงานไปอาจเกิดการหย่าร้างได้ เป็นการสอนให้รู้จักการเลือกคู่ครอง ตลอดจนสอนให้หลานรู้จักใช้ความเพียรพยายามของตนการสร้างอนาคตชีวิตครอบครัวซึ่งจะ

^{๑๐} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวัณโณ), อนุพุทธพิภพที่ปีภาค ๓ พรรณนาสวรรค์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กรีนปัญญาญาณ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖.

^{๑๑} จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๗๙.

ทำให้ครอบครัวเจริญก้าวหน้าต่อไป ดังข้อความเกี่ยวกับเรื่องการครองเรือน ที่ปรากฏปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่ำสอนหลานว่า^{๑๒}

คั้นอยากได้คู่ซ้องมีผู้ปรึกษา	ให้ค่อยปรึกษาขุนหม่อมพงศ์พันธุ์เชื้อ
ให้ปรึกษาเฒ่าขุนกวานพ่อแม่	ครั้นเฒ่าแก่บ่อพร้อมเซาถ่อนอย่าลีเอา
อันว่า ผัวเมียนี้	อย่าเอาใจหนีหลีก กันตาย
คำลืปาสิฮ้าง	ฝูงนั้น อย่าได้มี”
อย่าเกียดจรั้น	การงานให้ตั้งต่อ
ให้ฮีบหาเฮ็ดไว้	ภายหน้าสิมั่งมี
เรือจักทำการสร้าง	นาสวนฮั่วไเฮ่
อย่าได้เห็นแก่หนาวและฮ้อน	เพียรฟ้าแล้วก่อนเขา
ควรหากินแต่เช้า หากซื้อคร้าน	จักอายหน้า เพ็นสิหยัน

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่า มีหลักธรรมคำสอนที่มีความเกี่ยวข้องกับการครองเรือน สามารถนำมาปรับหรือประยุกต์ใช้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงในครอบครัว ซึ่งแต่ละหลักธรรมจะมุ่งเน้นแนวทางการประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างรู้จักหน้าที่ของตน ให้อยู่ร่วมกันด้วยความรักความเข้าใจ การสร้างสัมพันธภาพอันดี ด้วยความเข้าใจกันอย่างมีมิตรไมตรี ที่ประกอบไปด้วยความเมตตา กรุณา มีความเสียสละ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เกื้อกูล ซึ่งกันและกัน บนพื้นฐานของความดี มีคุณธรรม การมีทัศนคติที่ดีจะสร้างความพึงพอใจในการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและสามารถแก้ไขข้อขัดแย้งที่เกิดจากความไม่เข้าใจกันได้ การครองเรือนเป็นอีกศิลปะที่มีความงดงามของชีวิตมนุษย์ที่พระพุทธเจ้าทรงมีหลักธรรมจำนวนหลายชุดเกี่ยวกับการครองเรือน ครองคน ครองตน ครองงาน และ ครองสุข เช่น หลักสมชีวิติธรรม ๔ หลักพรหมวิหาร ๔ หลักขรวาสธรรม ๔ หลักสังคหวัตถุ ๔ หลักกุลจิรัฐติธรรม ๔ และหลักทศ ๖ เป็นต้น การสร้างความสุขและการครองความสุขจึงเป็นเรื่องสำคัญในการครองเรือน การสร้างและการครองความสุขตามหลักพุทธศาสนาเรียกว่า ความสุขของคุณหัสหรือชาวบ้านทั่ว ๆ ไปมี ๔ อย่าง โดยมีเนื้อสำคัญตามลำดับ คือ^{๑๓}

๑. อตถิสุข หมายถึง สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยชอบธรรม

๒. โภคสุข คือ สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือความภูมิใจ เอิบอímใจว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่สาธารณะ

^{๑๒} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ย่ำสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๘.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๙๓.

๓. อนุสนธิ์ ได้แก่ สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือความภูมิใจเอิบอ้อมใจว่า ตนเป็นไทไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔. อนุวัชชสุข หมายถึง สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ คือความภูมิใจเอิบอ้อมใจว่า ตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครๆ ดิเสียน ไม่ได้ทั้งทางกายวาจาใจ

นอกจากนี้ยังมีหลักของสันโดษด้วย คำว่า สันโดษ แปลว่า ความยินดี คือความพอใจ ความยินดีด้วยของของตน ซึ่งได้มาด้วยเรื่องแรงความเพียรโดยชอบธรรม ความยินดีด้วยปัจจัยสี่ ตามมีตามได้ ความรู้จักอ้อมรู้จักพอ มีความเข้าใจผิดกันว่า สันโดษ คือความไม่กระตือรือร้น งอมืองอเท้าไม่ตื่นนอนขวนขวายหาทรัพย์ เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาถึงกับในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ไม่เห็นด้วยที่จะให้พระสงฆ์เทศน์เรื่องความสันโดษเพราะว่าประชาชนจะไม่ให้ความร่วมมือในการพัฒนา แต่ความหมายของสันโดษมิได้เป็นไปในลักษณะนั้น เป็นหลักธรรมที่ให้คนยังคิดถึงความต้องการเพื่อให้มีความสุขในการดำรงชีวิต สันโดษมี ๓ อย่าง คือ^{๑๔}

๑. ยถาลาภสันโดษ คือ ความยินดีตามที่ได้ยินดีตามที่ตั้งใจได้ คือตนได้สิ่งใดมาหรือเพียรหาสิ่งใดมาได้เมื่อเป็นสิ่งที่ตนตั้งใจได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหนก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น

๒. ยถาลาภสันโดษ หมายถึง ยินดีตามกำลัง ยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกายสุขภาพและวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลังตนมี หรืออยากได้สิ่งใดมาอันไม่ถูกกับกำลังร่างกาย หรือสุขภาพ

๓. ยถาสารูปสันโดษ ได้แก่ ยินดีตามสมควร ยินดีตามที่เหมาะสมกับตนอันสมควรแก่ภาวะฐานะ แนวทางชีวิต และจุดมุ่งหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน

กล่าวได้ว่า หลักธรรมดังกล่าวล้วนมีความสำคัญในเรื่องการครองเรือน หากสามีภรรยาได้ปฏิบัติหลักธรรมดังกล่าว ย่อมเป็นสามีภรรยาพึงปรารถนาได้ เมื่อแต่งงานเป็นสามีภรรยา กัน เมื่อมีบุตรไม่ว่าจะเป็นบุตรโดยสายโลหิต หรือบุตรธรรม ย่อมเปลี่ยนสถานภาพเป็นบิดามารดา และต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อบุตร ประกอบไปด้วย หน้าที่เอาใจใส่บุตรและเข้าใจบุตรหน้าที่อบรมเลี้ยงดูบุตร และหน้าที่ในการรักษาครอบครัวให้มั่นคง และเป็นสุข ครอบครัวเป็น สถาบันหลักของสังคม ความเป็นสังคม คือ การแสดงออกต่อกันด้วยความรัก ความเข้าใจ มีกิริยาที่ปฏิบัติต่อกันด้วยความรัก ช่วยให้ความรักความผูกมิตรผูกพันมั่นคงมากยิ่งขึ้น

๔.๑.๓.๒ อิทธิพลด้านความมั่นคงครอบครัว

มนุษย์ทุกคนล้วนมีความปรารถนาในอันที่จะประสบกับความสำเร็จในหน้าที่การงานตลอดจนความมั่นคงของครอบครัว ในทางพระพุทธศาสนาท่านได้มีหลักธรรมสำหรับฆราวาสนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อสร้างฐานะและดำรงวงศ์สกุลให้มีความมั่นคงไม่คลอนแคลน การสร้างฐานะดำรงวงศ์ตระกูลให้มั่นคงทางพุทธศาสนาได้ ซึ่งมีหลักการอยู่ ๔ ประการ คือ

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๒.

๑. อุฏฐานสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยการหา เราควรรักษาทรัพย์ด้วยอาชีพที่ไม่เป็นโทษและผิดศีลธรรม นอกจากนี้ในการขยันหาจะต้องขยันอย่างฉลาด ถ้าขยันอย่างไม่ฉลาดก็ไม่สามารถนำมาซึ่งทรัพย์ได้

๒. อารักขสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยการเก็บรักษา เราควรรักษาทรัพย์ที่เราหามาได้ไม่ควรใช้จ่ายไปแบบฟุ่มเฟือยโดยไม่รู้คุณค่าของทรัพย์ ในการเก็บทรัพย์หรือใช้ทรัพย์นั้น หลักทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับการใช้จ่ายเลี้ยงชีพเป็นสมณะชีวิตานั้นให้แบ่งทรัพย์ที่หามาได้เป็น ๕ ส่วน ดังนี้ คือ “ทังเหว – ใส่ปากงู – ให้เขา กู – ผังดินไว้ – ใช้หนี้เก่า”

๑) ใช้หนี้เก่า ๑ ส่วน ให้บำรุงเลี้ยงดูบุพพการี บิดามารดาญาติพี่น้องและมิตรสหาย

๒) ทังลงเหว ๑ ส่วน สำหรับใช้จ่ายบริโภค

๓) ใส่ปากงู ๑ ส่วน ให้ภรรยาเก็บไว้ยามขาดแคลนและป่วยไข้ ได้รับความ

๔) ให้เขา กู ๑ ส่วน ให้เลี้ยงดูบุตรธิดาศึกษาเล่าเรียน

๕) ผังดินไว้ ๑ ส่วน ให้ทำบุญฝากไว้ในพระพุทธศาสนา ทำลายมัจฉริยะตระหนี่

เพราะฉะนั้นหลักอารักขสัมปทาที่ดีควรมีการแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน เพื่อให้การใช้ทรัพย์นั้นเป็นไปในประโยชน์ในชาตินี้และในชาติหน้าทั้งต่อตนเองและผู้อื่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด

๓. **กัลยาณมิตตตา** ได้แก่ ความถึงพร้อมด้วยการคบมิตรที่ดี^{๑๕} เราควรคบสหายที่เป็นคนดีมีศีลธรรมไม่เป็นคนอันธพาล ที่จะชักพาให้เราเสียทรัพย์ หากเป็นสถาบันครอบครัวควรตั้งคนที่มศีลให้เป็นหัวหน้าครอบครัวหรือถ้าจะให้ศิคนในครอบครัวจะต้องเป็นคนที่ดีตามภาวะของตนตามภาวะของฆราวาส หรือคฤหัสถ์อย่างน้อยต้องประกอบไปด้วยศีล ๕ อันเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์

๔. สมชีวิตา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยการประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ เราต้องรู้จักการจัดแจงทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ฟืดเคืองนัก หรือ สรุ่ยสร้อยเกินไป รู้จักประมาณในการซื้อหาสิ่งของเท่าที่จำเป็นซึ่งสิ่งของบางอย่างในการใช้อาจใช้แทนสิ่งของอีกอย่างได้ การซื้อก็จะเป็นการสิ้นเปลืองทรัพย์โดยใช่เหตุ

๔.๑.๓ อิทธิพลด้านการทำความดี

การทำความดี คือ การไม่เบียดเบียนตัวเอง และไม่เบียดเบียนคนอื่น หรือสิ่งอื่นที่อยู่รอบตัวเรา ถ้าจะให้อธิบาย ที่ว่าไม่เบียดตัวเองก็คือการทำให้สบาย เบิกบาน มีความสุข อิงตามหลักพุทธศาสนา คิดดี พูดดี ทำดี ส่วนการไม่เบียดเบียนคนอื่น ก็คือ คำพูดและการกระทำของเราต้องไม่ไปกระทบหรือทำร้ายคนอื่น หรือให้กระทบน้อยที่สุด นอกจากนั้นยังสามารถเป็นที่พึ่งพาให้เค้าได้อยู่อย่างมีความสุข เรียกก่ายๆคืออยู่ให้ตัวเองมีความสุขในขณะที่เดียวกันก็ช่วยคนอื่นด้วย ดังข้อความ

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน ส.ม.(ไทย) ๑๙/๕-๑๒๙/๒-๓๖; อ.จ.เอก.๒๐/๗๒-๑๒๘/๑๖-๒๕; พุ.อิติ. ๒๕/๑๙๕/๒๓๗.

เกี่ยวกับเรื่องการสอนให้ทำความดีที่ปรากฏปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานโดยสอนให้หลานมีความพยายามในการทำ ความดี ด้วยการให้ทาน รักษาศีลและเจริญภาวนา จะเป็นบุญหนุนนำหรือเป็นปัจจัยสำคัญในการเข้าสู่เป้าหมายสำคัญในพุทธศาสนา คือพระนิพพานว่า^{๑๖}

บัดนี้ย่าสิพาพวกเจ้า	ตกแต่งกองบุญ
มือนี่เป็นวันศีล	เวียกเฮาเขาไว้
ย่าชิพาไปไหว้	ยาครูสังฆราช
ไปตักบาตรแลหยาดน้ำ	ฟังเจ้าเทศนาฯ
ไปฮักาศีลสร้าง	ภาวนานำหเพิ่น
ให้พวกเจ้าพี่น้อง	จำไว้ย่าชิสอนฯ
เพิ่นว่าวันศีลนั้น	ให้ทำบุญตักบาตร
คันผู้ใดอยากขึ้น	เมื่อฟ้าให้หมั้นทานฯ
ให้หมั้นทำชั่วข่วม	ยมนาให้ม่มฝั่ง
หวังนิพพานใจใจ	ปานนั้นจึงเผื่อพอฯ
ให้เจ้าคิดต่อไว้	ฮึดฮ่อมทางเทียว
ทางไปนี้ระพาน	ฮึดยาวยังกว้าง
อันว่าหนทางเข้า	นี้ระพานพันโคก
มีแต่บุญอ้อยต้อย	หลานน้อยให้ค่อยทำฯ
คันแมนเป็นจิ้งจี้	เฮาชิว่าฉันใด
ชิว่ากรรมมาตัด	หรือว่าเวรมาต้อง
ใผผู้ทำดีไว้	ความดีเกดตั้งจ่อง
ใผผู้สร้างบาปไว้	กรรมชิใช้เมื่อลุนฯ

๔.๑.๔ อิทธิพลด้านกตัญญูกตเวทิต

คำว่า กตัญญูกตเวทิต ประกอบด้วยคำสองคำคือ กตัญญู และกตเวทิต กตัญญู หมายถึง การรู้คุณที่ผู้อื่นทำแล้วแก่ตน ได้แก่ ความเป็นผู้มีใจกระจ่างและมีสติปัญญาบริบูรณ์จนสามารถรู้ และตระหนักในอุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้วแก่ตนคือเมื่อได้รับความช่วยเหลือจากผู้ใดหรือจากสิ่งใด ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ตาม ก็จดจำและตระหนักในพระคุณนั้น^{๑๗} กตเวทิต หมายถึง การรู้จักประกาศ และตอบแทนพระคุณของผู้ที่มีอุปการคุณแก่ตนซึ่งแสดงได้โดยการเคารพ

^{๑๖} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ย่าสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาวัฒนธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๓๖.

^{๑๗} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทิตเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

การเอื้อเพื่อ การสรรเสริญ และการแสดงน้ำใจอันดีงามต่อผู้มีพระคุณทั้งนี้มิใช่การใช้หนี้บุญคุณด้วยการตีราคา^{๑๘} ดังข้อความเกี่ยวกับเรื่องความกตัญญูกตเวทีที่สอนให้รู้จักตอบแทนต่อผู้มีบุพการีชนที่มีพระคุณต่อตนที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องย่ำสอนหลานว่า

ฝูงหมู่หลานอ่อนน้อย	ผู้ฮ่อมบัวระบัด
ปได้ขัดเคืองใจ	ย่ายายพอน้อย
มีแต่กลอยใจสู้	ประสงค์ชูเข้าค่า
คอยนวดคั้น	บายเน้นปีบเอ็นๆ
อันนี้ก็เพื่อกุศลเจ้า	อัยยกาเถ่าย่า
หากได้สอนสั่งให้	ความฮู้แก่หลานๆ

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่า เรื่องความกตัญญู เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งอื่น ชีวิตด้านกายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่าง ๆ มีบิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนั้น ต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งเหล่าอื่นอีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจึงจะมีชีวิตอยู่รอดได้ ในส่วนจิตใจมนุษย์ก็ได้รับการปลูกฝังอบรมลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิดามารดาเป็นต้น ให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตให้ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ ความกตัญญูนี้เป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติมิใช่เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีแม้แต่ต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย ดังข้อความเกี่ยวกับเรื่องความกตัญญูกตเวทีต่อสัตว์ทั้งหลายที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องย่ำสอนหลานว่า^{๑๙}

แมงหนึ่งพอเมื่อแสงสุริยเสี้ยว	สุริโยค้อยค้ำมานั้น
ฝูงหมู่เปิดไก่อ้ออง	หาห้องฮ่วมฮัง
หมูหมาเข้า	เนานอนหาบ่อน
ฝูงหมู่ข้างและม้า	มาพร้อมพักนอนๆ
กับทั้งอัครม้า	จัวควายสัตว์สิ่ง
ปึงสิ่งชาวแม่ค้ำ	หันหน้าต่าวคั้นเจ้าเอ๋ยๆ
ฝูงหมู่ชาวควบ้าน	เข้าป่าหากิน
เถิงเมื่อยามแลงกลับ	ต่าวคั้นเมื่อบ้าน
แต่นั้นฝูงหลานหล้า	ชาวคณาน้องพี่

^{๑๘} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี), **มงคลในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติธรรม, ๒๕๓๘,) หน้า ๒๐.

^{๑๙} บุญเกิด พิมพ์วรรณธาตุ และนภาพร พิมพ์วรรณธาตุ, **ย่ำสอนหลาน**, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาวัฒนธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕.

เถิงเมื่อยามค่ำค้อย	คอยเลี้ยงย่าตนา
พากันหาเข้าน้ำ	พิชโภชอาหาร
โภชนังมี	มอบมวลมาเลี้ยง
บ่ให้เคื่องคายฮ้อน	อาหารแก่เถ้าย่า
บ่ได้มีตาบ้อย	คำส้มเสียดสี

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่า สอนให้ลูกหลานรู้จักความกตัญญูทเวที่ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และสิ่งอื่นๆ เช่น ความกตัญญูทเวที่ ระหว่างบุตรกับมารดาบิดา มีลักษณะ คือ การปรนนิบัติเลี้ยงดู ด้วยปัจจัยสี่ การยอมเสียสละชีวิตของตน เพื่อปกป้องชีวิตมารดาบิดา และการให้มารดาบิดาตั้งอยู่ใน ธรรม ระหว่างศิษย์กับครูอาจารย์มีลักษณะ คือ การประพฤติตนเป็นผู้ว่าง่าย ยอมรับการสั่งสอน เคารพนับถือ ไม่ลืมนคุณและพยายามตอบแทนคุณ ฝ่ายอาจารย์ ก็ให้ความอนุเคราะห์สงเคราะห์ด้วย ลากสักการะ ประกาศยกย่องและให้ตั้งมั่นในธรรม ระหว่างมิตรกับมิตร มีลักษณะคือการมอบ ตำแหน่งหน้าที่ เกื้อกูล อนุเคราะห์สงเคราะห์กันด้วยปัจจัยสี่คุ้มครอง มิตร ตักเตือนมิตรไม่ให้ประมาท ระหว่างพระราชากับนักบวชมีลักษณะ^{๒๐}

เห็นได้ว่า หลักของความกตัญญูทเวที่เป็นเครื่องหมายของคนดี เพราะเมื่อเราได้รับการอุป การคุณที่คนอื่นได้ช่วยเหลือเกื้อกูลแล้วหรือทำให้แล้วควรที่จะแสดงน้ำใจหรือสิ่งตอบแทนคุณคืนแก่ บุคคลนั้น ผู้ที่ทำได้เช่นนี้ก็จะได้รับคำสรรเสริญยกย่องของคนทั่วไป โดยเฉพาะการตอบแทนคุณของ บิดามารดานั้นถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างมาก สำหรับบุตรธิดาที่ควรจะทำกานตอบแทนคุณ นั้นให้ได้ เพราะหากไม่ตอบแทนคุณท่านอาจได้ชื่อว่าเป็นคนเนรคุณลืมนบุญคุณผู้มีพระภาคเจ้าทำให้ ผู้อื่นนั้นดูหมิ่นดูแคลนได้

๔.๑.๕ อิทธิพลด้านความสามัคคี

คำว่า ความสามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงกัน ความปรองดองกัน กิริยาที่ พร้อมเพรียงกันทำร่วมมือร่วมใจกันทำ^{๒๑} ความพร้อมเพรียงกันมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน สมานฉันท์

^{๒๐} พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ขาตเมธี), ความกตัญญูทเวที่ในฐานะคุณธรรมคำจูนสังคมจากมุมมอง พระพุทธศาสนา, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๕๒ - ๕๓.

^{๒๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๗๘.

หมายถึง มีความพอใจร่วมกันพร้อมใจกัน^{๒๒} ดังข้อความเกี่ยวกับเรื่องของความสามัคคีที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องย่อสอนหลานว่า

บัวอาศัยเพ็ญน้ำ	ปลาเพ็ญวังตม
ไพร่กับนาย	เพ็ญกันโดยด้าม
เสื่อสาข้าง	กวางพานอาศัยป่า
ป่าอาศัยสัตว์สิ่งฮ้าย	จึงหนาแน่นมีดมุงฯ
เฮอาศัยพวกพ้อง	น้องนุ่งสหายเกลอ
เขาก็อาศัยเฮา	จึงเป็นเมืองบ้าน
ชูคนชูได้	อาศัยกันทุกหมู่
ปมไผ่อยู่ยั้ง	ทอนท้อผู้เดียวฯ

จะเห็นว่า ความสามัคคีจัดเป็นหลักธรรมหรือหลักปฏิบัติสากลของสังคมมนุษย์ทั่วโลกเพราะหากชนชาติใดมีความสามัคคีกัน ปัญหาต่างๆ ความขัดแย้ง ความเสื่อมโทรมด้านต่างๆ ในสังคมนั้นๆ ก็ย่อมจะมีน้อยหรือไม่มีเลย ทั้งนี้ก็เพราะการแสดงออกซึ่งการร่วมแรงร่วมใจกัน เพื่อปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพ ความสามัคคีต้องอาศัยความอดทน เสียสละความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน และตระหนักในปัญหาาร่วมกัน ทั้งนี้จะต้องมีการทำงานร่วมกันบ่อยๆ จะเห็นผลดีของการร่วมมือมากกว่าการแยกทำอะไรอยู่เพียงคนเดียว ความสามัคคีจะก่อให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียวกัน และสามารถปฏิบัติงานทุกอย่างสำเร็จ

ความสามัคคีเป็นการแสดงออกซึ่งความร่วมมือ ร่วมใจ ร่วมแรงทางกาย ทางวาจา และทางใจของผู้คนในสังคมเพื่อก่อให้เกิดความดีงามและผลประโยชน์ที่ทุกคนพึงได้รับอย่างเท่าเทียมกัน แต่ความสามัคคีมิใช่จะเป็นเรื่องที่จะทำหรือปฏิบัติได้ง่ายๆ ซึ่งทั้งหมดนี้ก็ล้วนขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยต่างๆ ด้วย เช่น ทักษะคติ จาริตประเพณี ศรัทธาความเชื่อมั่น การปฏิบัติหน้าที่ของผู้คนที่ได้รับความมอบหมาย ผู้นำ และความตั้งใจจริงของผู้คนทุกคนในสังคมไทยเป็นหลัก ความสามัคคีที่จะนำไปสู่ความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติจึงจะสามารถเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง ความสามัคคีของมวลมนุษยชาติ สามารถปฏิบัติได้เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม เพื่อความสงบสุข ความเจริญของโลก มนุษย์ทุกคนสามารถร่วมมือกัน มีความสมัครสมานสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการสร้างสรรค์โลกได้ด้วยการปฏิบัติตนตามหลักพรหมวิหาร ๔ ประการ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เพราะหลักธรรมดังกล่าวนี้^{๒๓} พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้เพื่อให้มนุษย์ทุกคนเป็นพรหม คือ เป็น

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๔.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), กรณีธรรมกาย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์อำเภอ, ๒๕๔๒), หน้า ๓๒๖.

ผู้สร้างสรรค์อภิบาลโลก ช่วยกันบำรุงรักษาโลกนี้ให้มีสันติสุข ด้วยเรี่ยวแรงความพากเพียรของมนุษย์เอง โดยไม่ต้องรอเทพเจ้าหรืออำนาจวิเศษใดๆ มาบันดาลให้

๔.๑.๖ อิทธิพลด้านความไม่ประมาท

ในวรรณกรรมอีสานเรื่องย่ำสอนหลานมีเนื้อหาเกี่ยวกับการสอนให้หลานไม่ประมาทในหลายๆด้าน อาทิเช่นการไม่ประมาทต่อคนที่ด้วยกว่าตน การไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต ตลอดจนการไม่อวดดี ดังข้อความเกี่ยวกับเรื่องการสอนไม่ให้ประมาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องย่ำสอนหลานว่า^{๒๔}

อย่าได้ประมาทม้าง	มัวนั่งนอนเฉยหลายเอย
ให้ฮีบป้อลือลุก	ฟังนำการย้าว
อย่าย่านเสาเอื้อนเจ้า	เพ่งแต่กมุ่น
ย่านบมีเจ้าโจ	ชิงบ้อยด่ากันนั้นแล้วฯ

ข้อความข้างต้น จะเห็นว่า ความไม่ประมาทที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องย่ำสอนหลานมีเนื้อหาเกี่ยวกับการสอนให้หลานไม่ประมาทในหลายๆด้าน เช่น การไม่ประมาทต่อคนที่ด้วยกว่าตน การไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต ตลอดจนการไม่อวดดี เป็นการสอนหรือให้ความรู้ที่เป็นศิลปะในการดำเนินดำเนินชีวิตที่ดั่งงามตามหลักพระพุทธศาสนา

๔.๒ อิทธิพลต่อประเพณีของสังคมชาวอีสาน

วรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่ำสอนหลานมีอิทธิพลต่อสังคมชาวอีสาน ที่ปรากฏในประเพณีของสังคมชาวอีสาน เป็นกิจกรรมที่มีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญต่อสังคม^{๒๕} เช่น การแต่งกาย ภาษา วัฒนธรรม ศาสนา ศิลปกรรม กฎหมาย คุณธรรม ความเชื่อ อันเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมของสังคมเชื้อชาติต่างๆ กลายเป็นประเพณีประจำชาติและถ่ายทอดกันมาโดยลำดับ หากประเพณีนั้นดีอยู่แล้วก็รักษาไว้เป็นวัฒนธรรมประจำชาติ หากไม่ดีก็แก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเทศะ ประเพณีล้วนได้รับอิทธิพลมาจากสิ่งแวดล้อมภายนอกที่เข้าสู่สังคม รับเอาแบบปฏิบัติที่หลากหลายเข้ามาผสมผสานในการดำเนินชีวิต ประเพณีจึงเรียกได้ว่าเป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของสังคม โดยเฉพาะศาสนาซึ่งมีอิทธิพลต่อประเพณีไทยมากที่สุด วัดวาอารามต่างๆ ในประเทศไทยสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย และชี้ให้เห็นว่าชาว

^{๒๔} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล และนภาพร พิมพ์วรรณเมธากุล, ย่ำสอนหลาน, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์ขอนแก่น คลังนาธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๘๖.

^{๒๕} ศรีศักร วัลลิโภดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๗๘.

ไทยให้ความสำคัญในการบำรุงพุทธศาสนาด้วยศิลปกรรมที่งดงามเพื่อใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาตั้งแต่โบราณกาล เป็นต้น^{๒๖}

ประเพณีมีบ่อเกิดมาจากสภาพสังคม ธรรมชาติ ทัศนคติ เอกลักษณ์ ค่านิยม โดยความเชื่อของคนในสังคมต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์นั้นๆ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุต่างๆ ฉะนั้นเมื่อเวลาเกิดภัยพิบัติขึ้น มนุษย์จึงต้องอ้อนวอนร้องขอในสิ่งที่ตนคิดว่าจะช่วยได้พอภัยนั้นผ่านพ้นไปแล้ว มนุษย์ก็แสดงความรู้คุณต่อสิ่งนั้นๆ ด้วยการทำพิธีบูชาเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตน ตามความเชื่อ ความรู้ของตน เมื่อความประหลาดนั้นคนส่วนรวมสังคมยึดถือปฏิบัติเป็นธรรมเนียมหรือเป็นระเบียบแบบแผน และทำงานเป็นพิมพ์เดียวกัน สืบต่อกันจนกลายเป็นประเพณีของสังคมนั้นๆ^{๒๗}

ประเพณีและวัฒนธรรม เมื่อว่าโดยเนื้อความก็เป็นสิ่งอย่างเดียวกัน คือ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่มืออยู่ในธรรมชาติโดยตรง แต่เป็นสิ่งที่สังคมหรือคนในส่วนรวมร่วมกันสร้างให้มีขึ้น แล้วถ่ายทอดให้แก่กันได้ ด้วยลักษณะและวิธีการต่างๆ โดยเนื้อหาของประเพณีและวัฒนธรรมที่อยู่ในจิตใจของประชาชนเกี่ยวกับเรื่องความคิดเห็น ความรู้สึก ความเชื่อ ซึ่งสะสมและสืบทอดร่วมกันมานานในส่วนรวม จนเกิดความเคยชิน เรียกว่า นิสัยสังคมหรือประเพณี ประเพณีแบ่งออกเป็น ๓ ประเภทได้แก่^{๒๘}

๑. จารีตประเพณี หรือภูคิลธรรม หมายถึง สิ่งซึ่งสังคมใดสังคมหนึ่งยึดถือและปฏิบัติสืบกันมาอย่างต่อเนื่องและมั่นคง เป็นเรื่องของความผิดถูก มีเรื่องของศีลธรรมเข้ามาร่วมด้วย ดังนั้นสมาชิกในสังคมต้องทำ ผู้ใดฝ่าฝืนถือว่าเป็นผิดเป็นชั่ว จะต้องถูกตำหนิหรือได้รับการลงโทษจากคนในสังคมนั้น เช่น ลูกหลานต้องเลี้ยงดูพ่อแม่เมื่อท่านแก่เฒ่า ถ้าใครไม่เลี้ยงดูถือว่าเป็นคนเนรคุณหรือลูกอกตัญญู จารีตประเพณีของแต่ละสังคมนั้นย่อมไม่เหมือนกัน เพราะมีค่านิยมที่ยึดถือต่างกัน การนำเอาจารีตประเพณีของตนไปเปรียบเทียบกับของคนอื่นแล้วตัดสินว่าดีหรือเลวกว่าของตนย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เพราะสภาพสังคม สิ่งแวดล้อม ตลอดจนความเชื่อของแต่ละสังคมนั้นแตกต่างกันไป

๒. ขนบประเพณี หรือสถาบัน หมายถึง ระเบียบแบบแผนที่สังคมได้กำหนดไว้แล้วปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทางตรง ได้แก่ ประเพณีที่มีการกำหนดเป็นระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติอย่างชัดเจนว่าบุคคลต้องปฏิบัติอย่างไร เช่น สถาบันโรงเรียน มีโรงเรียน มีผู้สอน มี

^{๒๖} สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๙) หน้า ๔๘.

^{๒๗} คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ , พจนานุกรมภาษาล้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ , พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๗), หน้า ๗๘.

^{๒๘} สมชาย นิลอาธิ, วิถีความคิด วิถีขานนาอีสาน, (มหาสารคาม : อาศรมวิจัยคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๑) , หน้า ๑๒๕.

ผู้เรียน มีระเบียบการรับสมัคร การเข้าเรียน การสอบไล่ เป็นต้น ทางอ้อม ได้แก่ ประเพณีที่รู้จักกันโดยทั่วไป โดยไม่ได้วางระเบียบไว้แน่นอน แต่ปฏิบัติไปตามคำบอกเล่า หรือตัวอย่างจากที่ผู้ใหญ่หรือบุคคลในสังคมปฏิบัติ เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การตาย การแต่งงาน ซึ่งเป็นประเพณีเกี่ยวกับชีวิต หรือประเพณีเกี่ยวกับเทศกาล ตรุษ สารท การขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น

๓. ธรรมเนียมประเพณี หมายถึง ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาสามัญที่ทุกคนควรทำ ไม่มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบประเพณี หรือมีความผิดถูกเหมือนจารีตประเพณี เป็นแนวทางในการปฏิบัติที่ทุกคนปฏิบัติกันทั่วไปจนเกิดความเคยชิน และไม่รู้สึกเป็นภาระหน้าที่ เพราะเป็นสิ่งที่มีความนานและใช้กันอย่างแพร่หลาย ส่วนมากเป็นมารยาทในด้านต่างๆ เช่น การแต่งกาย การพูด การรับประทานอาหาร การเป็นแขกไปเยี่ยมผู้อื่น ฯลฯ ธรรมเนียมประเพณีเป็นเรื่องที่ทุกคนควรทำแม้มีผู้ฝ่าฝืนหรือทำผิดก็ไม่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญแต่อาจถูกตำหนิว่าเป็นคนไม่ได้รับการศึกษา ไม่มีมารยาท ไม่รู้จักกาลเทศะ

วัฒนธรรมของคนอีสานเป็นวัฒนธรรมที่มีความเชื่อมั่นที่สุด ดีที่สุดสำหรับภูมิภาคอีสาน ซึ่งเดิมในแคว้นสุวรรณภูมิล้วนมีวัฒนธรรมแต่โบราณมาวัฒนธรรมของคนอีสานสร้างคนให้เป็นคน สร้างคนให้ละจากความโลภ ความโกรธ ความหลงให้ทำคุณงามความดีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันชาวอีสานมีวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น มาแต่โบราณกาลแล้วนับศตวรรษ จนถือเป็นฮีตเป็นค่องต้องปฏิบัติสืบกันมาจนเป็นประเพณีที่รู้จักกันดี และพูดจนติด ปากว่า “ฮีตสิบสอง คองสิบสี่”^{๒๙} ฮีตสิบสองของคนอีสานว่าไว้ตามลักษณะสิบสองเดือน แต่ละเดือนมีงานประเพณีกฎเกณฑ์ ตามกติกาสังคมอีสานวางไว้แต่สังคมบรรพบุรุษมา

คำว่า ฮีตสิบสอง มาจากคำ ๒ คำ คือ ฮีต กับ สิบสอง ฮีตมาจากคำว่า จารีต หมายถึง สิ่งปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีที่ดั่งามชาวอีสาน^{๓๐} ซึ่งเรียกว่า จาฮีตหรือฮีต สิบสอง หมายถึงเดือนทั้ง ๑๒ เดือนในหนึ่งปี ฮีตสิบสอง จึงหมายถึง จารีตประเพณีสิบสองรายการคือประเพณีประจำสิบสองเดือน^{๓๑} เป็นจารีตประเพณีที่จำทำให้สมาชิกในสังคมได้มีโอกาสร่วมชุมนุมกันทำบุญเป็นประจำทุกๆเดือนของรอบปี ผลที่ได้รับก็คือทุกคนจะได้มีเวลาเข้าวัดใกล้ชิดกับหลักธรรมของธรรมทางศาสนายิ่งขึ้น ทำให้ประชาชนในย่านใกล้เคียงรู้จักมักคุ้น สามัคคีกันเป็นอย่างดีและมี

^{๒๙} สวิง บุญเจิม, **มรดกอีสาน**, (อุบลราชธานี: สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๓๙), หน้า ๕๒๙.

^{๓๐} ปรีชา พิณทอง. **สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ : Isan-Thai- Dictionary**. มูลนิธิโตโยต้า. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๓๒), หน้า ๘๕.

^{๓๑} พระครูสุเทพสารคุณ และคณะ. **มรดกไทยอีสาน**. (ขอนแก่น : บริษัทขอนแก่นคลังนาธรรมชาติ, ๒๕๔๔), หน้า ๙๙ - ๑๐๐.

ผลงานทางอ้อมคือ เมื่อวางจากการงานอาชีพแล้วก็มีจารีตบังคับให้ทุกคนเสียสละทำงานร่วมกันเพื่อสังคมส่วนรวมไม่ให้คนอยู่ว่าง ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนก็ถูกสังคมลงโทษตั้งข้อรังเกียจอย่างจริงจัง^{๓๒}

อีตลีสองของชาวอีสานส่วนที่กำเนิดจากคำสอน และความเชื่อของพระพุทธศาสนา จะคล้ายกับประเพณีของชาวพุทธในสังคมอื่น ส่วนอีตที่เกิดจากความเชื่อในเรื่องผี อำนาจลึกลับและปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวันของชาวอีสานจะมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นตามหลักของอีตลีสองเดือน^{๓๓} โดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้

๔.๒.๑ อีตที่ ๑ คือ บุญเข้ากรรม

การทำบุญในเดือนที่ ๑ ของชาวอีสานนั้น คือ การทำบุญเข้ากรรม โดยมีความสัมพันธ์พระพุทธศาสนาโดยเชื่อว่าพระภิกษุสงฆ์ผู้ทำผิดในอาบัติสังฆาทิเสส เช่นการจับต้องกายหญิงขณะมีความกำหนัดยินดีในราคะต้นหา จะออกจากอาบัติได้ก็แต่โดยวิธีเข้ากรรมหรืออยู่ปริวาสกรรมตามพระวินัยเท่านั้น ถ้าไม่ทำพิธีเข้ากรรม พระภิกษุสงฆ์รูปนั้นก็จะเป็นผู้มัวหมองไม่บริสุทธิ์ตลอดชีวิต^{๓๔}

การเข้าปริวาสกรรม คือการที่พระภิกษุสงฆ์ผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส เข้าไปอยู่ในบริเวณขอบเขตจำกัดพื้นที่เรียกว่า ปริวาสกรรม เพื่อปฏิบัติอย่างเคร่งครัดทั้งกายวาจาใจให้หายจากกรรมที่ได้กระทำไว้โดยเจตนาหรือไม่เจตนาเป็นการชำระจิตใจให้หายจากความมัวหมอง เพื่อความบริสุทธิ์ในการครองสมณเพศแห่งตนสถานที่สำหรับเข้ากรรม จะต้องเงียบสงบไม่พลุกพล่าน อาจเป็นภายในวัดเป็นกุฏิหรือเพิงพักชั่วคราวสำหรับพระภิกษุสงฆ์อยู่เพียงรูปเดียวตามลำพัง พระภิกษุสงฆ์เข้ากรรมคราวหนึ่งมีจำนวนเท่าใดก็ได้ ก่อนจะเข้ากรรมพระภิกษุสงฆ์รูปใดต้องอาบัติแล้ว ต้องบอกพระภิกษุสงฆ์ ๔ รูปให้รับทราบไว้ก่อนเพื่อจะได้เตรียมตัวเข้าพิธีดังกล่าว

และเป็นผู้รับรู้คำสารภาพผิดของพระภิกษุสงฆ์ผู้ต้องอาบัติ เมื่อได้เวลาแล้วจึงเข้ากรรม และเมื่อออกจากกรรมแล้วจึงถือว่าหมดมลทินชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับพิธีบุญเข้ากรรมนี้ จะเป็นโยมอุปัฏฐากด้วยจุดปัจจัยแต่พระภิกษุสงฆ์ตลอดเวลาที่เข้ากรรมเพราะพระภิกษุสงฆ์ไม่มีเวลาออกบิณฑบาต เมื่อพระภิกษุสงฆ์ออกจากกรรมแล้วจะมีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารและฟังเทศน์ตลอดทั้งวัน ถือว่าได้กุศลหรือผลานิสงส์แรงมาก ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจึงถือเป็นประเพณีที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมา บุญเข้ากรรมเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความบริสุทธิ์ในพระวินัยสงฆ์ รวมทั้งศรัทธา ความเชื่อที่ว่า การเข้าการเข้าปริวาสกรรมของพระภิกษุสงฆ์สามารถพ้นอาบัติ

^{๓๒} บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล . อีต คอง คะลำ วิถีชีวิตของคนล้านช้างและไทยอีสาน . (ขอนแก่น : บริษัทเพ็ญพรินต์ติ้ง, ๒๕๔๐), หน้า ๖๕.

^{๓๓} ปรีชา พิณทอง, ประเพณีโบราณไทยอีสาน, (อุบลราชธานี: สิริธรรมออฟเซ็ท, ๒๕๓๐), หน้า ๕๗.

^{๓๔} สวิง บุญเจิม. มรดกอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. (อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๓๙) หน้า ๖๕.

ดังกล่าวได้ได้ พอถึงประเพณีการทำบุญนี้ชาวบ้านจะนิมนต์สังฆเจ้าเข้ากรรม โดยชาวบ้านเลี้ยงผีแกนและผีต่างๆการนิมนต์พระสงฆ์เจ้ามาเข้าปริวาสกรรมหรือเข้ากรรมนั้น เป็นพิธีกรรมเพื่อให้พระภิกษุผู้กระทำความผิดได้สารภาพต่อหน้าคณะสงฆ์ (มิใช่การล้างบาป) เป็นการฝึกความรู้สึกสำนึกต่อความบกพร่องของตัวเอง ซึ่งตรงกันเข้ากับสังคัมมยนี้ที่มีแต่โทษนาถึงความชั่วความผิดของผู้อื่นข้างเดียว^{๓๕}

๔.๒.๒ ฮีตที่ ๒ คือ บุญคุณลาน

คำว่า บุญคุณลาน หมายถึง การทำบุญเนื่องด้วยข้าว ที่สังคัมขาวอีสานที่เก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว จะนิยมประกอบการทำบุญนี้ จึงเรียกว่า บุญคุณลาน เป็นบุญที่ทำ ณ ลานข้าว ชาวนาเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวแล้วจะนำมัดข้าวมาเก็บไว้ที่ลานข้าว ทำเป็นลอมใหญ่ร้อยตามปริมาณ เมื่อเสร็จแล้วก็จะลงแขกนวดข้าว ในลานก็จะมีข้าวเปลือกเป็นกองใหญ่ ต่อมาก็จะนำเกวียนมาลากข้าวนี้กลับขึ้นบ้าน เรียกกันว่า แก่ข้าวขึ้นเล่า ก่อนนำข้าวขึ้นเล่า จะมีการทำบุญคุณข้าวหรือคุณลาน เพราะทำพิธีกรรมที่ลานข้าว โดยถือว่าเป็นการทำขวัญข้าวบ้าง ฉลองแม่โพสพเทพเจ้าแห่งข้าวบ้าง ในขณะเดียวกันจะได้ทำพิธีขอขมาลาโทษและขอคุณบรรดาสัตว์เลี้ยงใช้งานและบุคคลที่ช่วยเหลือในการทำงาน เช่น วัว ควาย ญาติ เพื่อนพ้องบริวาร^{๓๖}

เจ้าภาพเมื่อกำหนดวันทำบุญได้แล้ว และเชิญผู้มาร่วมงานร่วมกันทำบุญในตอนเย็นนิมนต์พระภิกษุสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ที่ลานข้าว ทำพิธีสงฆ์โดยจัดที่บูชาพระรัตนตรัย นำด้ายสายสิญจน์พันรอบฐานพระพุทธรูปและภาชนะที่ใส่น้ำพระพุทธมนต์ โยงด้ายสายสิญจน์ให้พระภิกษุสงฆ์ท่านจับขณะสวดพระพุทธมนต์ และโยงด้ายสายสิญจน์ต่อไปรอบๆ ลานข้าวที่ได้กองข้าวไว้ จากนั้นอาจมีพระธรรมเทศนาหรือเปลี่ยนเป็นตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นก็ได้ ในตอนกลางคืนมีงานมหรสพ ตอนเช้าวันรุ่งขึ้นมีการถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ และเมื่อพระฉันเสร็จแล้วจะประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ผู้มาร่วมงาน จากนั้นเจ้าภาพนำน้ำพระพุทธมนต์ไปเทรดตามกองข้าวและตามท้องนา โดยมีความเชื่อว่าน้ำพระพุทธมนต์อันศักดิ์สิทธิ์นี้จะทำให้ต้นกล้าที่อยู่ในท้องนาเจริญเติบโตงอกงามให้ผลผลิตที่ดีต่อไป จากนั้นจึงกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้เป็นที่รักเคารพที่ได้ล่วงลับไปแล้ว เป็นพิธีกรรมที่สร้างความสบายใจแก่เจ้าภาพ เพราะเชื่อว่าเมื่อได้ทำบุญกุศลแล้วนับแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคลจะบังเกิดขึ้น ทำให้การดำเนินชีวิตมีความเจริญรุ่งเรืองต่อไป^{๓๗}

เมื่อเจ้าภาพเลี้ยงอาหารแก่ผู้มาร่วมงานแล้วเป็นอันเสร็จพิธี จากนั้นจึงแก่ข้าวขึ้นเล่าต่อไป เจ้าภาพเมื่อกำหนดวันทำบุญได้แล้ว และเชิญผู้มาร่วมงานร่วมกันทำบุญในตอนเย็นนิมนต์พระภิกษุ

^{๓๕} บัวศรี ศรีสูง, “ทิศทางหมู่บ้านอีสาน”, ใน *ฮีตคองและปณิณกะคดี*, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, ๒๕๓๕), หน้า ๔๖.

^{๓๖} อุดม บัวศรี, *วัฒนธรรมอีสาน*, (ขอนแก่น : คลังนาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *นรก-สวรรค์ ในพระไตรปิฎก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒.

สงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ที่ลานข้าว ทำพิธีสงฆ์โดยจัดที่บูชาพระรัตนตรัย นำค้ายสายสิญจน์พันรอบฐานพระพุทธรูปและภาชนะที่ใส่น้ำพระพุทธมนต์ โยงค้ายสายสิญจน์ให้พระภิกษุสงฆ์ท่านจับขณะสวดพระพุทธมนต์ และโยงค้ายสายสิญจน์ต่อไปรอบๆ ลานข้าวที่ได้กองข้าวไว้ จากนั้นอาจมีพระธรรมเทศนาหรือเปลี่ยนเป็นตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นก็ได้ ในตอนกลางคืนมีงานมหรสพ ตอนเช้าวันรุ่งขึ้นมีการถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ และเมื่อพระฉันเสร็จแล้วจะประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ผู้มาร่วมงาน จากนั้นเจ้าภาพนำน้ำพระพุทธมนต์ไปเทรดตามกองข้าวและตามท้องนา โดยมีความเชื่อว่าน้ำพระพุทธมนต์อันศักดิ์สิทธิ์นี้จะทำให้ต้นกล้าที่อยู่ในท้องนาเจริญเติบโตงอกงามให้ผลผลิตที่ดีต่อไป จากนั้นจึงกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้เป็นที่รักเคารพที่ได้ล่วงลับไปแล้ว เป็นพิธีกรรมที่สร้างความสบายใจแก่เจ้าภาพ เพราะเชื่อว่าเมื่อได้ทำบุญกุศลแล้วนับแต่เนี่ไปสิ่งที่เป็นสิริมงคลจะบังเกิดขึ้นทำให้การดำเนินชีวิตมีความเจริญรุ่งเรืองต่อไป เมื่อเจ้าภาพเลี้ยงอาหารแก่ผู้มาร่วมงานแล้วเป็นอันเสร็จพิธี จากนั้นจึงแกะข้าวขึ้นแล้วต่อไป

ประเพณีบุญคุณลาน ได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเอกลักษณ์เฉพาะสะท้อนให้เห็น พิธีกรรม ความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง และความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง และบันดาลให้เกิดสิ่งดีหรือสิ่งร้ายก็ได้ ดังนั้นจึงต้องมีพิธีกรรม ผูกพันกับพระพุทธศาสนา และพิธีกรรมแสดงความเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น เพื่อความสบายใจและสร้างความมั่นใจในการดำเนินชีวิตให้ราบรื่นต่อไป^{๓๘}

บุญคุณลาน จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา คือ การเจริญพระพุทธมนต์ หลักกรรม คือ บุญกิริยาวัตถุ กตัญญูกตเวทิตาธรรม คือ การอุทิศบุญกุศลแก่บรรพบุรุษและผู้ที่ได้ล่วงลับไปแล้ว รวมกับพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ คือ การทำขวัญข้าว ประสมประสานกับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจเหนือธรรมชาติ คือ การทดแทนคุณพระแม่โพสพ รวมทั้ง ความเชื่อเรื่องผี คือ ผีตาแยก หรือ ผีที่ดูแลท้องไร่ ท้องนา

๔.๒.๓ ฮีตที่ ๓ คือ บุญข้าวจี

การทำบุญในเดือน ๓ นี้สังคมาวาสานจะทำบุญด้วยการถวายข้าวจี แก่พระภิกษุสงฆ์ โดยความเชื่อว่า ถ้าผู้ใดได้ถวายผลแรกแก่พระภิกษุสงฆ์ จะได้ผลานิสงส์มาก และจะได้เป็นหนึ่งในสี่สำหรับเรื่องที่ดินปรารณา ดังตัวอย่างพระอัญญาโกณฑัญญะได้ถวายข้าวยาคุ แก่พระพุทธองค์เป็นคนแรก จึงภายหลังได้ดวงตาเห็นธรรมก่อนคนอื่น และกลายเป็นปฐมสาวกในพระพุทธเจ้า เป็นงานประเพณี ที่จัดขึ้น ภายหลังจากวันเพ็ญเดือนสาม จึงถือเป็นงานบุญอันเนื่องด้วยวันมาฆบูชา เรียกรวมว่างานบุญเดือนสามข้าวจี ทำจากข้าวเหนียวหนึ่ง ปั้นเป็นก้อนตามขนาดที่ต้องการ เสียบไม้เพื่อจับถือได้

^{๓๘} กมลพรรณ บุญสุทธิ, “บุญคุณลาน”, ใน นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

สะดวกระหว่างการบั้งหรืออย่าง เรียกว่าการจี่ จนข้าวเหนียวมีสีเหลืองกลิ่นหอมมารับประทานวิธีการปรุงรส แตกต่างกันไปในแต่ละถิ่น เช่น นำปั้นข้าวเหนียวมาโรยด้วยเกลือ หรือทาด้วยน้ำเกลือ และชุบไข่ หรือทาด้วยไข่ หากต้องการรสหวาน ก็จะนำน้ำอ้อยก้อนใส่ข้างใน เมื่อถูกความร้อน น้ำอ้อยละลายกลายเป็นใสหวาน บางแห่งก็นำน้ำอ้อยผสมกับไข่ ทาให้ทั่วก่อนอังไฟก็มีการทำบุญข้าวจี่ แม้เป็นงานประเพณีขนาดเล็กแต่ก็แสดงถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ภายหลังการปิดยุ่งฉางแล้วก็กำหนดวันทำบุญ ตอนเย็นก่อนวันงานหนึ่งวันเรียกว่า วันสุกดิบ บรรดาผู้สูงอายุและชาวบ้านจะไปร่วมกันฟังสวดชัยมงคลที่วัด เช้ามีตของวันรุ่งขึ้น ชาวบ้านต่างนำข้าวเหนียวผลผลิตในปีนั้น มารวมกันที่บ้านหรือที่วัด เพื่อทำเป็นข้าวจี่นำไปใส่บาตร บางแห่งก็ลงศาลาการเปรียญ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์สวดมนต์ แล้วฉันข้าวจี่พร้อมภัตตาหาร หวาน คาวอื่น ๆ อุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ รวมทั้งเหล่าสัมภเวสี จากนั้นฟังพระธรรมเทศนา แล้วจึงเลี้ยงฉลองกันเองอย่างสนุกสนาน

บุญข้าวจี่ จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง เป็นงานบุญอันเนื่องด้วยวันมาฆบูชา คือ การเจริญพระพุทธรูปแสดงออกถึง ความเชื่อเรื่องกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์ บุญกิริยาวัตถุ สามัคคีธรรม รวมทั้งความเชื่อว่า ความยากจนมิได้เป็นอุปสรรคต่อการทำบุญ แม้เพียงการถวายข้าวจี่ ยังมีอานิสงส์สามารถบรรลุนิรันดรธรรมชั้นสูงได้^{๓๙}

๔.๒.๔ ฮีตที่ ๔ คือ บุญผะเหวหรือบุญเทศน์มหาชาติ

ในเดือนสี่ของทุกปี สังคมชาวอีสานจะนิยมทำบุญผะเหว คือบุญพิธี ที่เกี่ยวกับเรื่องราวของพระเวสสันดร หรือเทศน์มหาชาติ กระทำในวันใดวันหนึ่งของเดือนสี่ จึงเรียกอีกอย่างว่า บุญเดือนสี่ ในการทำบุญผะเหว จะมีการตั้งหอพระอุปคุต ทางด้านทิศตะวันออกของศาลาโรงธรรม โดยจะมีพิธี เชิญพระอุปคุต และแห่มาประทับ เพื่อปราบมาร ที่จะมาขัดขวางการทำบุญ ต่อจากนั้นจะมีพิธี แห่ผะเหวเข้าเมือง จุดเริ่มต้นแท้ มักจะเป็นบริเวณป่าใกล้หมู่บ้านโดยมีความเชื่อและสมมุติว่า ตอนนั้นผะเหว หรือพระเวสสันดร อยู่ที่ป่าหิมพานต์ ชาวบ้านพร้อมใจกัน แห่ผะเหวให้กลับเข้าไปครองเมืองดั้งเดิม มีการเทศน์มาโดยหมื่นมาโดยแสน ซึ่งเป็นการเทศน์ที่กล่าวถึงประวัติในชาติปางก่อนของพระเวสสันดร มีการบูชาคาถาพัน ด้วยการแห่ข้าวพันก้อน ซึ่งเท่ากับหนึ่งพันพระคาถาในเรื่องราวของพระเวสสันดร เมื่อบูชาข้าวพันก้อนแล้ว มีการเทศน์สังกาศ คือการเทศน์บอกปีศักราชว่า ในขณะที่ทำบุญผะเหวนี้ เป็นปีอะไร พุทธศักราชเท่าใด มีประกาศอัญเชิญเทวดาชุมนุมเสร็จแล้ว จึงเริ่มต้นเทศน์บุญผะเหว ขณะฟังเทศน์นั้น จะต้องมีการทักทายกหรือทักทายกาถอยปฏิบัติพิธีกรรมแต่ละกัณฑ์ โดยจุดธูปเทียนเพื่อบูชากัณฑ์นั้น ๆ ตามจำนวนคาถาในแต่ละกัณฑ์ คือ :

(๑) ทศพร ๑๙ คาถา (๒) หิมพานต์ ๑๓๔ คาถา (๓) ทานกัณฑ์ ๒๐๙ คาถา (๔) วนปเวส ๕๗ คาถา (๕) ชูชก ๗๙ คาถา (๖) จุลพน ๓๕ คาถา (๗) มหาพน ๘๐ คาถา(๘) กุมาร ๑๐๑ คาถา (๙) มัท

^{๓๙} เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, ๒๕๔๔), หน้า ๘๗.

รี ๙๐ คาถา (๑๐) สักบรรพ ๔๓ คาถา (๑๑) มหาราช ๖๙คาถา (๑๒) ฉกษัตริย์ ๓๖ คาถา (๑๓) นคร
กัณฑ์ ๔๘ คาถา รวมเป็น ๑,๐๐๐ คาถา^{๔๐}

นอกจากจุดรูปเทียน ตามจำนวนคาถาแล้ว เมื่อเทศน์จบแต่ละกัณฑ์ ต้องหว่านข้าวตอก
ดอกไม้ ข้าวสาร และ ลั่นฆ้องชัย ด้วยนอกเหนือจากกัณฑ์เทศน์ในบุญผะเวส ซึ่งมีอยู่ ๑๓ กัณฑ์ แล้ว
ยังมีพิเศษอีก คือ กัณฑ์หลอน คำว่า หลอน เป็นภาษาถิ่นไทยอีสาน แปลว่า แอบมาหา หรือลักลอบไป
หาโดยไม่บอกกล่าวล่วงหน้า กัณฑ์หลอน จึงเป็นกัณฑ์ที่ไม่ได้จองไว้ก่อน แต่เป็นกัณฑ์ที่ชาวบ้านแต่
ละคุ้ม ร่วมกันจัดขึ้นเป็นพิเศษ แล้วพากันแห่กัณฑ์หลอนอย่างสนุกสนาน ไปยังวัด และนำขึ้นบนศาลา
ถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ รูปที่กำลังเทศน์อยู่ในขณะนั้น กัณฑ์หลอน สามารถนำไปทอดได้ตลอดทั้งวัน
ขณะที่กำลังมีการเทศน์มหาชาติ และอาจมีกัณฑ์หลอน มาจากหมู่บ้านอื่น แห่มาสมทบอีกก็ได้ โดยไม่
จำกัดจำนวน ถือเป็นการสร้างความสามัคคี ของคนระหว่างหมู่บ้าน ที่อยู่ใกล้เคียงกัน

บุญผะเวสเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง คือ การเทศน์
มหาชาติ แสดงถึง อานิสงส์ของ บุญกริยาวัตถุ คือ ทานบารมี โดยมีความเชื่อว่า ถ้าฟังเทศน์มหาชาติ
หรือ เทศน์มหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ให้จบในวันเดียว จะได้พบ และร่วมเกิดในพระศาสนา ของ
พระศรีอาริยมุตไตรย

๔.๒.๕ ฮีตที่ ๕ คือ บุญสงกรานต์

ในเดือน ๕ นี้ สังคมชาวอีสานจะนิยมทำบุญด้วยการนำน้ำอบ น้ำหอม ไปรด หรือไป
สรง พระพุทธรูป พระภิกษุสงฆ์คนเฒ่า คนแก่ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ฯ ในอดีต ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ ของ
ชาวลาวล้านช้าง และไทยอีสาน เริ่มจากวันแรก คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ถือเป็นวันสิ้นปีเก่า เรียกว่า
มือสังขารล่อง วันนี้จึงเริ่มด้วยการ เอาพระลง คืออัญเชิญพระพุทธรูป และวัดถุ่มงคล ลงมาทำความ
สะอาด แล้วสรงน้ำพระพุทธรูป รวมทั้งพระภิกษุสงฆ์ ด้วยน้ำอบ น้ำหอม วันที่สอง คือวันแรม ๑ ค่ำ
เดือน ๕ เรียกว่ามือเนา เป็นวันหยุด จึงพากันทำบุญ อุทิศส่วนกุศล ให้แก่บรรพบุรุษ บิดามารดา ญาติ
พี่น้อง ผู้ล่วงลับไปแล้ว วันที่สาม คือวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๕ เรียกว่า มือสังขารขึ้น หรือ เป็นวันขึ้นปี
ใหม่มีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร แล้วนำน้ำอบ น้ำหอมไปรดน้ำ
การวะ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย คนเฒ่า คนแก่ ครูอาจารย์ ผู้หลัก ผู้ใหญ่ ที่เคารพนับถือ และยังมีชีวิตอยู่
ปัจจุบันนี้ บุญสงกรานต์ได้ปรับเปลี่ยนเป็น วันสงกรานต์ ตามกำหนดของทางราชการส่วนกลาง โดย
ถือเอา วันที่ ๑๓ - ๑๕ เมษายน ของทุกปี เป็นเกณฑ์ โดยไม่คำนึงว่า วันทั้งสาม จะตรงกับวันขึ้นหรือ
แรม ก็ค้ำ ของเดือน ๕ ก็ตาม ๖๘

อนึ่ง เมื่อถึงวันสงกรานต์นี้ ลูกหลาน และสมาชิก ครอบครัว ที่ไปทำมาหากิน ณ ถิ่นไกลก็จะ
พากัน กลับคืนบ้าน กราบไหว้ พ่อแม่ รดน้ำขอพร แล้วมอบของที่ระลึกให้ เป็นการกลับมาพบเห็น

^{๔๐} ถวิล มาศจรัส . ภูมิปัญญาไทย. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘.

เยี่ยมเยียนกัน ของคนในครอบครัว เรียกว่า วันรวมญาติ ได้ร่วมกันกราบไหว้ ผู้มีพระคุณเรียกอีกอย่างว่า วันกตัญญูบุญสงกรานต์ การทำบุญเดือนห้า จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา คือ การทำบุญตักบาตรเทศกาลขึ้นปีใหม่ การสงฆ์น้ำพระพุทธรูป วัตถุมงคลและพระภิกษุสงฆ์ มีการเจริญพระพุทธรูป การอุทิศบุญกุศลแก่บรรพบุรุษและผู้ล่วงลับไปแล้วแสดงถึงหลักกตัญญูกตเวทิตาธรรม มุทิตาธรรม และ สามัคคีธรรม คือ การกลับบ้านคืนถิ่น เป็นวันรวมญาติ มอบของที่ระลึก รดน้ำ ขอพร พ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ อาวุโส และผู้มีพระคุณ ที่ยังมีชีวิตอยู่

๔.๒.๖. ฮีตที่ ๖ คือ บุญบั้งไฟ

ถึงเดือนหก ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงจะทำบุญบั้งไฟ เป็นงานบุญ ที่สนุกสนาน จากการทำบั้งไฟ ตกแต่ง หรือ เอ้บั้งไฟ แห่บั้งไฟ ไร่แข่งบั้งไฟ แล้วจุดบั้งไฟ การจุดบั้งไฟ ถือว่าเป็นการสักการบูชาพญาแถน ซึ่งคนลาวล้านช้าง และไทอีสาน เชื่อว่าเป็นเทพเจ้าแห่งฝน อันศักดิ์สิทธิ์ ถ้าได้จุดบั้งไฟขึ้นไปบูชาเทพเจ้าองค์นี้แล้ว บันดาลให้ฝน ตกลงมาตามฤดูกาล และมีปริมาณเพียงพอ ต่อการปลูกพืชพันธุ์ ธัญญาหาร นับเป็นพิธีกรรมขอฝน อีกแบบหนึ่ง แตกต่างจากภาคกลาง คือพระราชพิธีแรกนาขวัญ และพิธีขมกล ก่อนวันงานชาวบ้านจะพากันแห่บั้งไฟไปตามหมู่บ้าน เพื่อเรียไรขอปัจจัยไปซื้อสุราอาหาร มาดื่มกินกัน เป็นที่ครึกครื้น สนุกสนาน เมื่อถึงวันแห่บั้งไฟ เรียกว่า มื้อโฮมบุญ หรือ วันรวมแต่ละคณะ จะนำบั้งไฟไปรวมกันที่วัด ชาวบ้าน ญาติโยม จะจัดทำบุญเลี้ยงพระเพล หลิงสาวในหมู่บ้านทุกคน ต้องไปร่วมงาน หากบ้านไหนไม่ไป เท่ากับผู้ใหญ่ไม่เห็นดี ไม่ร่วมทำบุญด้วย พ่อแม่บ้านใด ชัดข้อง เกียงงอน ไม่ให้บุตรสาวไปร่วมงานบุญบั้งไฟ ถือว่าเป็นบาปหนัก ถึงขั้นตกรอกและเป็นบ้านที่เป็นต้นเหตุ ส่งผลให้บ้านเมืองเดือดร้อน ทำไร ทำนาไม่ได้ผลไม่อุดมสมบูรณ์ ในวันงาน อาจมีพิธีบวงชานร่วมด้วย ช่วงบ่าย จะเริ่มแห่บั้งไฟ ไปตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และสำคัญของชุมชน เช่น ศาลเจ้าพ่อปู่ ศาลมเหศักดิ์หลักเมือง แล้วนำมาเวียนรอบโบสถ์ หรือศาลาการเปรียญสามรอบ โดยมีขบวนแข่งบั้งไฟ แห่น้ำ ร้องด้วยกลอน ร่ายยาว ที่เรียกว่า กาพย์เซ็ง เป็นต้นว่าร้องเล่าเรื่องบั้งไฟ ท้าวผาแดงนางไอ่ พญาคันทก พญาแถน รวมทั้งลามก ตลกขบขัน^{๔๑}

บุญบั้งไฟ เป็นการส่งเสริม รักษา สืบทอด มรดกไทอีสานให้คงอยู่ เป็นการเสริมสร้างความสามัคคี ให้เกิดแก่ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ทุกวันนี้ บุญบั้งไฟเป็นงานที่จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ เป็นที่ตื่นตา ตื่นใจของนักท่องเที่ยว ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ทั้งนี้ ที่เสียงคล้ายพลุแตกกระจายระเบิดดังขึ้นพร้อมกับบั้งไฟ ทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้า นั้นเป็นสัญญาณว่า ฤดูฝนแห่งการทำนา เวลาแห่งความสนุกสนาน และ การทำงานได้มาถึงแล้วบุญบั้งไฟ หรือบุญบั้งไฟ หรือบุญเดือนหก เป็นความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ อำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นพิธีกรรมขอฝน จากผีชั้นเทพ คือพญาแถน รวมกับความเชื่อเรื่องพญานาคสอดรับเข้าด้วยกัน เป็นความเชื่อที่ไม่เกี่ยวข้องกับ

^{๔๑} พลอยชมพู ยามะเพวัน, “บุญบั้งไฟ”, ใน นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๑๒๐-๑๒๓

พระพุทธศาสนาโดยตรง เพราะหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา กล่าวไว้ใน นิยาม ๕ นั้น คือ อุตุนิยาม ความที่ถูกต้อง เป็นไปตามปรากฏการณ์ของธรรมชาติ และ ธรรมนิยาม ความที่สิ่งทั้งหลายเกิดแต่เหตุปัจจัย ที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กัน ไม่ได้เกิดจากเทพันดาลแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม วัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน เป็นที่ชุมนุมชน วัดจึงมีส่วนในการส่งเสริมให้เกิดสามัคคีธรรมในชุมชน และไม่ว่างงานบุญนั้น ๆ จะเกิดจากความเชื่ออันใดก็ตาม พิธีสงฆ์ หรือ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา จะถูกละเลย หรือขาดเสียไม่ได้ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บุญเดือนหก เป็นงานบุญอันเนื่องด้วยวันวิสาขบูชา ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องด้วยโดยปริยาย^{๔๒}

๔.๒.๗. ฮีตที่ ๗ คือ บุญข้าสະ

ในเดือนเจ็ดนี้ สังคมชาวอีสานจะนิยมกระทำบุญกันอย่างหนึ่งเรียกว่า บุญข้าสະ หมายถึงการทำบุญ เพื่อปิดเป่าเสนียดจัญไร ข้าระล้างสิ่งอัปมงคล ให้หมดไปทั้งด้านร่างกายและจิตใจ กระทำในเดือนเจ็ด จึงเรียกว่า บุญเดือนเจ็ด

บุญข้าสະนี้ ชาวบ้านจะกำหนดเอาข้างขึ้นหรือข้างแรมวันใดวันหนึ่งในเดือนเจ็ด แล้วทำความสะอาดบ้านเรือน เก็บกวาด ขุดท้องร่องระบายน้ำให้เรียบร้อย นิมนต์พระมาสวดมนต์ที่ศาลากลางบ้าน นำกรวด หินทราย ข้าวสารไปร่วมงานกองกันไว้ที่ศาลา พระสวดมนต์เสร็จแล้วรุ่งเช้าร่วมกันทำบุญตักบาตร หวานกรวด หวานทราย ชัดข้าวสารไปตามบ้านเพื่อไล่จัญไรออกไป ถือว่าเป็นการไล่โรคพยาธิ ออกจากหมู่บ้าน จากครัวเรือน แล้วจะสุขสมบูรณ์ เมืองใดมีเทศก์ดีหลักเมือง ผีปู่ ผีตา ผีเจ้าบ้าน รวมทั้งผีตาแฮก ผีประจำท้องไร่นา ก็จะทำการบวงสรวง และทำพิธีเลี้ยงผีไปพร้อมกัน

บุญข้าสະ เป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา รวมกับ ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ อำนาจเหนือธรรมชาติและ ความเชื่อเรื่องผี เชื่อว่าอำนาจของการสวดพระรัตนสูตร พระปริตร สามารถขจัดปิดเป่าเสนียดจัญไร เภทภัย ความชั่วร้าย สิ่งอัปมงคล ให้หมดไปจากหมู่บ้าน ชุมชนได้

๔.๒.๘.ฮีตที่ ๘ คือ บุญเข้าพรรษา

การทำบุญในเดือน ๘ นี้ ชาวอีสานนิยมทำในวันเข้าพรรษา ซึ่งในเดือน ๘ นั้นมีวันสำคัญคือ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันอาสาฬหบูชา และวันแรม ๑ ค่ำเป็นวันเข้าพรรษา ตามพุทธบัญญัติในวิสสุภณายิกะขันธกะ พระวินัยปิฎกให้พระภิกษุสงฆ์ อยู่จำพรรษาตลอดสามเดือนจนครบไตรมาส มิให้ไปค้างแรมที่อื่นนอกจากในวัดของตน เว้นแต่กรณีจำเป็น เช่น บิดามารดาป่วย แต่ต้องกลับมาภายใน ๗ วัน พรรษาจึงจะไม่ขาดเมื่อพระภิกษุสงฆ์ อยู่จำพรรษานครบสามเดือนแล้ว ก็จะได้อานิสงส์

^{๔๒} บัวศรี ศรีสูง, “ทิศทางหมู่บ้านอีสาน”, ในฮีตคองและปกิณกะคดี, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, ๒๕๓๕), หน้า ๗๕.

พรรษา และมีสิทธิรับภินิหารวัตถุประสงคของการเข้าพรรษา ก็เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ประจำที่ ในฤดูฝนตลอดสามเดือน ไม่ไปรบกวนชาวบ้านในเวลาทำนา ทายกทายิกาจะได้ทำบุญ ฟังธรรมที่วัด ตามปกติ พิธีกรรม คือการทำบุญ ถวายผ้าอาบน้ำฝน ถวายรูปเทียนบูชา เพื่อนำไปจุดตลอดพรรษา ถวายไทยทานที่จำเป็น เช่น ข้าวสาร อาหารแห้ง เป็นต้นการทำเทียน และแทเทียนพรรษา ของชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง กลายเป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่และสวยงาม รู้จักกันไปทั่วโลก ต้นเทียนพรรษา มีสองชนิด คือ ชนิดติดพิมพ์ และชนิดแกะสลักชนิดติดพิมพ์นั้น จะหล่อต้นเทียนด้วยขี้ผึ้งคุณภาพปานกลางก่อน แล้วนำขี้ผึ้งคุณภาพดี มาหล่อใส่พิมพ์ แล้วนำมาติดที่ต้นเทียนที่หล่ ส่วนชนิดแกะสลัก จะต้องเลือกขี้ผึ้งคุณภาพดี มาหล่อเพื่อจะได้ไม่เปราะแตก เวลาแกะสลักลายที่ต้นเทียน^{๔๓}

บุญเข้าพรรษาเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เป็นงานบุญอันเนื่องด้วยวันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษา ตามพระวินัยสงฆ์ มีพิธีกรรม ถวายผ้าอาบน้ำฝน ถวายเทียนพรรษา และ งานเทศกาลแทเทียนพรรษา

๔.๒.๙. ฮีตที่ ๙ : บุญข้าวประดับดิน

ประเพณีการทำบุญในเดือน ๙ นี้ ชาวอีสานจะนิยมทำบุญข้าวประดับดินซึ่งเป็นเดือนในพรรษากาล โดยมีความเชื่อว่า พอถึงวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๙ จะเป็นวันที่เปรตขึ้นมารับส่วนบุญในเมืองมนุษย์ ญาติพี่น้อง ที่มีชีวิตอยู่ จึงตื่นแต่เช้า นำอาหารคาวหวาน หมากพลู บุหรี่ที่เตรียมไว้ไปให้เปรตญาติทั้งหลาย โดยการวางไว้ตามกำแพง ตามต้นไม้ กิ่งไม้ ใบหญ้า และเนินดิน จึงเรียกว่าบุญข้าวประดับดิน ด้วยหวังว่า เปรตญาติทั้งหลาย จะมารับอาหารที่เตรียมไว้ให้ได้บุญข้าวประดับดิน ดังนั้น บุญเข้าประดับดิน จึงเป็นความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับวิบากแห่งกรรม บุญ – บาป นรก – สวรรค์รวมกับ ความเชื่อเรื่องผี คือ เปรตในอบายภูมิ มีความเชื่อว่า การทำบุญ กรวดน้ำ สามารถอุทิศส่วนกุศล ถึง เปรตญาติทั้งหลาย และผู้ที่ล่วงลับไปแล้วได้^{๔๔}

๔.๒.๑๐. ฮีตที่ ๑๐ คือ บุญข้าวสาก

การทำบุญของชาวอีสานในเดือน ๑๐นี้ ชาวอีสานจะนิยมทำบุญข้าวสาก หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สลากภัต โดยในตอนเช้าของวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนสิบ ชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารไปวางไว้ ตามต้นไม้ใบหญ้า เรียกว่า ทานห่อข้าวน้อย เป็นการให้ทานแก่เปรตทั้งหลายตอนสาย ก็จะนำข้าว ปลา อาหาร ที่จัดไว้ในภาชนะ มาถวายพระ เรียกว่า ห่อข้าวใหญ่ เนื่องจากมีคนมาก มีพระน้อย จึงต้องจับสลาก แล้วค่อยถวาย จึงเรียกข้าวสาก หรือสลากภัต เมื่อพระฉันเสร็จจอนุโมทนา

^{๔๓} พลอยชมพู ยามะเพวัน, “แทเทียนพรรษา”, ใน นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๒, หน้า ๒๔๙.

^{๔๔} บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล . ฮีต คอง คะล่ำ วิถีชีวิตของคนล้านช้างและไทยอีสาน . (ขอนแก่น : บริษัทเพ็ญพรินต์ติ้ง,๒๕๔๐), หน้า ๗๕.

แล้ว ชาวบ้านก็จะนำเศษอาหาร ไปให้ผีตาแสด ตามท้องไร่ ท้องนา ผีตาแสดจะได้ดูแลนาข้าวให้เจริญงอกงามบุญข้าวสาก หรือบุญข้าวสาก เป็นความเชื่อและพิธีกรรม ที่ เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา คือ บุญกิริยาวัตถุ การละเว้นจากการพยาบาท อาฆาต ผูกเวร รวมกับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องผี คือ ผีตาแสด หรือ ผีท้องไร่ ท้องนา^{๔๕}

๔.๒.๑๑. ฮีตที่ ๑๑ คือ บุญออกพรรษา

การทำบุญของชาวอีสานในเดือน ๑๑ นี้ ถึงเดือนสิบเอ็ดชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง จะทำบุญออกพรรษา อันเป็นประเพณี ปฏิบัติสืบต่อมา แต่ครั้งพุทธกาล เป็นการทำบุญเนื่องในการออกจากพรรษา หรือออกจากที่อยู่ประจำที่ ตลอดเวลาสามเดือน ของพระภิกษุสงฆ์ เป็นพิธีกรรมในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนสิบเอ็ดของทุกปี จึงเรียกว่าบุญเดือนสิบเอ็ดแบ่งเป็นพิธีกรรมของสงฆ์ และพิธีกรรมของชาวบ้านพิธีกรรมของสงฆ์ คือ การทำปวารณา หรือมหาปวารณา ในพระอุโบสถ แทนการสวดปาฏิโมกข์ คำว่าปวารณา หมายความว่า ยอมให้ใช้ ยอมให้ขอ ยอมให้ว่ากล่าวตักเตือน พิธีกรรมปวารณา หรือพิธีกรรมมหาปวารณา คือการยินยอมให้พระภิกษุสงฆ์ ในอารามเดียวกัน สามารถว่ากล่าว ตักเตือนกันได้ ทั้งพระภิกษุสงฆ์ผู้ใหญ่ และ พระภิกษุสงฆ์ผู้น้อย เพื่อนำข้อที่ถูกว่ากล่าวตักเตือน ไปปรับปรุง ประพฤติตน ให้ถูก ต้องดีงาม ยิ่งขึ้น

๔.๒.๑๒. ฮีตที่ ๑๒ คือ บุญกฐิน

การทำบุญของชาวอีสานในเดือน ๑๒ นี้ คือ การทำบุญกฐิน โดยในเดือน ๑๒ นับว่าเป็นเดือนทำบุญอุทิศ เป็นกาลถวายกฐิน ภิกษุจำพรรษาครบสาม เดือนแล้ว ได้สิทธิ์รับกฐิน จึงมีการถวายผ้ากฐิน กฐินมีหลายชนิด คือ กฐินหลวงและกฐินราษฎร์ ก) กฐินหลวง คือกฐินที่พระเจ้าอยู่หัวถวายเอง หรือพระราชทานให้ทอดในวัดหลวงแบ่งเป็นสามประเภท คือ (๑) กฐินหลวงส่วนที่กำหนดเป็นพระราชพิธี (๒) กฐินต้น และ (๓) กฐินพระราชทาน ส่วน ข) กฐินราษฎร์ คือกฐินที่ราษฎร์ทำขึ้น และนำไปทอดในวัดราษฎร์ทั่วไป อาจทำคนเดียว ครอบครัวเดียว หรือรวมกันทั้งหมดบ้านก็ได้ แบ่งเป็นมหากฐินและ จุกกฐิน(๑) มหากฐิน คือกฐิน ที่มีบริวารมาก ใช้เวลาเตรียมการนาน แบ่งเป็นกฐินส่วนบุคคลและกฐินสามัคคี ส่วน (๒) จุกกฐินเป็นกฐินเล็ก ไทอีสานเรียกว่า กฐินเล่น หรือกฐินวิ่ง เป็นกฐินที่ต้องทำเสร็จภายในวันเดียว เริ่มตั้งแต่ บ่นด้าย ทอเป็นผืน ตัดเย็บเป็นผ้าไตรจีวร พร้อมทั้งย้อมสีให้เสร็จแล้วนำไปทอด ให้พระสงฆ์ได้กรานกฐิน ต้องใช้ความร่วมมือ ร่วมแรงของผู้คนจำนวนมาก จึงจะเสร็จทันเวลาภายในวันเดียวบุญกฐินทำได้ปีละครั้ง และทอดได้วันละครั้งเท่านั้น เป็นการทำเฉพาะกาลจึงเรียกว่ากาลทาน ถือว่าได้อันสงส์มากกว่าบุญใด กำหนดให้ทำได้ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเดือน ๑๑ จนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ของทุกปี จึงเรียกว่า บุญเดือน ๑๒

^{๔๕} บุญเกิด พิมพ์รวมธาตุ . ฮีต คอง คะลำ วิถีชีวิตของคนล้านช้างและไทยอีสาน . (ขอนแก่น : บริษัท เพ็ญพรินต์, ๒๕๔๐), หน้า ๘๖.

บุญกฐิน เป็นความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวเนื่อง กับพระพุทธศาสนาโดยตรง ด้วยการทำบุญ ถวายผ้ากฐิน และพระภิกษุสงฆ์ ได้กระทำพิธีกรานกฐิน แสดงออกถึง สามัคคีธรรม และบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทาน ศีล ภาวนา

จะเห็นว่า อิทธิพลของวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานนั้นมีอิทธิพลต่อสังคมชาว อีสานปรากฏอยู่ในส่วนที่เป็นการดำรงชีวิตและอิทธิพลต่อประเพณีของชาวอีสานที่ปรากฏอยู่ในหลัก ของฮีตสิบสองและคองสิบสี่ ทั้งสองอย่างนั้น ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิต หรือแนวทาง ความเป็นอยู่ ของสังคมชาวอีสานตั้งแต่โบราณกาลตราบจนทุกวันนี้ เพราะ ฮีตสิบสองและคองสิบสี่ เป็นเครื่องกำหนดการดำเนินชีวิตประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี ตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากนี้ ฮีตสิบสองและคองสิบสี่ ยังเป็นเสมือน กฎระเบียบ ข้อบังคับ ในสังคม สังคมชาวอีสานเปรียบเสมือน ธรรมนูญ ที่ใช้เป็นหลักปกครองบ้านเมืองของอาณาจักรล้านช้างในสมัยโบราณเรื่อยมาถึงปัจจุบัน สังคมชาวอีสานมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา อย่างแนบแน่น จนดูคล้ายจะเป็นหนึ่ง เดียว ดังจะเห็นได้ว่า ฮีตสิบสองและคองสิบสี่ที่กล่าวถึงนี้ล้วนเป็นข้อประพจน์ ปฏิบัติเป็นพิธีกรรมที่ เกี่ยวเนื่องกับพระภิกษุสงฆ์และชาวบ้านโดยแท้

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่องหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานฉบับนี้ ผู้วิจัยได้สรุปผลการการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยมี ๓ ประการ ตามลำดับดังนี้

๕.๑. ความเป็นมาของวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลาน

สังคมชาวอีสานนั้นมีศิลปวัฒนธรรมสั่งสมมาตั้งแต่บรรพกาล วัฒนธรรมที่น่าสนใจอย่างหนึ่งคือ วัฒนธรรมทางภาษา มนุษย์สร้างภาษาขึ้นมาโดยการเปล่งเสียงพูดที่มีความหมายกำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการติดต่อสื่อสาร (Communication) ภาษาเป็นเครื่องแสดงออกซึ่งความคิดและความรู้สึก ตลอดจนใช้ในการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดจากคนหนึ่งสู่อีกคนหนึ่ง จากยุคสมัยหนึ่งสู่อีกยุคสมัยหนึ่ง ภาษานอกจากจะเป็นวัฒนธรรมแขนงหนึ่งแล้ว ยังเป็นสิ่งเสริมสร้างและสืบทอดวัฒนธรรมอีกด้วย

โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางภาษาของชาวอีสาน มีความเจริญรุ่งเรืองมาหลายศตวรรษ โดยแสดงออกมาเป็นวรรณกรรม ๒ อย่าง คือ วรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณกรรมลายลักษณ์ ซึ่งชาวอีสานได้สื่อสารวัฒนธรรมเพื่อสั่งสอน ตักเตือน หรือใช้เป็นวิถีชีวิตในสังคมของตน ชาวอีสานกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ได้สืบทอดวัฒนธรรมกลุ่มแม่น้ำโขงร่วมกับชาวล้านช้างมาตั้งแต่อดีต ฉะนั้นจึงมีลักษณะร่วมกันอยู่มากทางด้านวรรณกรรม ตัวอักษร ตลอดจนภาษาพูด โดยเมื่อพิจารณาอย่างละเอียดแล้วพบว่าภาษาอีสานกับภาษาลาวมีความคล้ายคลึงกันมาก จนเกือบเป็นภาษาเดียวกัน จะต่างกันที่สำเนียงเพี้ยนกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้นในการสืบทอดวัฒนธรรมด้านวรรณกรรมและตัวอักษรนั้น

พบว่า อาณาจักรล้านช้าง ได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับอาณาจักรล้านนาในสมัยราชวงศ์มังราย ดังปรากฏในพงศาวดารล้านช้างและพงศาวดารโยนก กล่าวไว้ว่า ในสมัยพระเจ้าโพธิสารราชแห่งล้านช้าง (พ.ศ. ๒๐๖๓ -๒๐๙๓) ได้ส่งราชทูตไปขอพระไตรปิฎก ๖๐ คัมภีร์ และพระเทพมงคลเถระจากเชียงใหม่ สมัยพระเมืองแก้ว ได้ไปเผยแผ่พระธรรมในอาณาจักรล้านช้างเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๖ วรรณกรรมและตัวอักษรจึงเข้าไปในล้านช้างในครั้งนั้นด้วย และเมื่อชาวล้านช้างขยายกลุ่มชนมาอาศัยที่ภาคอีสาน ได้นำวัฒนธรรมเหล่านั้นมาด้วย จึงพบว่า วรรณกรรมอีสานจำนวนมากมีเนื้อเรื่องเหมือนกับวรรณกรรมทางภาคเหนือ เช่นเรื่องนางผมหมอม จำปาสีตัน สังข์สินชัย และลิ้นทอง เป็นต้น

ภาคอีสานเป็นแผ่นดินที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน ดังปรากฏหลักฐานที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียงที่ปรากฏเป็นบ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังนั้นจึงอุดมไปด้วยสมบัติทางภูมิปัญญา

จนไม่อาจประเมินค่าได้ รวมถึงศิลปวัฒนธรรมก็เป็นที่ประจักษ์มานานแล้วว่ามีความหมาย วรรณกรรมก็เป็นหนึ่งในมรดกด้านศิลปวัฒนธรรม และมีหลายหลากมากมาย คนอีสานรุ่นอายุสัก ๔๐ ปีขึ้นไปย่อมคุ้นเคยกับวรรณกรรมพื้นบ้านที่ได้รับการบอกเล่าจากปากต่อปาก เรื่องที่เป็นมหากาพย์อันยิ่งใหญ่ ว่าด้วยเรื่องกำเนิดมนุษยชาติและพัฒนาการทางสังคมการเมืองและการปกครองของคน

ส่วนที่เป็นเรื่องราวที่เน้นแก่นความคิดเรื่องความดีความงาม วิธีปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคม ศีลธรรมและจริยธรรมโดยตรงก็มี อย่างเช่น วรรณกรรมเรื่อง ย่าสอนหลาน ซึ่งเป็นเพชรเม็ดหนึ่งของปรัชญาอีสานว่าด้วยดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมซึ่งปรีชา พิณทอง ปราชญ์ใหญ่อีสานผู้ล่วงลับไปแล้วได้กล่าวถึงที่มาไว้ว่ามาจากการแบ่งหน้าที่ของคนสมัยโบราณซึ่ง “...การอบรมสั่งสอนลูกหลานในสมัยโบราณ เป็นหน้าที่ของย่า เพราะย่านั้นทำงานหนักไม่ได้ งานที่ย่าถนัดคืองานอบรมสั่งสอนลูกหลาน ปกติลูกหลานมีความเคารพยำเกรงย่าอยู่แล้ว เมื่อย่าอบรมสั่งสอนอะไรก็มักเชื่อถือแล้วนำไปปฏิบัติตาม ดังนั้น ลูกหลานในสมัยโบราณจึงเป็นคนสุภาพ เรียบร้อย มีศีลสัตย์วัฒนธรรมเป็นคนขยันหมั่นเพียร...” จากการวิเคราะห์ของปรีชา พิณทอง ทำให้เห็นความเป็นจริงของสังคมในสมัยก่อน ที่ลูกหลานเคารพบนอบบุพการี เชื้อพี่ผู้ใหญ่ ทำให้คงความเป็นระเบียบเรียบร้อยเอาไว้ได้ในสมัยปัจจุบันนี้ ผู้น้อยไม่เคารพผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ไม่เมตตาเอ็นดูผู้น้อย

ย่าสอนหลาน ได้เสนอแนวทางในการปฏิบัติตนในการอยู่ร่วมกันในสังคมไว้เป็นข้อๆ เรียกได้ว่าเป็นวิธีปฏิบัติฉบับโบราณอีสานที่ย่อมได้ ประเด็นที่ย่าสอนหลานให้ประพฤติปฏิบัติเพื่อให้อยู่ในสังคมอย่างมีความสุขเป็นการสอนที่มุ่งการเปลี่ยนแปลงจากภายในอันเป็นวิถีคิดแบบตะวันออกหากพูดกันตามภาษาสมัยใหม่ก็คงเรียกได้ว่า เป็น “๙ กลยุทธ์ในการใช้ชีวิตอย่างมีความสุข” เพียงเก้าข้อก็สามารถบันดาลให้มนุษย์ทั้งหลายสงบสุขได้ ถ้ายึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด แนวทางนี้ก็ล้วนแต่อยู่ภายใต้ศีลห้า และพรหมวิหารสี่ อันเป็นหลักพื้นฐานของพระพุทธศาสนา โดยนำมาอธิบายให้ง่ายขึ้นมีแนวทางปฏิบัติชัดเจน เรียกได้ว่า “แก่นความคิด” หรือ “วิสัยทัศน์” แห่งบรรพบุรุษอีสาน นั้นมีความลึกซึ้งต่อโลกและชีวิตเป็นอันมาก

๕.๒. หลักพุทธจริยธรรมในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน

หลักจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน เป็นเรื่องของข้อที่ควรปฏิบัติและข้อที่ควรละเว้น โดยมีเนื้อหาสำคัญคือ การที่ชี้แนะว่า สิ่งใดดี ไม่ดี ควร ไม่ควร ถูก ไม่ถูก ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติในสังคมอีสานยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน อันมีรากฐานมาจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาส่วนหนึ่ง และค่านิยมตามจารีตส่วนหนึ่ง ฉะนั้น หลักจริยธรรมในสังคมอีสาน นอกจากฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ ที่ชาวอีสานได้ใช้ประพฤติปฏิบัติแล้ว ก็ยังมีหลักจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลานที่อีสานนำไปใช้ในการพูด อบรม สั่งสอน ตลอดจน

พระสงฆ์ที่มีหน้าที่เผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอน ท่านยังประยุกต์ใช้ในการเทศน์ อบรม สั่งสอน ประชาชนอีกด้วยทำให้เห็นภาพของหลักหลักจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยา สอนหลานซึ่งปราชญ์อีสานได้สรุปเป็นแนวทางหรือหลักการในการปฏิบัติตนในการอยู่ร่วมกันในสังคม ไว้เป็นข้อๆ เรียกได้ว่าเป็นวิธีปฏิบัติฉบับโบราณอีสานโดยมีเนื้อหาชัดเจนตามลำดับดังนี้

แนวทางที่ ๑. ว่าด้วยการสอนให้ศึกษาเล่าเรียน

แนวทางที่ ๒. ว่าด้วยการสอนคนให้เป็นคน

แนวทางที่ ๓. ว่าด้วยการสอนให้รู้จักทำบุญ

แนวทางที่ ๔. สอนให้รู้จักกินอยู่

แนวทางที่ ๕. สอนให้รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ

แนวทางที่ ๖. สอนไม่ให้ลืมหืมตา

แนวทางที่ ๗. สอนให้รู้จักการทำงาน

แนวทางที่ ๘. สอนเกี่ยวกับการพูด

แนวทางที่ ๙. สอนให้ละบาปสร้างบุญ

นอกจากหลักจริยธรรมดังกล่าวแล้ว ในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานนั้นยังมี หลักจริยธรรมในพุทธศาสนาปรากฏหรือสอดแทรกอยู่ในเนื้อหาของวรรณกรรมนี้ ซึ่งปราชญ์ชาว อีสานได้ประพันธ์หรือแต่งขึ้นโดยอาศัยหลักจริยธรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งในสังคมชาวอีสานได้นำเอา หลักจริยธรรมดังกล่าวไปใช้ ในการอบรมและ สั่งสอน โดยเฉพาะพระสงฆ์ได้นำหลักจริยธรรมที่ ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลาน ผ่านหลักแบบเทศนาโวหาร และสาธกโวหาร เพื่อโน้มน้าวจิตใจของผู้ฟังให้เกิดจิตสำนึก สร้างศรัทธาให้มุ่งมั่นในกุศลธรรม ผู้ฟังจะเกิดความชื่นชอบ ในตัวผู้พูด และมีความรู้สึกกลมกลืนเป็นหมู่คณะเดียวกัน มีศีลาโวหารเป็นที่นิยมในท้องถิ่น พระสงฆ์มี หน้าที่ในการเผยแผ่ธรรมะแก่ประชาชนให้รู้จักบาป บุญ คุณ และโทษ เป็นต้น ทั้งหมดแนวทางก็ ปรากฏหลักจริยธรรมในพระพุทธานุศาสน์ ๓ ระดับ ได้ดังนี้

๑.หลักจริยธรรมระดับต้น หมายถึง หลักเบญจศีล - หลักเบญจจรธรรม เป็นหลักจริยธรรมที่ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อห้ามมิให้ละเมิดทางกาย วาจา ปฏิบัติเพื่อให้กาย วาจา เป็นปกติ เป็นกฎเกณฑ์ทาง สังคมชาวพุทธ ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิเวศน์สุขสันต์ของชีวิตเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นเป็นพื้นฐานของชีวิต มนุษย์โดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้

๑.เบญจศีล หมายถึง ศีล ๕ การรักษาศีล ๕ เป็นความตั้งใจรักษาปกติของตนอันเป็นหลัก ปฏิบัติที่ไม่ทำให้เดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น และเป็นหลักแห่งความประพฤติที่จะทำให้เกิดความ สะอาดทางกายและวาจา ดังนี้

๑.เว้นจากการฆ่าสัตว์

๒. เว้นจากการลักขโมย
๓. เว้นจากการประพตติผิดในกาม
๔. เว้นจากการพูดเท็จ
๕. เว้นจากการดื่มสุราและเมรัย

๒.เบญจธรรม หมายถึง ธรรม ๕ อย่าง เป็นข้อพึงปฏิบัติตามคำสอนในพุทธศาสนาซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติเจริญก้าวหน้าปลอดเวรปลอดภัยเพิ่มพูนความดีแก่ผู้ทำ ซึ่งเป็นหลักจริยธรรมคู่กับหลักเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้รักษาเบญจศีลควรมีไว้ประจำใจโดยมีเนื้อหาสำคัญตามลำดับดังนี้

๑. เมตตาและกรุณา หมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ คู่กับศีลข้อที่ ๑

๒. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต เป็นการแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อคนอื่นคู่กับศีลข้อที่ ๒

๓. กามสังวร ได้แก่ ความสังวรในกาม ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส หรือ มีความพอใจด้วยภรรยาของตน เรียกว่า สหารสันโดษ คู่กับศีลข้อที่ ๓

๔. สัจจะ หมายถึง ความสัตย์ ความซื่อตรง ซึ่งคู่กับศีลข้อที่ ๔

๕. สติสัมปชัญญะ ได้แก่ การระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิดรู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรถ้า ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท ซึ่งคู่กับศีลข้อที่ ๕

๒.หลักจริยธรรมระดับกลาง คือ จริยธรรมที่เป็นทางแห่งความดี ที่จะนำผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่ความสุข ความเจริญ ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นทางแห่งกุศลกรรม ทางแห่งการทำความดี กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ โดยมีเนื้อหาสำคัญดังนี้

๑. กายกรรม ๓ ได้แก่ การกระทำทางกายมี ๓ อย่าง คือ การเว้นจากปลงชีวิต เว้นจากถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้โดยอาการขโมย และเว้นจากประพตติผิดในกาม

๒. วจีกรรม ๔ คือ การกระทำทางวาจามี ๔ อย่าง คือ งดเว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคาหยาบ และเว้นจากพูดเพ้อเจ้อ

๓. มโนกรรม ๓ หมายถึง การกระทำทางใจมี ๓ อย่าง คือ ความไม่คิดเฟื่องเลี้ยงอยาก ได้ของเขา ความไม่คิดร้ายผู้อื่น และมีความเห็นชอบถูกต้องตามคลองธรรม

๓. หลักจริยธรรมระดับสูง คือ ข้อปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างถ่องแท้ เพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน บรรลุถึงบรมสุขความสุขที่ไม่หวนมาสู่ความทุกข์อีก ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นหนทางสู่ความพ้นทุกข์โดยมีเนื้อหาสำคัญดังต่อไปนี้

๑. ความเห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ในเรื่องของอริยสัจ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้ อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจกสมุุปบาท การเห็นในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ เหตุที่ ทำให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

๒. ความดำริชอบ ได้แก่ ความดำริที่จะออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ปองร้ายผู้อื่น ความดำริในการไม่เบียดเบียนผู้อื่น

๓. การเจรจาชอบ ได้แก่ วจีสุจริต ๔ อย่าง การไม่พูดเท็จ การไม่พูดคำส่อเสียด การยุยงให้เขาแตกร้างกัน การไม่พูดคำหยาบคาย และการไม่พูดเพื่อเจ้า

๔. การกระทำชอบ ได้แก่ กายสุจริต การทำางานชอบโดยประกอบางานที่ไม่ ผิดประเพณี ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม และเว้นจากการทุจริต ๓ อย่างได้แก่ การ๒๐ เบียดเบียน ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การลักขโมย และฉ้อฉลคดโกง แกล้งทลายผู้อื่น การประพตติผิดในกาม

๕. การเลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นจากการค้าขายเครื่องประหารมนุษย์และสัตว์ เว้น จากการค้าขายมนุษย์ไปเป็นทาส เว้นจากการค้าสัตว์สำหรับฆ่าเป็นอาหาร เว้นจากการค้าขายน้ำเมา เว้นจากการค้าขายยาพิษ

๖. ความพยายามชอบ ได้แก่ เพียรระวังมิให้บาปหรือความชั่วเกิดขึ้น เพียรละบาป หรือความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรหากุศลหรือความดีให้เกิดขึ้น และเพียรรักษากุศลหรือความดีที่ เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่

๗. ความระลึกชอบ ได้แก่ การระลึกชอบในเรื่องของกาย เวทนา จิต และธรรม ๔ ประการ ด้วยการพิจารณากาย ระลึกได้เมื่อรู้สึกสบายหรือไม่สบาย พิจารณาลมหายใจเข้าออก พิจารณาเวทนา ระลึกได้เมื่อรู้สึกสุข หรือทุกข์ หรือเฉยๆ มีระคะ โทสะ โมหะหรือไม่ พิจารณาจิต ระลึกได้ว่าจิตกำลังเศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว รู้เท่าทันความนึกคิด พิจารณาธรรมให้เกิดปัญญา ระลึกได้ ว่าอารมณ์อะไรกำลังผ่านเข้ามาในใจ

๘. การตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔ คือตั้งใจชอบ ทำจิตให้สงบระงับจากกิเลส เครื่องเศร้าหมอง ให้มีอารมณ์แน่วแน่เป็นอันเดียว เพื่อให้จิตจดจ่อไม่ฟุ้งซ่าน หากอารมณ์อันไม่มีโทษให้ จิตยึด จะได้ไม่พร่าไปหลายทาง ได้แก่ การเจริญฌานทั้ง ๔

และยังมีหลักธรรมสำคัญทางพุทธศาสนาปรากฏอยู่ในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอน หลานนั้น คือ

๑. **หลักสังคหะวัตถุ** หมายถึง หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผูกไมตรี เอื้อเฟื้อ เกื้อกูล หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. ทาน หมายถึง การให้ การเสียสละ หรือการเอื้อเพื่อแบ่งปันของๆตนเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภ ไม่เห็นแก่ตัว เราควรคำนึงอยู่เสมอว่า ทรัพย์สินของที่เราหามาได้ มิใช่สิ่งจิ้งจกยั้งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้

๒. ปิยวาจา ได้แก่ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสมสำหรับกาลเทศะ

๓. อตถจริยา คือ การสงเคราะห์ทุกชนิดหรือการประพฤตินในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นการบำเพ็ญประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและต่อผู้อื่น ไม่เล็งเห็นประโยชน์ของตนจนก้าวล่วงเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อสนองความต้องการของตน

๔. สมานัตตา หมายถึง การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอต้นเสมอปลาย คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างค่านิยม และไว้วางใจให้แก่ผู้อื่น

๒. **หลักสมชีวิธรรม** คือ หลักธรรมสำหรับคู่สร้างคู่สม มีหลักธรรมของคู่ชีวิต ที่จะทำให้คู่สมรสมีชีวิตสอดคล้องกลมกลืนกัน เป็นพื้นฐานอันมั่นคงที่จะทำให้อยู่ครองกันได้ยืนยาว เรียกว่า สมชีวิธรรม ๔ ประการ คือ

๑. สมสัทธา คือ การมีความเชื่อเสมอกัน
๒. สมสีลา หมายถึง การมีความประพฤติเสมอกัน
๓. สมจาคา ได้แก่ การเสียสละเสมอกัน
๔. สมปัญญา หมายถึง การมีปัญญาเสมอกัน

และหลักจริยธรรมเหล่านี้ก็มีอิทธิพลต่อชาวอีสานในด้าน วิถีชีวิต และ ประเพณีชาวอีสานอันเป็นผลให้สังคมอีสานอยู่ร่มเย็นเป็นสุขจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

จะเห็นว่า ชุดของหลักคำสอนต่างๆที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องยาสอนหลานข้างต้นต่างเป็นชุดของคำสอนที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตสำหรับชาวอีสาน หลักคำสอนทั้งหมดล้วนได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาอีกทอดหนึ่ง โดยปราชญ์ชาวอีสานได้นำหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา มาประพันธ์หรือแต่งเป็นคติธรรมสอนลูกหลานชาวอีสานได้ใช้เป็นวิธีการหรือหลักการ ใช้แนวทางสำหรับดำเนินชีวิตหรือประพฤติปฏิบัติตนตามหลักคำสอนดังกล่าวที่มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน จนทำให้หลักการหรือวิธีการดังกล่าวกลายเป็นวิถีชีวิตของสังคมชาวอีสานไปในที่สุด

๕.๓. อิทธิพลวรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานที่ต่อสังคมชาวอีสาน

วรรณกรรมคำสอนเรื่องยาสอนหลานที่ต่อสังคมชาวอีสานประเพณีมีอิทธิพลต่อสังคมชาวอีสานเพราะมีเนื้อหาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและประเพณีของชาวอีสาน ซึ่งประเพณีนั้นเป็นกิจกรรมที่มีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญต่อสังคม เช่น การแต่งกาย ภาษา วัฒนธรรม ศาสนา ศิลปกรรม กฎหมาย คุณธรรม ความเชื่อ อันเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมของสังคมเชื้อชาติต่างๆ กลายเป็นประเพณีประจำชาติและถ่ายทอดกันมาโดยลำดับ หากประเพณีนั้นดีอยู่แล้วก็รักษาไว้เป็นวัฒนธรรมประจำ ประเพณีมีบ่อเกิดมาจากสภาพสังคม ธรรมชาติ ทัศนคติ เอกลักษณ์ ค่านิยม โดยความเชื่อของคนในสังคมต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์นั้นๆ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุต่างๆ ฉะนั้นเมื่อเวลาเกิดภัยพิบัติขึ้น มนุษย์จึงต้องอ่อนวอนร้องขอในสิ่งที่ตนคิดว่าจะช่วยได้พอภัยนั้นผ่านพ้นไปแล้ว มนุษย์ก็แสดงความรู้คุณต่อสิ่งนั้นๆด้วยการทำพิธีบูชา เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตน ตามความเชื่อ ความรู้ของตน เมื่อความประพฤตินั้นคนส่วนรวมสังคมยึดถือปฏิบัติเป็นธรรมเนียม หรือเป็นระเบียบแบบแผน และทำจนเป็นพิมพ์เดียวกันสืบต่อกันจนกลายเป็นประเพณีของสังคมนั้นๆ

ประเพณีและวัฒนธรรม เมื่อว่าโดยเนื้อความก็เป็นสิ่งอย่างเดียวกัน คือ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่มีอยู่ในธรรมชาติโดยตรง แต่เป็นสิ่งที่สังคมหรือคนในสวนรวมร่วมกันสร้างให้มีขึ้น แล้วถ่ายทอดให้แก่กันได้ด้วยลักษณะและวิธีการต่างๆ โดยเนื้อหาของประเพณีและวัฒนธรรมที่อยู่ในจิตใจของประชาชนเกี่ยวกับเรื่องความคิดเห็น ความรู้สึก ความเชื่อ ซึ่งสะสมและสืบต่อรวมกันมานานในสวนรวม จนเกิดความเคยชิน เรียกว่า นิสัยสังคมหรือประเพณี ประเพณีแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑. **จารีตประเพณี** หรือกฎศีลธรรม หมายถึง สิ่งซึ่งสังคมใดสังคมหนึ่งยึดถือและปฏิบัติสืบกันมาอย่างต่อเนื่องและมั่นคง เป็นเรื่องของความผิดถูก มีเรื่องของศีลธรรมเข้ามาาร่วมด้วย ดังนั้นสมาชิกในสังคมต้องทำ ผู้ใดฝ่าฝืนถือว่าเป็นผิดเป็นชั่ว จะต้องถูกตำหนิหรือได้รับการลงโทษจากคนในสังคมนั้น เช่น ลูกหลานต้องเลี้ยงดูพ่อแม่เมื่อท่านแก่เฒ่า ถ้าใครไม่เลี้ยงดูถือว่าเป็นคนเนรคุณหรือลูกอกตัญญู จารีตประเพณีของแต่ละสังคมนั้นย่อมไม่เหมือนกัน เพราะมีค่านิยมที่ยึดถือต่างกัน การนำเอาจารีตประเพณีของตนไปเปรียบเทียบกับของคนอื่นแล้วตัดสินว่าดีหรือเลวกว่าของตนย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เพราะสภาพสังคม สิ่งแวดล้อม ตลอดจนความเชื่อของแต่ละสังคมนั้นแตกต่างกันไป

๒. **ขนบประเพณี** หมายถึง ระเบียบแบบแผนที่สังคมได้กำหนดไว้แล้วปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทางตรง ได้แก่ ประเพณีที่มีการกำหนดเป็นระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติอย่างชัดเจนว่าบุคคลต้องปฏิบัติอย่างไร เช่น สถาบันโรงเรียน มีโรงเรียน มีผู้สอน มีผู้เรียน มีระเบียบการรับสมัคร การเข้าเรียน การสอบไล่ เป็นต้น ทางอ้อม ได้แก่ ประเพณีที่รู้จักกันโดยทั่วไปโดยไม่ได้อ่างระเบียบไว้แน่นอน แต่ปฏิบัติไปตามคำบอกเล่า หรือตัวอย่างจากที่ผู้ใหญ่หรือบุคคลใน

๒. ฮีตที่ ๒ คือ บุญคุณลาน เป็นพิธีสู่ขวัญข้าว โดยชาวบ้านจะนิมนต์พระสงฆ์สวดมนต์เย็นจนถึงเช้าเช้า เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวเปลือก เมื่อพระฉันเช้าแล้วก็ทำพิธีสู่ขวัญข้าว นอกจากนั้นในเดือนนี้ชาวบ้านจะต้องเตรียมสะสมเชื้อเพลิงหาฟืนและถ่านมาไว้ในบ้าน

๓. ฮีตที่ ๓ คือ บุญข้าวจี เป็นพิธีทำบุญข้าวจี ในตอนเช้าโดยใช้ข้าวเหนียวปั้นหุ้มน้ำอ้อยเอาไปปิ้งหรือจี่พอเกรียมแล้วชุบด้วยไขนไฟจนสุกแล้วใส่ภาชนะไปตั้งไว้ในหัวแจก (ศาลาวัด) นิมนต์พระสงฆ์รับศีล แล้วเอาข้าวจีใส่บาตรนำถวายแด่พระภิกษุสงฆ์พร้อมด้วยอาหารอื่น เมื่อพระฉันเสร็จแล้วมีการแสดงพระธรรมเทศนาข้าวจีที่เหลือจากพระฉันก็แบ่งกันรับประทานจะถือว่าโชคดี

๔. ฮีตที่ ๔ คือ บุญพะเหวด การฟังเทศน์มหาชาติ มูลเหตุเนื่องมาจากพระคัมภีร์มาลัยหมื่นและมาลัยแสน ว่าผู้ใดปรารถนาที่จะได้พบพระศรีอริยมุตได้ หรือเข้าถึงศาสนาของพระพุทธองค์แล้วจงอย่าฆ่าตีบิดามารดา สมณพราหมณาจารย์ อย่ายุ่งให้สงฆ์แตกสามัคคีกัน กับให้อุสาคำฟังธรรมเทศนาเรื่องพระมหาเวสสันดรชาดกให้จบสิ้นภายในวันเดียวกัน เป็นต้น ในงานบุญนี้มักจะมีผู้นำของมาถวายพระซึ่งเรียกว่า "กัณฑ์หลอน" หรือถ้าจะเจาะจงถวายเฉพาะพระนักเทศน์ที่ตนนิมนต์มาก็เรียกว่า "กัณฑ์จอบ" เพราะต้องแอบจุ่มดูให้แน่เสียก่อน

๕. ฮีตที่ ๕ คือ บุญสงกรานต์ เป็นทำบุญขึ้นปีใหม่ของไทยหรือตรุษสงกรานต์ สรงน้ำพระพุทธรูป ไปเก็บดอกไม้ป่ามาบูชาพระในระหว่างบุญนี้ทุกคนจะหยุดงานธุรกิจประจำวัน โดยเฉพาะมีวันสำคัญดังนี้ คือ

๑. วันสังขารลวง ได้แก่ วันแรกของงานจะนำพระพุทธรูปมาความสะอาดและตั้งไว้ ณ สถานที่อันสมควร แล้วพากันสรงพระด้วยน้ำหอม

๒. วันสังขารเนา คือ วันที่สองของงาน พากันทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้บิดามารดาที่ล่วงลับไปแล้ว

๓. วันสังขารขึ้น เป็นวันที่สามของงาน ทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์และสามเณร แล้วทำการคารวะบิดามารดาและคนแก่ ส่งท้ายด้วยมีพิธีบายศรีสู่ขวัญ แล้วใช้น้ำที่เหลือใช้จากการรดน้ำให้ผู้ใหญ่ น้ำ มารดให้แก่ผู้ร่วมงาน ภายหลังแผลงมาเป็นการวิ่งไล่สาดน้ำกลั่นแก่งกัน

๖. ฮีตที่ ๖ คือ บุญบั้งไฟ การทำบุญในเดือนหก มีการเทศน์ตลอดวัน ตลอดกลางคืนมีการเวียนเทียนในเดือนนี้มีงานบุญสำคัญอีกบุญหนึ่งคือ บุญสัจจะ หรือบุญบั้งไฟเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและขอฝน มีผลทางอ้อมเพื่อฝึกฝนให้รู้จักผสมดินปั้นและให้ประชาชนมาร่วมสนุกสนานกันได้อย่างสุดเหวี่ยงก่อนจะลงมือทำนาซึ่งเป็นงานหนักประจำปี

๗. ฮีตที่ ๗ คือ บุญข้าฮေး การทำบูชาเทวดาอาฮักซ์หลังเมือง ด้วยการเช่นสรวงหลักเมือง หลักเมือง ผีพ่อแม่ ผีปู่ตา ผีเมือง (บรรพบุรุษ) ผีแขก (เทวดารักษาไร่) ทำนองเดียวกัน

กับแรกนาขวัญ เป็นพิธีกรรมก่อนจะมีการทำนา สรุปลแล้วคือให้รู้จักคุณของผู้มีพระคุณและสิ่งที่มีคุณ จึงจะเจริญ

๘. ฮีตที่ ๘ คือ บุญเข้าพรรษา เป็นการทำบุญเข้าพรรษา ทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารเช้าและเพลแก่พระสงฆ์ บ่ายมีการฟังธรรมเทศนา ก็มีการป่าวร้องให้ชาวบ้านนำข้าวม้าหล่อเทียนใหญ่ น้อย สำหรับจุดไว้ในโบสถ์เป็นพุทธบูชาตลอดฤดูกาลเข้าพรรษา ในเมืองหลวงมีการถวาย "เทียนจำ" แก่อารามสำคัญด้วย

๙. ฮีตที่ ๙ คือ บุญข้าวประดับดิน การทำบุญข้าวและอาหารความหวานพร้อมทั้งหมากพลูบุหรี่ห่อด้วยใบตองกล้วยแล้วนำไปวางไว้ตามต้นไม้และพื้นหญ้า เพื่ออุทิศให้แก่บรรดาญาติผู้ล่วงลับไปแล้วโดยกำหนดทำในวันแรมสิบสี่ค่ำเดือนเก้า ต่อมาภายหลังนิยมทำภัตตาหารถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร แล้วอุทิศให้ผู้แก่ตามด้วยการหยาดน้ำ (กรวดน้ำ) ทั้งนี้เกิดจากความเชื่อตามนิทานชาดก และเป็นที่มาของการแจกข้าวด้วย

๑๐. ฮีตที่ ๑๐ คือ บุญข้าวสาก เป็นการทำบุญในเดือนสิบ ด้วยการทำบุญข้าวสากหรือข้าวสาก (สลาภภัต) ในวันเพ็ญ เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายเช่นเดียวกับบุญข้าวประดับดิน โดยมีเวลาห่างกัน ๑๕ วัน เป็นระยะเวลาที่พวกเขาจะต้องกลับคืนไปเมืองนรก (ตามนิทานชาดก) โดยผู้ที่ถวายทานจะเขียนชื่อของตนไว้ในภาชนะที่ใส่ของท่านไว้ แล้วเขียนชื่อของตนใส่กระดาษนำไปใส่ไว้อีกบาตร เมื่อพระภิกษุและสามเณรรูปใดจับได้สากของผู้ใดก็จะเรียกให้เจ้าของสากนำเอาของถวาย ครั้นพระเถรฉันแล้วก็ประชุมกันฟังเทศน์ บรรยายนิทานวิตุและภาคิตต่างๆ ทั้งอันสงฆ์สลาภภัตด้วยชั่ววันกับคืนหนึ่งจึงเลิก

๑๑. ฮีตที่ ๑๑ คือ บุญออกพรรษา การทำบุญในเดือนสิบเอ็ด คือการทำบุญในวันออกพรรษา หรือสังเ้าออกวัสสวารณา มีการตามประทีปโคมไฟเรียกว่าทำบุญจุดประทีป ถ้าไม่ใช่โคมแก้วโคมกระดาษก็มักชุดเปลือกลูกตูมกาให้ใสหรือชุดเปลือกลูกฟักทองให้ใสบางทำเป็นโคม ใช้น้ำมันมะเขือหรือมะพร้าวมีไส้ลอยอยู่มีหูหิ้วและนำไปแขวนไว้ตามต้นไม้เต็มวัด นอกจากนั้นบางหมู่บ้านก็ทำรั้วลดเลี้ยวไปเรียกว่าคีรีวงกฏ และมีการทำปราสาทผึ้งถวายพระด้วย

๑๒. ฮีตที่ ๑๒ คือ บุญกฐิน การทำบุญในเดือนสิบสอง เป็นเดือนสงฆ์ทำปีเก่าตามคติเดิม มีการทำบุญกองกฐิน ซึ่งเริ่มตั้งแต่วันแรมหนึ่งค่ำเดือนสิบเอ็ดถึงกลางเดือนสิบเอ็ดถึงกลางเดือนสิบสอง แต่ชาวอีสานครั้งก่อนนิยมเริ่มทำตั้งแต่วันแรมหนึ่งค่ำเดือนสิบสอง จึงมักเรียกว่าบุญกฐินว่าเป็นบุญเดือนสิบสอง มีทั้งมหากฐิน (กองใหญ่) และบุญจุลกฐิน (กองเล็ก)

จะเห็นว่า ฮีตสิบสองที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น เป็นวิถีชีวิตของสังคมชาวอีสานนั้น เป็นประเพณี อันเนื่องด้วยศีลธรรมซึ่งคนส่วนรวมถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ใครประพฤติฝ่าฝืนหรือดเว้น ไปไม่กระทำ ตามที่กำหนดไว้ถือว่าผิดเป็นชั่ว ฮีตสิบสองของชาวอีสานเป็นฮีตที่บริสุทธิ์ เป็นเรื่องของความ

เชื่อในพระพุทธศาสนาและประเพณีนิยมพื้นบ้านเป็นประเพณีที่สมาชิกในสังคมจะได้มีโอกาสร่วม ชุมชนกันทำบุญประจำทุกๆ เดือนของรอบปีผลที่ได้รับคือทุกคนจะได้มีเวลาเข้าวัดใกล้ชิดกับ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนายิ่งขึ้นทำให้ได้มีโอกาสพบปะและรู้จักมักคุ้นกันรวมทั้งเป็นจารีตบังคับ ให้ทุก ๆ คนเสียสละทำงาน ร่วมกัน เมื่อว่างจากงานประจำแล้ว ดังนั้น ประเพณีฮีตสิบสอง คือ ประเพณีสิบสองเดือนหมายถึงประเพณีที่ประชาชนชาวอีสานได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาในโอกาสต่างๆ ทั้ง สิบสองเดือนในแต่ละปี ประเพณีทั้งสิบสองเดือนที่ชาวอีสานถือปฏิบัติกันมานั้นล้วนเป็นประเพณีที่ ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีความสามัคคีมีความรักใคร่กัน ของคนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการสืบทอดสิ่ง ที่ดีงามมาตราบาจนทุกวันนี้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. ควรมีการปลูกฝังหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่า สอนหลานให้กับเยาวชนในสังคมไทยสมัยใหม่
๒. หน่วยงานต่างๆที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมควรมีการแนะนำ ชี้แนะ และเชิญชวนให้เยาวชนมองเห็นคุณค่าและความสำคัญของวรรณกรรมคำสอน อีสานซึ่งเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีความสำคัญต่อสังคมชาวอีสานอย่างไร
๓. ควรมีการสนับสนุนส่งเสริมกิจกรรมเกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมอีสานโดยให้ เยาวชนได้ศึกษาและค้นคว้าวรรณกรรมอีสานต่างๆในระดับท้องถิ่นและระดับจังหวัด
๔. ควรให้หน่วยงานที่จัดการเกี่ยวกับการศึกษานำวรรณกรรมอีสานต่างๆไปบรรจุ เป็นหลักสูตรท้องถิ่น

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

การศึกษาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสานเรื่องย่าสอนหลาน ผู้วิจัยเห็นว่ายังคงมีประเด็นปัญหาที่ยังต้องทำการวิจัยต่อไป ผู้วิจัยเสนอแนะหัวข้อสำหรับการวิจัย ตามลำดับดังนี้

๑. ควรศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการครองเรือนที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน อีสานเรื่องย่าสอนหลาน
๒. ควรศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการปกครองที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนอีสาน เรื่องย่าสอนหลาน
๒. ควรศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องหน้าที่ของบุตรที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน อีสานเรื่องย่าสอนหลาน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กมลพรรณ บุญสุทธิ. บุญคุณสถาน. กรุงเทพมหานคร. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. ๒๕๕๐.

แก้ว ชิตตะขบ. รวมวิชาธรรมศึกษาชั้นตรี. ตามหลักสูตรของสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. ๒๕๔๖.

กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๔๗.

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. ธรรมศึกษาชั้นตรี. กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์สำนักงาน

พระพุทธศาสนาแห่งชาติ. ๒๕๕๕.

กรมการศาสนา, ธรรมวิภาคบรรยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๓๒.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร. ครูสภาลาดพร้าว. ๒๕๓๗.

คำดี อินทสอน. ผญา-ภาษาอีสาน. ขอนแก่น : ม.ป.พ. ๒๕๒๘.

คำหมาน คนไค. ผญา ภูมิปัญญาอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร. ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๔๒.

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. ของดีอีสาน. กรุงเทพมหานคร. กองวัฒนธรรมกรมการศาสนากระทรวงศึกษาธิการ.

๒๕๒๐.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๒๕๔๕.

_____ .วรรณกรรมพื้นบ้านภาคอีสาน.ที่ระลึกงานเชิดชูเกียรติคุณพระอริยานุวัตร

นักปราชญ์อีสาน. กรุงเทพมหานคร. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ๒๕๒๔.

ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร. โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕.

_____ . ศิลจารีอีสานสมัยไทย - ลาว. กรุงเทพมหานคร. คุณพินอักษรกิจ. ๒๕๓๐.

บุญมี แทนแก้ว, จริยธรรมกับชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร. โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์. ๒๕๔๑.

บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล. ย่าสอนหลาน. ขอนแก่น. โรงพิมพ์คลังนาธรรม. ๒๕๔๕.

- _____ . หมายเหตุ ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง .ขอนแก่น.คลังนานาวิทยา.๒๕๔๔.
 ปิ่น มุกข์กันต์.แนวการสอนธรรมะตามหลัก น.ธ.ตรี.กรุงเทพมหานคร.มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๓.
 ปรีชา พิณทอง.ยาสอนหลาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. อุบลราชธานี. โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซต. ๒๕๓๔.
- _____ . ภาชิตโบราณอีสาน (ฉบับสมบูรณ์) . อุบลราชธานี.โรงพิมพ์ศิริธรรม.๒๕๒๘.
- _____ . ประเพณีโบราณไทยอีสาน. อุบลราชธานี. สิริธรรมออฟเซต. ๒๕๓๐.
 ประมวล พิมพ์เสน .อธิบายผลญา ๑ ฉบับปรับปรุงแก้ไข. ขอนแก่น .โรงพิมพ์ขอนแก่นการพิมพ์.
 ๒๕๔๕.
- _____ . อธิบายผลญา ๑ ฉบับปรับปรุงแก้ไข.ขอนแก่น .โรงพิมพ์ขอนแก่นการพิมพ์. ๒๕๔๕.
 ภารดี มหาพันธ์, พื้นฐานอารยธรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร.โอเดียนส์โตร. ๒๕๓๒.
 ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา.ปรัชญา ๒๐๑ พุทธศาสน์. กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์โอเดียนส์โตร.๒๕๓๘.
 พุทธทาสภิกขุ.กัตถุญกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก.กรุงเทพมหานคร.ธรรมสภา.๒๕๓๖.
 พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) .พระในบ้าน.กรุงเทพมหานคร.คณาจารย์การพิมพ์.๒๕๔๑.
 พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต) .พุทธวิธีการบริหาร.กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
 กรณราชวิทยาลัย.๒๕๔๙.
 พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) .นิพพาน – อนัตตา. กรุงเทพมหานคร .มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.๒๕๓๗.
- _____ . พุทธธรรม ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร . มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.๒๕๓๗.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร.
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๑.
- _____ . ชีวิตที่สมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร.สหธรรมิก.๒๕๓๘.
- _____ . การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร. เรือนแก้ว.๒๕๔๔.
- _____ . คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่กรุงเทพมหานคร.สหธรรมิก.
 ๒๕๓๘.
- _____ . วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด.กรุงเทพมหานคร.บริษัทสหธรรมิกจำกัด.๒๕๓๘.
- _____ . คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่. กรุงเทพมหานคร. ฝ่ายวิชาการ
 คณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.๒๕๒๘.
- _____ . ธรรมบุญชีวิต. กรุงเทพมหานคร . โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.๒๕๕๓.
- _____ . ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม . พิมพ์ครั้งที่ ๓๐ . กรุงเทพมหานคร .
 โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓ .
- _____ . คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล. กรุงเทพมหานคร. มูลนิธิพุทธธรรม. ๒๕๔๓.
- _____ . ชีวิตงานและสังคมที่สมบูรณ์ .กรุงเทพมหานคร .ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป. สัมพันธ์พานิชย์.
 ๒๕๓๘ .

_____ . **ความสุขของครอบครัวคือสันติสุขของสังคม** .พิมพ์ครั้งที่ ๔ .กรุงเทพมหานคร.มูลนิธิพุทธธรรม.
๒๕๕๓ .

_____ . **กรณีธรรมกาย** .พิมพ์ครั้งที่ ๑๕ . กรุงเทพมหานคร . โรงพิมพ์พิมพ์อ่ำไผ่ .๒๕๔๒ .

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร.
โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.๒๕๔๘.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก) . **คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗ - ๘ - ๙**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิกจำกัด. ๒๕๓๘

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณโณ) . **กฎแห่งกรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร. มหามกุฏราช
วิทยาลัย. ๒๕๔๖.

_____ . **อนุப்புฬกาที่ปีภาค ๓ พรรณนาสวรรค์**. กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์กรีนปัญญาญาณ.
๒๕๕๑.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ) . **ธรรมปริทัศน์**. กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.
๒๕๓๘.

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) . **สังจธรรมกับจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร .อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
๒๕๓๒.

พระเทพวราคุณ (สมาน สุเมธ) . **มงคลธรรมนำชีวิต**. ขอนแก่น. ขอนแก่นการพิมพ์.๒๕๔๗.

พระพุทธิสารมุนี (สุนันท์ สุภาจาโร) . **วรรณกรรมคำสอนอีสาน**. ขอนแก่น.มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น.๒๕๔๙.

พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี) . **สี่ปสุญ**.มหาสารคาม ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคามวิทยาลัย
ครูมหาสารคาม.๒๕๒๘.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ สมถกรรมฐานที่ปณี**.กรุงเทพมหานคร.มูลนิธิสัทธัมม
โชติกะ จัดพิมพ์. ๒๕๒๑.

พระมหาประสิทธิ์ อุตตมจิตโต (สุวรรณมณี) . **ปุจฉาธรรม** .กรุงเทพมหานคร.ธรรมสภา.๒๕๔๑.

พระมหาสมปอง มุทีโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา.
๒๕๕๒.

พระมหาสุวิทย์ วิชเชสโก. **ทาน ก้าวแรกแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิต**.ปทุมธานี.ฟองทองเอ็นเตอร์ไพรซ์.
๒๕๕๑.

พระครูสุเทพสารคุณและคณะ. **มรดกไทยอีสาน**.ขอนแก่น.บริษัทขอนแก่นคลังนานาธรรม.๒๕๔๔.

พระยาอนุমানราชชน. **ชาติ - ศาสนา - วัฒนธรรม**.กรุงเทพมหานคร.สำนักพิมพ์บรรณาคาร.๒๕๑๖.

พลอยชมพู ยามะเพวัน. **บุญบังไฟ**.กรุงเทพมหานคร.สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.๒๕๕๐.

มหาวิทยาลัย ชาญบาลี. **พระวิสุทธิมรรค เล่มเดียวจบ**. กรุงเทพมหานคร.โรงพิมพ์เลียงเชียง. ๒๕๓๘.

มหาวิทยาลัยขอนแก่น.พจนานุกรมภาษาถิ่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.กรุงเทพมหานคร .อรุณการพิมพ์.

๒๕๓๐.

ธวัช ปุณโณทก.วรรณกรรมอีสานภาคอีสาน.กรุงเทพมหานคร.สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.๒๕๕๗.

ราชบัณฑิตยสถาน.พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒. กรุงเทพมหานคร. บริษัทนาน

มีบุ๊คส์จำกัด. ๒๕๕๖.

วรญา ทองอ่อน.มนุษย์สัมพันธ์ในองค์การ.สุรินทร์.มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.๒๕๕๘.

วศิน อินทสระ. จริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร.สำนักพิมพ์บรรณาคาร. ๒๕๑๘.

_____. สวรรค์ นรก บุญ บาป ในพระพุทธศาสนา.กรุงเทพมหานคร.สำนักพิมพ์ธรรมดา.๒๕๕๐.

_____. หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา.กรุงเทพมหานคร.โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.๒๕๔๐.

สวิง บุญเจิม.มรดกอีสาน.อุบลราชธานี.สำนักพิมพ์มรดกอีสาน.๒๕๓๙

สุชีพ ปุณญานุภาพ.ศาสนาเปรียบเทียบ.พิมพ์ครั้งที่๔.กรุงเทพมหานคร.มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๕๐

_____. พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนาไทย – อังกฤษ. กรุงเทพมหานคร.โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

๒๕๔๑.

สุนทร ณ รัชชี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

๒๕๕๐.

สุรพล ดำริห์กุล. แผ่นดินอีสาน. กรุงเทพมหานคร . สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๙.

สงบ ลักษณะ.การศึกษาและพัฒนาจริยธรรมไทย.กรุงเทพมหานคร.โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

๒๕๒๔.

สมภาร พรหมทา.พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์.กรุงเทพมหานคร.โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย.๒๕๔๑.

_____. พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์.พิมพ์ครั้งที่ ๒.กรุงเทพมหานคร.จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.๒๕๔๐.

สมชาย นิลอาธิ, วิธีความคิด วิธีชวานาอีสาน.มหาสารคาม.อาศรมวิจัยคณะมนุษยศาสตร์และ

สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.๒๕๔๑.

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี.รวมธรรมะ.กรุงเทพมหานคร.อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.

๒๕๓๙.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) . ความจริงที่ต้องเข้าใจ. กรุงเทพมหานคร . โรงพิมพ์มหา

จุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๓๘.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสสมหาเถร).พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง. กรุงเทพมหานคร.

ไทยวัฒนาพานิชย์. ๒๕๑๕.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฺฐายี).มงคลในพระพุทธศาสนา.กรุงเทพมหานคร.โรงพิมพ์กิตติวรรณ.

๒๕๓๘.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, **มงคลในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาชาติไทย, ๒๕๐๑)
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. สำนักงานนายกรัฐมนตรี. **รายงานการสัมมนา .จริยธรรมใน
สังคมไทยปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร. ศรีสยามการพิมพ์. ๒๕๒๙.

ไสว มาลาทอง. **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๔๒.

สาโรจน์ บัวศรี. **จริยธรรมศึกษา**. กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๒๖.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖.

อุดม บัวศรี, **วัฒนธรรมอีสาน**. ขอนแก่น. ม.ป.พ.. ๒๕๔๐.

อภิภูวัฒน์ โพธิ์सान. **พุทธศาสตร์แนวปฏิบัติเพื่อชีวิต**. มหาสารคาม. สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัย
มหาสารคาม. ๒๕๕๑.

(๒) วิทยานิพนธ์

สาคร ศรีดี. “วิเคราะห์หลักจริยธรรมที่ปรากฏในเพลงพื้นบ้านจังหวัดสุพรรณบุรี: ศึกษาเฉพาะ
กรณีเพลงอีแซว”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหิดล.
๒๕๔๕.

พระมหาเดชศักดิ์ ธีรปัญญา. (โพธิ์ชัย). “จริยศึกษาเพื่อพัฒนาจริยธรรมแก่นักเรียนตามหลักคำสอน
ทางพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓.

พระมหาประหยัด ปณญาวโร, (สุนันท). “จริยธรรมที่ปรากฏในคำกลอน” **วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย. ๒๕๔๒.

พระสมชาย ฐิตินปัญญา. (เครือน้อย). “จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา
เรื่องอ้ายร้อยชอด”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๖.

ร้อยโทโชติวุฒิ พลวิเศษ. “การศึกษาตีความมโนทัศน์เชิงจริยศาสตร์ที่ประยุกต์ใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน” .
วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ๒๕๔๕.

บุญส่ง สิ้นธนู. “การศึกษาเปรียบเทียบจริยธรรมชาวบ้านที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นของ
ชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร
มหาบัณฑิต**. สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ .มหาวิทยาลัยมหิดล. ๒๕๓๒.

ประวัติผู้ศึกษาวิจัย

ชื่อนามสกุล	พระครูอมรโพธิสุนทร (จิตตวงค์)
เกิด	วันที่ ๔ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๓ บ้านเลขที่ ๒๒/๑ หมู่ ๓ บ้านจันทน์ ตำบลเสด็จ อำเภอศรีรัตนะ จังหวัดศรีสะเกษ
อุปสมบท	วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๑ ณ พัทธสีมาวัดหนองบัวทอง ตำบลสระยาว อำเภอศรีรัตนะ จังหวัดศรีสะเกษ
การศึกษา	พ.ศ. ๒๕๓๓ น.ธ.เอก สำนักเรียนวัดสลัก ตำบลสระยาว อำเภอศรีรัตนะ จังหวัดศรีสะเกษ พ.ศ. ๒๕๔๓ พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
หน้าที่	ตำแหน่งเจ้าอาวาส
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดโพธิราชูร์สามัคคี ตำบลเสด็จ เขต ๒ อำเภอเบญจลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ